

VARIA LINGUISTICA

ORMA 33

COORDONATOR
CARMEN FENECHIU

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

O R M A / Volum 33 (2020)

VARIA LINGUISTICA

O r m a. Revistă de studii etnologice și istorico-religioase / Rivista di studi etnologici e storico-religiosi / Journal of Ethnological and Historical-Religious Studies

Contact / Contatto / Contact: Facultatea de Litere, Departamentul de Limbi și Literaturi Clasice, Universitatea “Babeș-Bolyai”, Str. Horea, 31, 400202 Cluj-Napoca, România.

Tel. +40-264-534898; fax: +40-264-432303.

Email: orma.journal@gmail.com

Website: <http://journal.orma.ro/>

EDITORI / EDITORI / EDITORS

Department of Classical Languages and Literatures, Faculty of Letters, “Babeș-Bolyai” University, Cluj-Napoca (Romania). Orma Sodalitas Anthropologica (Romania). Bambun. Associazione Culturale per la Ricerca Demoetnoantropologica e Visuale (Italia).

COMITET ȘTIINȚIFIC / COMITATO SCIENTIFICO / SCIENTIFIC BOARD

Philip Vanhaelemeersch (Confuciusinstituut, Brugge); Eugen Ciurtin (Institute for the History of Religions, Romanian Academy, Bucharest); Corin Braga (Babeș-Boyai University, Cluj-Napoca); Vasile Rus (Babeș-Boyai University); Sonia Maura Barillari (Università degli Studi di Genova); Oana Benga (Babeș-Boyai University); Alberto Mario Cirese (Roma); Antoaneta Olteanu (University of Bucharest); Fiorella Giacalone (Università degli Studi di Perugia); Vincenzo Spera (Università degli Studi del Molise, Campobasso); Querciolo Mazzonis (Università degli Studi di Teramo); Laura Carnevale (Università degli Studi di Bari).

COLEGIU DE REDACȚIE / COMITATO DI REDAZIONE / EDITORIAL BOARD

Bogdan Neagota (“Babeș-Bolyai” University) – redactor șef / caporedattore / editor in chief; Ileana Benga (Institute of Folklore Archive, Romanian Academy, Cluj-Napoca); Sorin Nemeti (“Babeș-Bolyai” University); Gianfranco Spitilli (Bambun. Associazione Culturale per la Ricerca Demoetnoantropologica e Visuale, Teramo / Università degli Studi del Chieti, Italia); Don Filippo Lanci (Ufficio Arte Sacra Diocesi Teramo-Atri).

COORDONATOR VOLUM / CURATORE / EDITOR

Carmen Fenechiu

ISSN 1841 – 6330

ISBN 978-606-37-1899-1

© 2023 ORMA

Toate drepturile de editare și difuzare rezervate. Orice reproducere totală sau parțială a textelor, fără acordul autorilor, este interzisă.

O R M A
Volum 33 (2020)

VARIA LINGUISTICA

Coordonator
Carmen Fenechiu

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2023

CONTRIBUTORI LA VOLUM / CONTRIBUTORS TO THIS VOLUME

Boér Máté

Licențiat în filologie (engleză, maghiară și latină), licențiat în filologie clasică, Universitatea Babeș-Bolyai. Master în Studii de lingvistică și literatură maghiară, Universitatea Babeș-Bolyai. Doctorand în Studii de hungarologie, Universitatea Babeș-Bolyai.

BA in Philology (major in English, double minor in Hungarian and Latin), BA in Classical Philology, Babeș-Bolyai University. MA in Hungarian Linguistics and Literary Studies, Babeș-Bolyai University. PhD Candidate in Hungarian Studies, Babeș-Bolyai University.

Email: v.boermate@gmail.com

Carmen Fenechiu

Licențiată în filologie clasică, Universitatea Babeș-Bolyai. Master în istorie (Moștenirea antichității clasice), Universitatea Babeș-Bolyai. Doctor în istorie, Universitatea Babeș-Bolyai. Lector universitar, Departamentul de Limbi și Literaturi Clasice, Universitatea Babeș-Bolyai.

BA în Classical Philology, Babeș-Bolyai University. MA Degree in Ancient History (The Heritage of the Classical Antiquity), Babeș-Bolyai University. PhD in Ancient History, Babeș-Bolyai University. Assistant professor, Department of Classical Languages and Literatures, Babeș-Bolyai University.

Email: carmen.fenechiu@ubbcluj.ro

Veronica Isailă

Licențiată în filologie (română, engleză și latină), Universitatea Babeș-Bolyai.

BA in Philology (double major in Romanian and English, minor in Latin), Babeș-Bolyai University.

Email: gabriela.isaila@stud.ubbcluj.ro

Dan Ilieș

Licențiat și master în filosofie, Université de Sorbonne (Paris). Doctorat în filosofie, Université de Sorbonne (Paris). Absolvent de filologie clasică, Universitatea Babeș-Bolyai.

BA and MA în Philosophy, Université de Sorbonne (Paris). PhD in Philosophy, Université de Sorbonne (Paris). Graduate in Classical Philology, Babeș-Bolyai University.

Email: dd_ilies@yahoo.fr

Alexandra Jeler

Licențiată în filologie (engleză și latină), Universitatea Babeș-Bolyai.

BA in Philology (major in English, minor in Latin), Babeș-Bolyai University.

Email: alexandra.jeler@stud.ubbcluj.ro

Liana Maria Rotaru

Licențiată în filologie (germană și latină), Universitatea Babeș-Bolyai.

BA in Philology (major in German, minor in Latin), Babeș-Bolyai University.

Email: limarota89@gmail.com

Sumi Yusuke

Licențiat în filologie clasică, Universitatea Babeș-Bolyai. Master în filologie clasică, Universitatea „Eötvös Loránd” (ELTE), Budapesta, Ungaria. Doctor în filologie, Universitatea „Ovidius”, Constanța. În prezent predă cursuri de limba rromani la Universitatea Babeș-Bolyai și este cercetător invitat la Kobe City University of Foreign Studies, Japonia.

BA in Classical Philology, Babeș-Bolyai University. MA Degree in Classical Philology, “Eötvös Loránd” (ELTE) University, Budapest, Hungary. PhD in Philology, „Ovidius” University, Constanța. He is currently teaching Rromani language at the Babeș-Bolyai University and he is an invited researcher at Kobe City University of Foreign Studies, Japan.

Email: anachoret.es.ou.o@gmail.com

CUPRINS

Argument.....	9
---------------	---

STUDIA

Liana Maria Rotaru

Cazul dativ în primele patru cărți din <i>Commentarii de Bello Gallico</i>	13
--	----

Boér Máté

Gramatici latine și latinizante de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea	53
---	----

Yusuke Sumi

Trecerea consoanei <i>-m-> -v-</i> în poziție intervocalică, în onomastica daemologică a romilor corturari maghiari din Transilvania, în secolul al XIX-lea	83
---	----

Veronica Isailă

Glosar dialectal, subgraiul din satul Biia, Târnava Mică	93
--	----

Carmen Fenechiu

Jocul Traducerilor. Traduceri în hexametri ale <i>Eneidei</i> , cartea I, versurile 1-11	103
--	-----

Alexandra Jeler

Crize ale identității: o analiză comparativă între Shakespeare și Plautus	117
---	-----

Dan-Alexandru Ilieș

Jean Pépin, Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes 1976 ² [1958]. Note de lectură	127
---	-----

CONTENT

Argument.....	9
---------------	---

STUDIA

Liana Maria Rotaru The Dative Case in the First Four Books of <i>Commentarii de Bello Gallico</i>	13
--	----

Boér Máté Latin and Latinizing Grammars from the Late 18 th and Early 19 th Century.....	53
---	----

Yusuke Sumi The Transition of the Consonant <i>-m-</i> to <i>-v-</i> in Intervocalic Position in the Daemonologic Onomastic of the Hungarian Tent-dwelling Rromani People from Transylvania, in the 19 th Century	83
---	----

Veronica Isailă The Transitional Spoken Language in Biia, a Transylvanian Village.....	93
---	----

Carmen Fenechiu Translation's Game. Romanian Hexameter Translations of the <i>Aeneid</i> I. 1-11	103
---	-----

Alexandra Jeler Crises of Identity: A Comparative Analysis of Shakespeare and Plautus	117
--	-----

Dan-Alexandru Ilieș Jean Pépin, Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes 1976 ² [1958]. Notes de lecture.....	127
--	-----

ARGUMENT

Prezentul volum se deschide cu studiul Liane Rotaru dedicat folosirii dativului în primele patru cărți ale lucrării lui Caesar, *Commentarii de Bello Gallico*, căruia îi succede cercetarea lui Boér Máté asupra a trei gramatici latine și latinizante de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Analiza lui Yusuke Sumi, care investighează trecerea consoanei *-m-* la *-v-* în poziție intervocalică, punctul de referință fiind onomastica daemonologică a rromilor corturari maghiari din Transilvania, în secolul al XIX-lea, este urmată de ancheta lingvistică realizată în 2020 de Veronica Isailă și concretizată într-un glosar dialectal ce reflectă subgraiul din satul Biia, Târnava Mică. Carmen Fenechiu examinează patru traduceri românești în hexametri ale *Eneidei* vergiliene, focalizându-se asupra versurilor 1-11 din cartea I, în timp ce Alexandra Jeler prezintă o cercetare comparativă între Shakespeare (*The Comedy of Errors*) și Plautus (*Menaechmi* și *Amphitryon*), fiind interesată de maniera în care cei doi autori explorează tema identității. Volumul se încheie cu notele de lectură ale lui Dan-Alexandru Ilieș asupra lucrării lui Jean Pépin, *Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes* 1976² [1958].

*

The present volume opens with Liana Rotaru's study on the uses of the dative in the first four books of Caesar's *Commentarii de Bello Gallico* and it continues with Boér Máté's research on three Latin and Latinizing grammars from the late 18th and early 19th century. Yusuke Sumi investigates the transition of the consonant *-m-* to *-v-* when in intervocalic position in the daemonologic onomastic of the Hungarian tent-dwelling Rromani people from Transylvania, in the 19th century. Veronica Isailă offers, following a linguistic survey conducted in 2020, a dialectal glossary of the transitional spoken language in Biia, a Transylvanian village. Carmen Fenechiu examines four Romanian hexameter translations of the first eleven verses of the *Aeneid*, while Alexandra Jeler compares Shakespeare's *The Comedy of Errors* and the Plautine plays that inspired it (*Menaechmi* and *Amphitryon*), focusing on the way in which the two authors explore identity as a theme. The volume closes with Dan-Alexandru Ilieș' note regarding Jean Pépin's book, *Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes* 1976² [1958].

Carmen Fenechiu

STUDIA

CAZUL DATIV ÎN PRIMELE PATRU CĂRȚI DIN *COMMENTARII DE BELLO GALISCO**

Liana Maria Rotaru

The Dative Case in the First Four Books of *Commentarii de Bello Gallico* (Abstract)

The interest for the dative case and its species can easily be observed in Latin grammars belonging to Romanian authors (Dan Slușanschi, N.I. Barbu, Maria Pârlog etc.), German authors (Raphael Kühner, Hermann Menge etc.) and others (Harm Pinkster, Gustavo Gutiérrez Galindo etc.). Although the presentation of the cases differs from grammar to grammar, one can notice the preponderance of situations in which the dative is presented according to its species. The dative case is usually employed after verbs, adjectives and seldom after adverbs, nouns and interjections. In Caesar's work *Commentarii de Bello Gallico* the dative is subordinated to verbs (transitive: *probat, dedidissent, distribuit*; intransitive: *favere, cupere, placuit, nocerent*), adjectives (*proximi, finitimae, pares, idoneo*), adverb (*feliciter*) and nouns (*officium*). No occurrences of dative after interjection were encountered in the first four books of *Commentarii de Bello Gallico*. Regarding the proportion of attestation, the attributive dative is encountered with the most frequency, then *dativus commodi vel incommodi*, followed by the dative of proximity, *dativus finalis* and *dativus possessivus*. Species derived from *dativus commodi vel incommodi* such as *dativus ethicus* or dynamic dative have been encountered in only one case. Finally, the fluidity of the species makes them compete with each other in certain contexts, the boundaries between them not always being clearly drawn.

Keywords: dative, Caesar, *Commentarii de Bello Gallico*, verb, adjective, adverb, noun, subordination, regent term, complement.

§ 1. Introducere

Lucrarea de față își propune să prezinte o analiză sintactică a cazului dativ, pornind de la textul-suport oferit de Caius Iulius Caesar în primele patru cărți din opera intitulată *Commentarii de Bello Gallico*¹. Astfel, au fost extrase aproximativ trei sute de fragmente, care vor fi analizate în partea principală a studiului.

Din perspectiva structurii, lucrarea se desfășoară pe parcursul a trei capitole, primele două prezentând maniera în care este tratat cazul dativ în literatura de specialitate, iar cel de-al treilea ocupându-se cu cazul dativ în opera *Commentarii de Bello Gallico*. Capitolele sunt împărțite, la rândul lor, în subcapitole și se încheie cu o concluzie ce sintetizează conținutul prezentului studiu, oferind, astfel, câteva trăsături specifice utilizării dativului în Caesar.

---

* Lucrare de licență susținută în cadrul Departamentului de Limbi și Literaturi Clasice, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, în iulie 2020.

¹ Pentru o mai bună abordare, s-a lucrat în paralel cu două variante ale operei, și anume: ediția „Les Belles Lettres” din anul 1981 – „Guerre des Gaules” și ediția „Loeb” din anul 1917 – „The Gallic War”.

Alegerea operei *Commentarii de Bello Gallico* pentru prezentul studiu se datorează stilului clasic al autorului, caracterizat de acuratețe și puritate. Aderând la teoria analogistă, Caesar scrie într-un stil simplu și precis², lucru ce facilitează examinarea cazului dativ.

Din perspectiva conținutului, am ales modalitatea de prezentare a cazului dativ pornind de la termenul regent, deoarece consider că acest criteriu oferă atât o imagine de ansamblu mai clară asupra cazului gramatical studiat, cât și o înțelegere mai eficientă a speciilor ce îl compun.

Astfel, voi analiza tipurile de termeni regenți cărora li se subordonează diferitele specii de dativ, clasificarea fiind însoțită pe tot parcursul studiului de exemple, observații, precum și de expunerea unor puncte de vedere privind ambiguitatea diferitelor situații în care speciile concurează în același context.

În cadrul primului capitol, intitulat „Cazul dativ în lucrări de specialitate”, voi expune o serie de informații existente în diverse tratate de gramatică de către teoreticieni străini și români, precum: Raphael Kühner, Hermann Menge, Friedrich Stolz, J.H. Schmalz, Hofmann, Szantyr, Harm Pinkster, N. I. Barbu, Maria Pârlog, I.I. Bujor & Fr. Chiriac, Dan Slușanschi ș.a.

Cel de-al doilea capitol, „Starea cercetării”, oferă o analiză a opiniilor emise de autorii cuprinși în capitolul precedent, investigând diferențe, similitudini, priorități, precum și diverse aspecte interesante descoperite în literatura de specialitate.

Cel de-al treilea capitol, „Cazul dativ în *Commentarii de Bello Gallico*”, cuprinde o prezentare a dativului în funcție de termenii regenți, pornind de la informații generale despre fiecare specie. Acest capitol se sprijină, după cum am amintit deja, pe exemplele preluate din primele patru cărți aparținând operei *Commentarii de Bello Gallico*.

§ 2. Cazul dativ în lucrări de specialitate

Suportul teoretic după care m-am ghidat în lucrarea de față se compune din câteva tratate de specialitate ale unor teoreticieni străini și români, preocupați de-a lungul timpului de studiul limbii latine și, cu precădere, al gramaticii acesteia.

Am hotărât să împart materialul prezentat în două părți: lucrări generale, care cuprind tratate de gramatică latină, și studii dedicate special dativului latin, care oferă atenție exclusivă acestui caz gramatical. Această împărțire se datorează mai multor aspecte, și anume: lucrările generale nu manifestă un interes deosebit pentru cazul dativ, în timp ce lucrările de specialitate discută doar despre această temă. Un alt aspect ce m-a determinat să recurg la această diviziune este plasarea cronologică a studiilor teoretice: în vreme ce tratatele generale sunt scrise începând cu secolul XIX, cele de specialitate sunt apărute în secolul XXI și oferă noi perspective asupra studiului gramaticii.

---

² „Caesar's analogism is concern for simplicity, order and especially clarity, to which he sometimes is willing to sacrifice even gracefulness.” (Conte, Gian Biagio. 1994. *Latin Literature: A History*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press).

În cele ce urmează voi expune opiniile autorilor în ordine cronologică, în funcție de anul apariției fiecărei lucrări în ediție princeps, pentru a putea urmări evoluția ideilor referitoare la cazul dativ.

2.1. Lucrări generale

Acest subcapitol se ramifică în funcție de cele două școli pe care le-am avut în vedere: școala germană, care a concretizat pentru prima oară studiul gramaticii latine, și școala românească, în care se resimte pregnant influența celei germane.

2.1.1. Școala germană

Raphael Kühner

Raphael Kühner este considerat unul dintre cei mai importanți gramaticieni specializați în studiul limbii latine. Acesta pune dativul în antiteză cu acuzativul, spunând despre primul că poate fi numit „cazul complementului mai îndepărtat sau indirect”³. Totodată, face o prezentare a dativului în funcție de termenul regent, împărțind dativul în două mari clase: în complementul persoanei și în complementul scopului. Astfel, complementul persoanei este întâlnit:

α. pe lângă verbele *est* și *sunt*, în această situație indicând posesia, apartenența *suus quoique mos est* (fiecare are un obicei propriu. – Ter. Phorm. 454)

β. pe lângă verbe intransitive, precum: *nubo, denubo, persuadeo, medeor, operor, studeo, invideo* etc.

non inviderunt laude sua mulieribus viri Romani (bărbații romani nu au invidiat femeile prin lauda lor. – Liv. 2. 40, 11)

γ. în câteva expresii alături de verbe ale afectului, însemnând:

γ.1. a ajuta, a leza, a sfătui, a accepta, a fi pentru/împotriva – *prosum, obsum, auxilior, opitular, noceo, incommodo, curo* etc.

magis mihi ut incommode (mai mult să-mi provoace mie supărare – Ter. Andr. 162)

γ.2. a plăcea, a displăcea, a dezmierda, a favoriza, a se înfuria, a amenința – *placeo, displiceo, blandior, palpor, faveo, irascor* etc.

blande mulieri palpabitur (va dezmierda măgulitor femeia – Pl. Amph. 507)

γ.3. a ordona, a se supune, a sluji – *impero, oboedio, servio, ausculto* etc.

ego auscultem tibi? (Să-ți dau ție ascultare? – Pl. Mil. 496)

γ.4. a întâlni, a apropia, a se întâmpla – *occurro, obviam eo, appropinquo, evenio, accido* etc.

magnis viris prospere semper eveniunt omnes res (oamenilor puternici li se întâmplă mereu prielnic toate lucrurile. – Cic. N.D, 2, 66, 167)

δ. pe lângă verbe care arată acțiunea făcută în interesul unei persoane

mihi quidem esurio, non tibi (de fapt mi-e foame pentru mine, nu pentru tine – Pl. Capt. 866)

³ Kühner 1878: 226.

ε. pe lângă numeroase adjective și adverbe, care se împart în următoarele categorii:

ε.1. folositor, nefolositor, plăcut, neplăcut – *utilis, inutilis, fructuosus, noxius* etc

inutiles bello (nefolositori întru război – *Caes. Gall. 7. 78*)

ε.2. prietenos, dușmănos, fidel, infidel, prielnic, neprielnic, străin – *amicus, inimicus, fidus, infidus, contrarius, carus, alienus* etc; adverbul *obsequenter* apare în această categorie

Caelio nihil inimicius est quam sibi ipse (nimic nu e mai dușmănos pentru Caelius decât el însuși pentru el – *Cic. Att. 10. 12,6*)

ε.3. apropiat, adiacent, asemănător, egal, inegal, cunoscut, necunoscut – *propinquus, proximus, vicinus, similis, dissimilis, par, impar, notus, ignotus* etc.

canis similis lupo est (câinele este asemănător lupului. – *Cic. N.D. 1. 35, 97*)

ε.4. alte adjective precum *obnoxius, supplex, fretus, invidus* etc.

ζ. în limbajul poeziei și, mai târziu, în proză, în cazul:

ζ.1. verbelor care arată legătura: *se miscere, coire, concurrere* etc.

ζ.2. verbelor care arată acțiunea de a lupta, de a se certa: *contendo, bello, pugno* etc.

ζ.3. verbelor care arată diferența: *differe, discrepo, dissentio* etc.

ζ.4. verbelor care arată acțiunea de a împiedica, de a apăra: *arcere, defendere, pellere, prohibere* etc.

ζ.5. verbelor *regnare, dominari*

ζ.6. asimilării, din punct de vedere poetic, al locului cu un complement al persoanei, exprimat prin cazul dativ

haeret lateri letalis arundo (săgeata letală stă înfiptă în șold – *Verg. Aen. 4, 73*)

ζ.7. verbelor mișcării

it clamor caelo (strigătul merge la cer – *Verg. Aen. 5, 451*)

ζ.8. prezenței lui *idem*

(Homerus) *eadem aliis sopitus quiete est* (Homerus doarme acum în același somn liniștit ca al celorlalți – *Lucr. 3, 1051*)

η. pe lângă verbe tranzitive care au, pe lângă complementul direct, și unul indirect: *do, dono, mitto* etc.

mitto tibi librum (îți trimit ție o carte)

θ. în situațiile în care arată punctul de vedere al persoanei care face acțiunea și poate apărea:

θ.1. exprimat printr-un dativ participial construit din verbe ale mișcării

Caesar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro (Caesar a ajuns la Gomphi, care este prima cetate a Thesalliei pentru cei care vin din Epir. – *Caes. Gall. 3.80*)

θ.2. la fel ca în greacă, întâlnit alături de structuri verbale precum *volenti, cupienti, invito* în corelație cu *est, putatur*

neque plebi militia volenti putabatur (Și nici nu se socotea serviciul militar ca fiind dorit de plebe – *Sall. Jug. 84, 3*)

0.3. pentru a arăta participarea la acțiune (Dativus ethicus) în manieră confortabilă și confidențială

mihi illam laudas? (mi-o lauzi pe aceea? – Ter. Eun. 1053)

0.4. întâlnit pe lângă un gerundiv

omnibus hominibus iendum est (tuturor oamenilor le este dat să moară)

ı. pe lângă verbe cu prepoziție:

ı.1. *ad, con, in, inter, ob, sub, super* (verbe intransitive): *accedere, congruere, illudere, inhaerere, obrepere* etc.

non citius adulescentiae senectus quam pueritiae adolescentia obrepit (Nu se apropie mai repede bătrânețea de adolescență decât adolescența de copilărie. – Cic. Cato M. 2, 4)

ı.2. *ab, ad, con, ante, pre, con, de, ex* (verbe tranzitive): *abiudicare, addere, conferre, deferre, obferre* etc.

dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri (Spusese că puterea cetății i-a fost oferită lui de către Cezar. – Caes. Gall. 5. 6, 2)

κ. pe lângă verbe folosite când cu dativul, când cu acuzativul, fără ca sensul acestora să se schimbe drastic: *adiaceo, adolor, antecedo, anteeo, praesto, precurro* etc.

Tusculi ager Romano adiacet (Ținutul etrusc se învecinează cu cel roman. – Liv. 2. 49. 9)

λ. pe lângă verbe care pot avea acuzativul lucrului și dativul persoanei sau acuzativul persoanei și ablativul lucrului, în funcție de implicarea persoanei în acțiune sau prezentarea ei ca pe un simplu complement al acțiunii:

donec tibi librum (îți dau ție o carte, ca să poți să o primești)

donec te libro (te răsplătesc pe tine cu o carte)

μ. pe lângă verbe folosite când cu un dativ, când cu un alt caz, dar al căror sens se schimbă în funcție de cazul cu care se construiesc aceste verbe:

imponere alicui aliquid (a impune ceva cuiva)

imponere rem in locum (a pune un lucru într-un loc)

ν. pe lângă interjecții ale plângerii, ale doleanței: *vae, hei, ei, em* etc.

vae capiti tuo! (Vai de capul tău! – Pl. Amph. 741)

Urmează apoi situațiile în care apare complementul scopului. Acesta constituie, de fapt, complementul acțiunii, motivul participării la acțiune. Alături de acest dativ stă, de multe ori, un dativ al persoanei. Dativul scopului, numit și final, se regăsește, așadar, în următoarele situații:

α. pe lângă verbul *sum*, care va căpăta sensul de *a servi*:

est mihi laudi (îmi servește mie spre laudă) – unde *mihi* e D. persoanei, iar *laudi* e D. scopului.

β. pe lângă verbele *do, accipio, habeo, adhibeo, relinquo, constituo, duco, verito* etc. cu sensul de *a conta, a însemna, a fi considerat, a cântări* etc.

quod apud Numidas honori ducitur (deoarece printre numizi este considerat întru onoare – Sall. Jug. 11, 3)

Studiul se încheie cu o serie de observații cu privire la concurența dativului final cu alte cazuri, și anume: nominativul, ablativul, acuzativul cu prepoziție. De asemenea, autorul punctează situații în care dativele de scop sunt atestate fără prezența

unor verbe ca legătură între ele și un alt substantiv. Așadar, subordonarea se realizează direct față de acele substantive:

receptui singnum *audire non possum* (Nu pot auzi semnalul de retragere. – Cic. Phil. 13. 7, 15)

Hermann Menge

În lucrarea sa⁴, teoreticianul pornește de la câteva considerații generale despre cazul dativ. Și acesta pune dativul în antiteză cu acuzativul, considerând că cel dintâi se concentrează pe, deopotrivă, persoane și obiecte care trebuie înțelese în accepțiune personală, excepție de la această regulă făcând dativul final.

Prezentarea acestui caz este realizată în funcție de specie, primul fiind dativul de atribuire, pe care îl numește „Dativ als Objekt”⁵. Acesta poate sta atât pe lângă verbe tranzitive (*dare, dicere, mittere, oboedire, dolere, ignoscere, cedere* etc.), cât și pe lângă verbe intransitive (*adesse, favere, mederi, nubere, parcere, praeesse, persuadere, studere* etc.), cărora le dedică ulterior o secțiune specială, pentru a le enumera și prezenta cu exemple.

omnes, qui favent nobilitati (toți care favorizează nobilimea – Cic. Planc. 18)

Dativul de atribuire mai poate fi întâlnit pe lângă construcții la diateza pasivă. Astfel, cu excepția neutrelor pronominale, verbele intransitive sunt construite impersonal la diateza pasivă:

mihi obtemperatur (*mie mi se supune*)

O altă situație de trecere de la personal la impersonal e aceea a construcției infinitivului pasiv cu un verb modal. Astfel, verbul modal se va transforma în impersonal:

nobis persuasum esse debet (*noi trebuie să fim convinși*)

Prezintă apoi o serie de verbe care se pot construi în diferite moduri. și anume:

α. verbe care se pot construi cu D și Ac sau cu Ac și Abl

intercludere alicui fugam (*a împiedica fuga cuiva – Caes. Gall. 7, 8, 11*)

intercludere aliquem frumento et commeatu (*a priva pe cineva de cereale și provizii – Caes. Gall. 1, 48, 2*)

β. verbe care se construiesc întotdeauna și cu D și cu Ac

alicui condonare hereditatem (*a da cuiva ilegal o moștenire – Cic. Verr. II 1, 105*)

γ. verbe care, în funcție de modalitatea de construire, își pot modifica sensul cu D și Ac: ***aspergere alicui rei aliquid*** (*a adăuga ceva la un lucru*)

cu Ac și Abl: ***aspergere aliquem aliqua re*** (*a stropi pe cineva cu ceva*)

δ. alte situații speciale în care se folosește dativul, precum în cazul verbelor: *circumdare, induere* și *interdicere*, care se pot construi și cu alte cazuri, în funcție de împrejurări.

De asemenea, dativul poate fi întâlnit și pe lângă substantive verbale. Acestea pot lua locul verbelor din care derivă, acest lucru întâlnindu-se în construcțiile în care

⁴ Menge 2000: 401-426. Prima ediție a acestei lucrări a apărut în anul 1873 sub denumirea de „Repertorium der Lateinischen Syntax und Stilistik”.

⁵ Menge 2000: 402.

apare *esse* cu NP, dar și în situațiile în care dativul poate fi explicat doar ca dativ de atribuire:

sibi ipsi responsio (*răspunsul sieși însuși* – Cic. de Orat. 3, 207)

Este prezentat apoi dativul cu *esse*, care indică posesia.

victis nulla erat spes salutis (*cei învinși nu aveau nicio speranță de salvare* – Cic. Verr II, 3, 168)

Construcția cu D accentuează lucrul posedat, în timp ce construcția cu G accentuează posesorul. Totodată, Ac concurează cu această specie de D în cazul substantivelor concrete, în special în cazul proprietății, dacă se subliniază dreptul de proprietate.

Dativul posesiv se mai întâlnește și pe lângă *verba nominandi*:

fons, cui nomen Arethusa est (*fântâna, care poartă numele Arethusa* – Cic. Verr II, 4, 118)

Dativul de interes este și el tratat în cele ce urmează. În cadrul acestuia se discută atât despre *Dativus commodi vel incommodi*, cât și despre speciile derivate din dativul de interes.

Astfel, *Dativus commodi vel incommodi* arată persoana în favoarea sau în detrimentul căreia se realizează acțiunea. Poate sta pe lângă verbe ca *decedere*, *colere*, *assurgere* etc.

assurgere alicui (*a ridica în onoarea cuiva* – Cic. Pis. 26)

Poate fi întâlnit, de asemenea, pe lângă verbul *habere*, căpătând sensul de a păstra pentru sine.

tibi habe istam laudationem! (*Păstrează pentru tine această laudă!* – Cic. Verr. II., 4, 151)

În final, mai este atestat și alături de substantive care înseamnă grijă, alături de verbe însemnând a opri, a proteja, a îngriji (*prohibere*, *temperare*, *mederi*, *consulere*, *prospicere* etc.), alături de verbe ale sacrificiului (*immolare*, *mactare*, *parentare* etc.), precum și alături de *facere*, *futurum est* sau *fieri*.

quid mihi futurum est? (*Ce se va alege de mine?* – Cic. Att. 10, 11, 2)

Dativul etic, întâlnit sub forma pronumelui personal de persoana I și a II-a, se folosește pentru a desemna simpatia interioară a vorbitorului. Acesta se subordonează atât verbelor, cât și interjecțiilor:

tu mihi istius audaciam defendis? (*Tu-mi aperi îndrăzneala acestuia?* – Verr II, 3, 213)

ecce tibi consul nova edicta proponit (*Iată-ți! Consulul prezintă noile edicte.* – Cic. Sest. 89)

Mai este menționată și existența dativului etic reflexiv⁶, ale cărui expresii sunt utilizate pentru a desemna uimirea, dar și dezaprobarea.

quid sibi lex aut quid verba ista volunt? (*Ce ar trebui să însemne legea sau aceste cuvinte?* – Cic. Leg. 3, 33)

Înrudit cu dativul etic este și *Dativus rhetoricus*⁷, folosit pentru a indica o obiecție străină îndreptată spre vorbitor, adesea corelat cu *hic* și întărit de *etiam*.

⁶ Menge 2000: 412.

⁷ Menge 2000: 412.

hic mihi etiam Q. Fufius pacis commoda commemorat! (Și aici de asemenea Q. Fufius îmi amintește de avantajele păcii! – Cic. Phil. 8, 11)

Dativus sympatheticus (energicus, dynamicus) este asemănător unui pronume posesiv și arată persoana afectată de acțiune.

versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi (Înfățișarea lui Cethegus mi se ridică în fața ochilor. – Cic. Catil. 4, 11)

De asemenea, persoana care suferă vătămarea poate sta în D alături de verbele *dolere* și *condolescere*, primul putând fi folosit și impersonal *dolet alicui*⁸:

latus ei dicenti condoluit. (A început să-l doară într-o parte în timpul discursului – Cic. de Orat. 3, 6)

Dativus iudicantis apare în majoritatea cazurilor pe lângă un participiu, astfel:

α. ca substantiv sau pronume pe lângă *esse* sau verbe copulative

quae est ista servitus tam claro homini? (Ce e o astfel de sclavie pentru un om atât de strălucit? – Cic. Parad. 41)

β. ca participiu prezent activ și adjectiv pe lângă *esse* sau verbe copulative, pe lângă verbe însemnând a judeca, a investiga, a aprecia, pe lângă verbe care marchează situațiile în care conexiunea cu vorbitorul se realizează mai des.

insperanti mihi et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut... (A venit pe neașteptate pentru mine și Cotta, însă cu siguranță după dorința noastră, ca... – Cic. de Orat. 1, 96)

Seria dativelor se continuă cu *Dativus auctoris*, care înlocuiește o construcție analitică de tipul *ab* + Abl la diateza pasivă și desemnează persoana care săvârșește acțiunea.

est alicui provisum (sunt luate măsuri de către cineva – Cic. Catil. 2, 26)

În cadrul dativului de scop, autorul analizează, de asemenea, dativul final și dativul dublu. Astfel, precizează că dativul final nu se construiește niciodată cu forme de plural și că este determinat doar de atribute exprimate prin adjective cantitative:

haec res mihi magnae curae est. (Acest lucru este de mare preocupare pentru mine.)

Dativul final mai poate fi întâlnit și în construcții de tipul:

manus tendere alicui (a întinde mâna după ceva – Cic. Font. 48)

alicui bellum inferre (a purta război împotriva cuiva – Caes. B.G. 1, 30, 3)

În finalul subcapitolului, autorul prezintă că dativul final poate sta pe lângă un *Dativus commodi vel incommodi*, formând împreună cu acesta dativul dublu și enumeră câteva situații de aplicabilitate a acestora:

alicui laudi esse (a fi cuiva spre laudă)

Menge dedică un subcapitol și dativelor aflate pe lângă adjective și le împarte în câteva categorii:

α. adjective construite doar cu cazul dativ (*commodi vel incommodi* sau de atribuire): *infestus, infensus, fructuosus, felix, fidelis, carus, vilis* etc:

mulier sibi felicior quam viris (o femeie mai aducătoare de noroc pentru ea decât pentru bărbații ei – Cic. Phil. 5, 11)

β. adjective construite atât cu cazul dativ, cât și cu alte cazuri:

⁸ Menge 2000: 413.

cu D – *utilis civibus suis* (util cetățenilor săi – Cic. de Orat. 3, 137)

cu Ac – *homo ad nullam rem utilis* (om bun de nimic – Cic. Off. 3, 29)

γ. în construirea unor adjective cu cazuri diferite, sensul acestora se poate modifica: *gratus* cu D înseamnă *plăcut*, pe când același *gratus*, dar cu Ac + prep. *erga*, *adversus*, în înseamnă *recunoscător*.

δ. adjective folosite alternativ, cu cazul dativ și genitiv: *aequalis*, *affinis*, *communis*, *contrarius*, *similis*, *dissimilis*, *superstes*.

Fr. Stolz & J.H. Schmalz

În lucrarea lor⁹, autorii fac mai mult o enumerare a situațiilor în care se întâlnesc diferitele tipuri de dative, fără a pune accent pe o explicare mai amplă a acestora. Pornesc de la câteva explicații generale, apoi trec la o prezentare succintă a cazurilor în funcție de specie. Trec, astfel, în revistă dativul posesiv, *Dativus ethicus*, *Dativus iudicantis*.

Dativus commodi vel incommodi apare având diferiți termeni regenți, precum: verbe (*abducere*, *detrudere* etc.), adverbe (*bene*, *feliciter*, *male* etc.), interjecții (*hem*, *vae*, *hei* etc.), dar și verbul *esse* cu NP:

sodalem me esse scis gnato tuo (știi că eu îi sunt tovarăș fiului tău – Pl. Most. 5. 2, 31)

Teoreticienii vorbesc și despre dativul de scop, utilizat în special de către poeți:

ut clamor caelo (strigătul merge la cer – Verg. Aen. 5. 451)

În final, autorii mai fac trimitere la un „dativ al relației”¹⁰ care se construiește predicativ alături de verbe ca *esse*, *ducere*, *vertere*:

laudi vertere alicui (a considera întru laudă pentru cineva).

J. B Hofmann & A. Szantyr

În secțiunea lucrării dedicată cazului dativ¹¹, autorii se axează mai mult pe o inventariere a recurențelor cazului dativ de-a lungul timpului, punctând evoluții în timp și concurențe cu alte cazuri. Explicațiile se limitează doar la nivelul înțelegerii diferitelor concepte desemnate de speciile dativului, iar prezentarea acestor specii se derulează în funcție de criteriul termenului regent.

Astfel, prima oară analizează o categorie a dativului strâns legat de anumite verbe și substantive verbale, pe care o subdivizează în:

α. dativul strâns legat de verb, întâlnit pe lângă:

α.1. construcții moștenite și origine ale dativului, în care apar verbe precum:

α.1.1. a da sau a spune: *do*, *praebo*, *dico*, *iuro*, *nuntio*, *narro* etc.

α.1.2. a aduce, a trimite, a sacrifica: *fero*, *mitto*, *sacrifico*, *immolo* etc.

α.1.3. a apropia, a îndepărta: *appropinquo*, *iungo*, *cedo* etc.

⁹ Stolz, Schmalz 1900: 243-238.

¹⁰ Stolz, Schmalz 1900: 246.

¹¹ Hofmann, Szantyr 1972: 86-101.

α.1.4. a domni, a domina, a ordona: *impero, dominor, tempero* etc.

α.1.5. a acorda, a aparține: *contingit, fit, est*

α.1.6. a ajuta, a servi, a cruța: *auxilior, servio, ignosco* etc.

α.1.7. a plăcea, a dispăcea: *irascor, bene volo, faveo; placet, libet, licet* etc.

α.2. verbe care, la originea lor, erau tranzitive: *iubere, decet, expedit, convenit, exigo, attendo, doceo, suadeo, respondeo* etc.

α.3. verbe construite cu prepoziție: *obsequor, obtempero, oboedio, praecedo, anteo, antisto, supersedeo, adiuvo* etc.

α.4. verbul *esse*, această specie fiind numită dativ posesiv. Este dată o scurtă definiție a acestuia, prezentându-se apoi diverse situații în care este utilizat. Apare și mențiunea că este întâlnit fiind exprimat, de cele mai multe ori, prin substantive abstracte, mai puțin concrete.

β. dativul pe lângă substantive verbale.

În cadrul acestei secțiuni ne este explicat faptul că anumite substantive verbale pot prelua de la verbele din care provin asocierea cu cazul dativ. De asemenea, e prezentată evoluția lor și ne sunt oferite numeroase exemple, între care și:

obtemperatio legibus (*supunere la legi* – Liv. 23, 35, 7)

O altă categorie a termenilor regenți o reprezintă adjectivul, speciile de dativ întâlnite în aceste cazuri fiind dativul de atribuire și *Dativus commodi vel incommodi*, care e mai puțin strâns de verb decât cel de atribuire.

flamma fumo est proxima (*flacăra este cea mai apropiată de fum* – Pl. Curc. 53)

Categoria dativelor slab legate de verb cuprinde o prezentare a dativului *commodi vel incommodi*, precum și a speciilor derivate din acesta:

α. *Dativus ethicus*, despre care ni se oferă informația că este folosit pentru a se păstra atenția și interesul ascultătorului și că este o specie la care se observă preferința pentru pronume la persoana I și a II-a, iar ca termen regent se întâlnește, de cele mai multe ori, interjecția *ecce*.

α.1. Dativul reflexiv, tot un dativ etic care subliniază interesul persoanei pentru acțiunea verbală și care se întâlnește adesea în expresii de tipul *quid tibi vis?* (*ce-ți trebuie?*).

β. *Dativus sympatheticus* are efect stilistic și desemnează ființa al cărei corp, suflet sau bun e afectat de proces. Recurențele sunt diverse, el fiind folosit în următoarele moduri:

β.1. întrebuintare adverbială, atunci când marchează îngrijorare fizică și psihică în acțiunea verbului:

confracta navis in mari est illis (*li s-a sfărâmat corabia pe mare* – Pl. Rud. 152)

β.2. întrebuintare adnominală, determinând substantive:

Philocomasio amator (*iubitor al lui Philocomasius* – Pl. Mil. 1431)

γ. *Dativus iudicantis*, care indică „punctul mental de vedere al judecății”¹²:

¹² Hofmann, Szantyr 1972: 96.

*Quintia formosa est **multis*** (Quintia e frumoasă pentru mulți. – Catull. 86. 1)

8. *Dativus auctoris* întâlnit de cele mai multe ori alături de conjugarea perifrastică pasivă, participiul perfect pasiv, adjectivele cu terminația *-bilis*, precum și alte tipuri de forme verbale.

Ultima specie discutată este dativul final, exprimat de cele mai multe ori prin substantive abstracte (*auxilio, praesidio, subsidio* etc). Și acesta are întrebuințare adverbială (*auxilio venire* – a veni în ajutor) și adnominală (*receptui signum* – semnal de retragere). Corelat cu el este dativul dublu, format dintr-un dativ final și un alt dativ, de cele mai multe ori *commodi vel incommodi*:

si tibi lubido est (dacă ție îți este spre plăcere – Pl. Poen. 145)

Un derivat din dativul final, pe care autorii îl punctează, este așa-numitul „dativ al direcției”¹³. Acesta indică punctul final, atunci când stă pe lângă verbe ale mișcării, de tipul *dare, mittere*: *morti mittere* (a trimite la moarte – Pl. Capt. 692) și este exprimat adesea prin substantive abstracte. Când, însă, este exprimat prin substantive concrete, dativul direcției capătă un caracter „final-local”¹⁴:

it clamor caelo (strigătul merge la cer – Verg. Aen. 5, 451).

2.1.2. Școala românească

N. I. Barbu și Toma Vasilescu

Prezentarea cazului dativ în lucrarea celor doi autori¹⁵ este destul de succintă și, în cadrul ei, sunt create două mari grupe ce cuprind întrebuințările cazului dativ.

Prima grupă cuprinde *dativul strâns legat de acțiunea verbală*. Aici sunt enumerate o serie de verbe – *persuadere, mederi, studere, invidere, favere* etc –, este prezentat *dativul cu esse*, precum și *dativul pe lângă substantivele verbale și adjective*. Următoarele exemple apar pe lângă fiecare tip de dativ prezentat în această grupă.

civitati persuasit (a convins cetatea – Caes. B. G. 1, 2, 3)

sunt mihi bis septem Nimphae (am de două ori șapte Nimfe – Verg. Aen. 1, 71)

obtemperatio legibus (supunere la legi – Cic. Leg. 1, 42)

flamma fumo est proxima (flacăra este foarte apropiată de fum. – Pl. Curc. 53)

A doua grupă cuprinde *dativul slab legat de acțiunea verbală*. În ea sunt incluse următoarele specii: *Dativus commodi vel incommodi, dativul de simpatie, Dativus iudicantis, Dativus auctoris, Dativus ethicus și Dativus finalis*. Alături de acestea figurează următoarele exemple:

tibi aras (pentru tine ari – Pl. Merc. 71)

confracta navis in mari est illis (li s-a sfărâmat corabia pe mare. – Pl. Rud. 152)

*Quintia est formosa **multis** (Quintia este frumoasă după părerea multora – Catull. 86, 1)*

meditati sunt mihi doli (am pus la cale viclenii – Pl. Pseud. 942)

¹³ Hofmann, Szantyr 1972: 100.

¹⁴ Hofmann, Szantyr 1972: 100.

¹⁵ Barbu, Vasilescu 1958: 144-146.

ad tibi repente venit ad me Caninius (dar deodată ți-a venit Caninius la mine. – Cic. Fam. 9.2.1)

dies colloquio dictus est (a fost fixată o zi pentru convorbire. – Caes. B.G. 1. 42)

Secțiunea dedicată cazului dativ se încheie cu o serie de observații: verbele formate cu prepoziții precum *ad, ante, circum, cum, in, ob* etc. se construiesc de cele mai multe ori cu cazul dativ, este semnalată atât o concurență între *dativul cu esse* și verbul *habere*, cât și între folosirea dativului și a cazurilor ablativ și nominativ în exprimarea numelor de autori.

I.I. Bujor și Fr. Chiriac

În lucrarea celor doi autori¹⁶ clasificarea cazului dativ se realizează din perspectiva termenilor regenți. Fiind bogată din punct de vedere numeric, categoria verbelor este prima expusă, teoreticienii împărțindu-le în următoarele subclase:

α. verbe tranzitive în limba română, dar intransitive în limba latină, precum *fidere, diffidere, nocere, favere, patrocinari, suadere, persuadere, studere, mederi, nubere, imperare, oboedire, benedicere, maledicere* etc., precum și verbe impersonale: *licet, libet*.

non licet bovi, quod licet Iovi (nu se îngăduie unui bou, ce se îngăduie lui Jupiter)

β. verbe construite cu prepoziție (*ad, ante, cum, in, ob* etc.), care, la rândul lor sunt împărțite în verbe tranzitive (*adhibere, adiungere, antepondere* etc.) și verbe intransitive (*accedere, adhaerere, adiacere* etc.). De asemenea, din această clasă fac parte și toate compusele verbului *esse*: *adesse, deesse, inesse* etc.

multae voluptates homini obsunt (multe plăceri vatămă omului)

Gramaticienii trec ulterior la o prezentare concretă a speciilor dativului având ca termeni regenți verbele enumerate anterior.

Dativus possessivus este prima specie abordată, acest tip de dativ întâlnindu-se pe lângă verbul *esse*. Este o construcție menită să înlocuiască o propoziție al cărui predicat ar fi *habere*, transformând complementul direct al acestei propoziții în subiectul logic al propoziției cu predicatul *esse*.

Murena Lucullo legatus fuit (Lucullus a avut locțiitor pe Murena – Cic. Mur. 9, 20)

Urmează *Dativus commodi vel incommodi*, care arată persoana în interesul sau în paguba căreia se realizează acțiunea predicatului.

Sextus Roscius praedia coluit aliis, non sibi (Sextus Roscius a lucrat moșiile pentru alții, nu pentru sine – Cic. Rosc. Amer. 17, 49)

Dativus finalis este folosit alături de verbe precum: *esse, fieri, dare, tribuere, ducere, habere, donare, capere, mittere, relinquere, auxilio venire*.

virtus sola nobis neque datur dono, neque accipitur (numai virtutea nici nu ni se dă nouă în dar, nici nu se primește în dar – Sall. Jug. 85, 38)

Dativus ethicus, care are drept echivalent în limba română expresiile *mi-e dor, mi-e milă*, este prezentat ca existând sub forma pronomelor personale: *mihi, tibi, sibi*,

¹⁶ Bujor, Chiriac 1958: 171-187.

nobis, vobis, indicând persoana care este, după cum prezintă autorii¹⁷, martoră din punct de vedere moral la acțiune.

hic mihi quisquam misericordiam nominat? (putea-va oare să mi-ți vorbească cineva despre îndurare? – Sall. Cat. 52, 11)

De asemenea, este semnalată preferința utilizării cazului dativ pentru numele proprii care urmează după expresii de tipul *mihi est nomen, nomen dare, nomen dicere*, pentru subiectul logic al conjugării perifrastice pasive, pe lângă verbe de formă pasivă și pentru înlocuirea cazului acuzativ însoțit de prepoziția *ad* sau *in*, artificiu folosit de poeți pentru a arăta direcția.

Categoria adjectivelor ca termeni regenți este alcătuită din trei subcategorii. Prima cuprinde adjective precum *utilis, inutilis, noxius, damnosus, innoxius, gratus, ingratus* etc.

procellae nautis noxiae sunt (furtunile sunt vătămătoare corăbierilor)

A doua subcategorie înglobează adjective precum *amicus, inimicus, propitius, adversus, fidus, infidus* etc.

canis, mihi fidus, domum custodit (câinele, devotat mie, păzește casa)

Ultima subcategorie vorbește despre adjective precum *par, impar, dispar, similis, dissimilis, finitimus, vicinus, affinis* etc.

Marcus, mihi finitimus, agros fertiles laborat (Marcus, vecin mie, lucrează ogoare rodnice)

Autorii mai fac trimitere la câteva tipuri de adjective întâlnite cu cazul dativ: *aptus, ineptus, idoneus, assuetus, insuetus*. În cazul acestor adjective, există o concurență a dativului cu cazul acuzativ însoțit de prepoziția *ad* sau cu cazul ablativ.

agricolae strenui labore (ad laborem, labori) assueti sunt (plugarii harnici sunt deprinși cu munca)

Un ultim termen regent al dativului, recunoscut de autori, este interjecția. Astfel, complementul stă în cazul dativ pe lângă interjecții precum *vae* sau *hei*.

vae, animo ingrato! (vai de sufletul nerecunoscător!)

Maria Pârlog

Maria Pârlog¹⁸ debutează cu definirea cazului dativ, punând proveniența denumirii acestuia pe seama faptului că „arată persoana căreia i se atribuie ceva”¹⁹. Continuă apoi cu trecerea în revistă a termenilor regenți – verbe, adjective, interjecții – și se axează pe o prezentare a cazului în funcție de specie.

Dativul de atribuire este primul expus, dativ care poate avea termeni regenți verbe tranzitive active sau pasive (*imperare, dare, debere* etc.), verbe intransitive în latină, dar tranzitive în română (*studere, persuadere, parcere* etc.) sau verbe compuse cu prepoziție (*assentari, praeesse, deesse, obstare* etc.). Un aspect interesant e acela că, în cadrul acestei specii, ea prezintă și dativul cu *esse*:

huic filia una est. (acesta are o singură fiică – Pl. Aul. 23)

Urmează dativul folosului sau al pagubei, pe care îl explică pe baza a numeroase exemple, precum:

¹⁷ Bujor, Chiriac 1958: 174.

¹⁸ Pârlog 1996: 138-145. Prima ediție a acestei lucrări a apărut în anul 1966, având același titlu.

¹⁹ Pârlog 1996: 138.

*quicquid discis, **tibi discis** (orice înveți, pentru tine înveți – Petron. 46, 8).*

*Dativul de scop este împărțit în dativul simplu și dativul dublu, cel din urmă formând o construcție cu două dative: unul de scop și unul *commodi/incommodi*:*

*de Tirone video **tibi curae esse** (văd că ai grijă de Tiro. – Cic. Att. VII, 5) – dativ dublu*

Prezentarea continuă apoi cu dativul etic, dativul punctului de vedere, dativul de agent, dativul complement al adjectivelor și dativul după interjecții. În cadrul penultimului dativ, pe care îl numește „dativ adnominal” (Pârlog 1996: 145), expune o serie de adjective care exprimă sentimente de bunăvoință sau dușmănie, folos sau pagubă, asemănare sau deosebire, apropiere sau depărtare, precum: *inimicus, utilis, similis* sau *propinquus*. Autoarea oferă exemple diverse pentru fiecare categorie:

*quid **mihi molestus**? (de ce mă plictisești? – Pl. Merc. 767)*

*populus Romanus didicit nihil esse **homini Romano foedius** servitute (poporul roman a învățat că pentru un roman nimic nu este mai îngrozitor decât sclavia – Cic. Phil. XII. 16)*

*o rem minimem **aptam meis moribus**! (ce situație nepotrivită cu firea mea! – Cic. Att. V, 10)*

*flamma **fumo** est **proxima** (flacăra este cea mai apropiată de fum – Pl. Curc. 53).*

Maria Pârlog aseamănă cu limba română existența dativului după interjecții, atribuindu-i funcția de complement al interjecției.

***vae capiti tuo**! (vai de capul tău! – Pl. Men. 418)*

Încheie clasificarea cazului dativ cu o serie de concluzii, pentru a crea o imagine mai clară cu privire la acest caz. Astfel, menționează un triplu rol al dativului – de atribuire, de scop, de interes sau daună – între care principala este cea de atribuire. Mai adaugă ideea că fluiditatea acestui caz poate genera adesea dificultăți în determinarea unor specii de dativ în diverse contexte, limita între acestea fiind una fină. Vine în ajutor cu prepoziția *pentru*, folosită în situațiile în care traducerea cazului dativ nu se poate realiza în limba română sub semnul echivalenței.

În final, autoarea subliniază ideea că atât în limba latină, cât și în limba română apare tendința de ezitare în ceea ce privește folosirea cazurilor, această ezitare izvorând tocmai din complexitatea și ambiguitatea caracteristice acestor limbi.

Dan Slușanschi

Prin lucrarea sa²⁰, Dan Slușanschi aduce în peisajul studiilor gramaticale românești o perspectivă diferită asupra cazului dativ.

Introducerea capitoului surprinde o plasare a dativului în raport cu acuzativul, locativul și chiar și cu nominativul, autorul comparând sistemul cazurilor cu o călătorie²¹.

Continuă apoi cu o prezentare a dativului în funcție de specie, prima dintre ele fiind atribuirea, pe care o numește „cea mai concretă dintre funcțiile D”²². Dativul de atribuire este întâlnit pe lângă o serie numeroasă de verbe, precum: *dare, imperare,*

²⁰ Slușanschi 1994: 83-95.

²¹ Slușanschi 1994: 83.

²² Slușanschi 1994: 84.

auferre, appropinquere. Tot aici este prezentat și dativul proximității, întâlnit pe lângă verbe (*iungere, antecedere, antepone*), adjective (*proximus, amicus, idoneus, similis* etc.) și substantive abstracte:

insidiae consuli (curse consulului – *Sal. Cat. 32, 1 și 2*)

Urmează dativul interesului, pe care îl așază lângă verbe care afectează persoana (*medere, favere*), verbe care înseamnă a asculta (*oboedire, obtemperare*), verbe care descriu atitudinea sentimentală (*irasci, invidere, ignoscere, parcere, nubere*). De asemenea, aduce în atenție o serie de cazuri în care se observă dativul interesului:

bene procuras mihi (procură-mi mie bine – *Pl. Stich. 94*)

non scholae, sed vitae discimus (nu învățăm pentru școală, ci pentru viață – *Sen. Epist. 106, 12*)

Sunt explicate apoi specii derivate din dativul interesului: *dativus iudicantis* (*Quintia formosa est multis* = *Quintia este frumoasă pentru mulți* – *Catul. 86, 1*), dativul etic (*quid mihi Celsus agit?* = *ce-mi face Celsus?* – *Hor. Sat. 1, 3, 15*), dativul reflexiv (*quid sibi uolt* = *ce-i trebuie*), dativul dinamic (*militibus animum accendere* = *soldatilor li s-a aprins sufletul*), pronominal (*sibi ambulare* = *a umbla pentru sine*), adnominal (*saluti custos* = – *Tac. Ann. 3, 14, 5*).

Autorul prezintă și ilustrează prin exemple, de asemenea, dativul final (*mittere auxilio* = *a trimite în ajutor*), dativul posesiv (*est mihi nomen* = *eu am numele*), dativul de agent (*mihi faciendum* = *mie îmi revine să fac*) și, în final, dativul dublu (*dare filiae doti* = *a da ficei pentru dotă*).

2.2. Studii dedicate special dativului latin

Subcapitolul se concentrează pe prezentarea a două articole. Astfel, primul aparține lui Marco Antonio Gutiérrez Galindo, exponent al școlii spaniole, și conține o prezentare în manieră cronologică a lucrărilor despre cazul dativ apărute în decursul timpului. Al doilea articol, al cărui autor este Harm Pinkster, oferă noi perspective asupra cazului dativ. Pinkster este influențat de gramatica funcționalistă a lui Simon Dik, al cărui discipol este, drept pentru care prezentarea cazului dativ este realizată în manieră diferită față de celelalte școli expuse anterior.

2.2.1. Marco Antonio Gutiérrez Galindo

În studiul său²³, autorul oferă o analiză critică asupra lucrărilor despre cazul dativ, apărute în ultimele două secole. După o scurtă introducere care cuprinde obiectivele ce se dorește a fi atinse, articolul continuă cu o serie de teorii sintactice întâlnite în secolul XX.

Astfel, studiul lui *F. Gustafsson* „De dativo Latino” constituie prima monografie despre cazul dativ, publicată în 1904 la Helsinki, care cuprinde o abordare a dativului din perspectivă sintactică, autorul concentrându-se pe demontarea teoriei ce susține că dativul este un caz local.

²³ Gutiérrez Galindo 2004: 301-335.

În 1925, **Wilhelm Kroll** publică un scurt tratat de gramatică latină, intitulat „Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht”. Clasicistul aderă la ideile lui Gustafsson și afirmă că sistemul cazurilor este unul complex prin natura lui, iar fenomenele lingvistice nu trebuie să fie reduse la formule simple, tocmai datorită acestei complexități.

E. Löfstedt, în lucrarea sa intitulată „Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins (I-II)” publicată în 1928-1933 la Lund, împărtășește ideile lui Kroll, considerând că metoda simplificării duce doar la „o manie a uniformității”²⁴. Astfel, studiul lui Löfstedt se plasează în opoziție față de rigiditatea logicismului.

De asemenea, autorul subliniază importanța relațiilor paradigmatică între cazurile propriu-zise și construcțiile cu care acestea concurează, fapt ce aduce în prim-plan o nouă viziune asupra analizei gramaticale.

Gramaticile latine scrise în prima jumătate a secolului XX se aseamănă prin prisma unor circumstanțe comune în ceea ce privește expunerea cazului dativ, și anume:

- α. rezultatul divergențelor referitoare la localism, apărute în secolul trecut
- β. rezultatele obținute de Löfstedt cu metoda sa antitetică localismului
- γ. considerațiile despre dativul care se construiește cu verbe compuse.

Charles E. Bennett este ultimul mare exponent al teoriei localiste, iar lucrarea sa „Syntax of early latin (I-II)”, apărută în 1910-1914 la Boston și Leipzig, împarte dativul în două categorii: cel al complementului indirect și cel al referinței, al cărui exponent de seamă este *Dativus iudicantis*, lăsând la final dativul direcției.

Construirea tuturor verbelor compuse cu cazul dativ a constituit o regulă dezbătută acut de către gramaticieni. În timp ce unii o consideră o practică obișnuit de comodă²⁵, Bennett apreciază că aceste păreri pot fi adevărate doar în unele cazuri.

A.W. de Groot este unul dintre exponenții teoriei structuraliste și, în lucrarea sa „Classification of cases and uses of cases” publicată în 1956 la Haga, prezintă opoziția dintre nominativ și blocul acuzativ-genitiv-ablativ-dativ, bazată pe faptul că nominativul nu este „purător de semnificație causală”²⁶, în timp ce restul cazurilor sunt.

Studiul lui Gutiérrez Galindo analizează apoi diferitele teorii care gravitează în jurul cazului dativ: asistematicitatea sistemului cazual latin, gramatica valențelor, funcționalismul. De asemenea, autorul prezintă diverse tipuri de dativ, precum: dativul posesiv, *Dativus comparationis*, dativul dublu, dativul direcției.

Gramaticienii au prezentat, de-a lungul timpului, un interes deosebit pentru dativul posesiv latin și, deopotrivă, pentru concurența lui cu genitivul, dar și cu construcția verbului *habeo* + acuzativul.

De asemenea, gramatica funcționalistă atribuie dativului două funcții importante, și anume acelea de *receptor* și *beneficiar*, însă se remarcă nevoia apariției unei noi funcții, aceea de *experimentator*, pentru a explica valoarea semantică a dativului posesiv latin.

²⁴ „una recaída en la misma manía de uniformidad, que dominó en la época del método lógico”.

²⁵ „a regular lazy-bed for grammaticians”.

²⁶ Gutiérrez Galindo 2004: 310.

În ceea ce privește *dativus comparationis*, Gutiérrez Galindo notează că el apare menționat în Hofmann-Szantyr (1972: 113-114), autorii determinând originea acestei specii în expresia *nulli... inferior* și tratând-o exclusiv în cadrul cazului Ablativ.

Totodată, autorul acordă atenție dativului dublu, precum și teoriilor privitoare la acesta, dintre care prezintă patru²⁷.

Exemplul *it clamor caelo* (*strigătul merge la cer* - Verg. Aen. 5. 451) a determinat apariția, în anumite gramatici, a unui *octavus casus*: dativul direcției, care concurează cu acuzativul cu prepoziție.

Studiul continuă cu prezentarea cazului dativ în alte teorii, abordarea acestuia din perspectivă tipologică și, mai apoi, câteva observații finale.

2.2.2. Harm Pinkster

În articolul dedicat cazului dativ²⁸, autorul se bazează pe teoria funcționalistă, împărțind dativul în constituenți obligatorii – *arguments* și facultativi – *satellites*.

Studiul se compune din patru subcapitole, primul dintre acestea făcând distincția între aceste tipuri de constituenți, și anume:

α. sateliți:

α.1. *beneficiari*, un exemplu elocvent pentru această categorie fiind

Dativus commodi

nec mirum, cum palam esset, ipsum quoque eisdem et assurgere et decedere via (și nici nu era de mirare, deoarece era clar că el însuși se ridica în fața acestora și le ceda calea – Suet. Tib. 31. 2)

α.2. *interacționali*, precum *Dativus ethicus*

at tibi repente venit ad me Caninius (dar deodată ți-a venit Caninius la mine – Cic. Fam. 9. 2. 1)

β. argumente:

β.1. alături de verbe trivalente însemnând „a transfera de către o entitate, de obicei animată, a transfera unei alte entități, de obicei inanimată și a transfera către o entitate, de obicei animată”²⁹, precum și opusele lor.

ea dat mihi coronas (ea îmi dă ghirlande – Pl. Aul. 23-5)

aurumque ei ademit hospiti (l-a jefuit pe el de bani, pe oaspetele său – Pl. Mos. 481)

dixi hoc tibi iam dudum et nunc dico (ți-am zis asta înainte și îți zic și acum – Pl. Mil. 1059)

β.2. mai rar, alături de verbe bivalente, împărțite în patru clase semantice:

β.2.1. a ajuta, a îngriji, a vătăma, a dăuna

β.2.2. a mulțumi, a flata, a favoriza, a amenința

β.2.3. a domni, a asculta, a servi, a comanda

β.2.4. a apropia, a se întâmpla

O altă clasă semantică a verbelor bivalente e reprezentată de verbul *haereo*:

potest hoc homini huic haerere peccatum? (poate o astfel de ofensă să țină de acest om? – Cic. Pro Rosc. Amer. 17)

²⁷ Gutiérrez Galindo 2004: 324.

²⁸ Pinkster 2011: 32-43.

²⁹ Pinkster 2011: 32.

Al doilea subcapitol se ocupă cu prezentarea dativului pe lângă verbele compuse. Autorul precizează că numeroase gramatici oferă o atenție specială acestor verbe. Deși la jumătatea secolului XX a fost formulată o regulă, care susține că verbele compuse necesită cazul dativ pentru al doilea sau al treilea argument, **Emory B. Lease** arată prin studiul său intitulat „The Dative with Prepositional Compounds”, apărut în 1912 în *American Journal of Philology*, că, din punct de vedere statistic, această regulă nu este necesară. Lease expune o preponderență a utilizării cazului dativ pe lângă verbe compuse cu prepozițiile *super*, *ante*, *prae* și, mai rar, cu prepozițiile *circum* și *pro*.

Penultimul subcapitol se constituie din *cazul dativ si alternativele sale*. Autorul oferă câteva exemple în care sunt acceptate atât dative, cât și acuzative/ablativ + prepoziție pentru a exprima aceeași idee pe lângă un verb:

num tibi aut stultitia accessit aut superat superbia? (oare sau prostia a pus stăpânire pe tine sau trufia e mai presus? – Pl. Amph. 709)

voluntas vostra si ad poetam accesserit (dacă bunăvoința voastră va ajunge la poet – Ter. Phil. 29)

De asemenea, Pinkster precizează că dativul apare mult mai frecvent pe lângă verbe folosite în accepțiune figurată, pe când construcțiile analitice de tipul acuzativ/ablativ + prepoziție sunt întâlnite pe lângă verbe având sens propriu, real.

Articolul continuă cu o explicare a diferenței dintre *accedo* și *appropinquo*, deși ambele verbe exprimă motricitate. Pe de o parte, *appropinquo* se regăsește preponderent în contexte militare, având ca subiecte generali sau soldați, dar poate fi întâlnit și alături de subiecte precum *ver* (primăvară), *bellum civile* (război civil), *metus* (teamă), *nex* (crimă), *partus* (acțiunea de a da naștere). Verbul *accedo*, pe de altă parte, nu se întâlnește niciodată pe lângă subiecte „care nu exercită controlul asupra apropierei”³⁰. Diferența dintre cele două verbe se concretizează, așadar, în mișcarea controlată către o entitate (*accedo – lictores ad eum accedere consul iussit. Liv. 24.9.1*) și în apropierea nu neapărat controlată către o entitate (*appropinquo – ver appropinquabat. Nep. Eum. 5.7*).

Autorul prezintă apoi o serie de exemplificări ale utilizării alternative a cazului dativ cu alte cazuri și încheie, în cadrul ultimului subcapitol, cu o serie de concluzii asupra informațiilor oferite anterior, precizând că folosirea dativului pe lângă majoritatea verbelor compuse poate fi explicată prin „referirea la una sau mai multe clase a verbelor cu sens asemănător”³¹.

§ 3. Starea cercetării

Comparând abordările gramaticienilor regăsiți în capitolul anterior și sintetizând informațiile prezentate, se pot desprinde câteva aspecte referitoare la cazul dativ.

Astfel, o primă idee, comună tuturor studiilor cuprinse în subcapitolul intitulat „Lucrări generale”, este aceea că fiecare teoretician a oferit, în debutul prezentării cazului dativ, o definiție a acestuia. Atât reprezentanții școlii germane, cât și cei ai

³⁰ Pinkster 2011: 38.

³¹ Pinkster 2011: 42.

școlii românești au optat fie pentru o prezentare a dativului în funcție de specie, fie în funcție de TR, fapt ce oferă o privire de ansamblu și o mai bună înțelegere a cazului gramatical avut în vedere.

În cazul prezentării în funcție de specie, apar atât similitudini, cât și diferențe interesante de abordare: Maria Pârlog prezintă dativul atribuirii alături de cel cu *esse*, în vreme ce Dan Slușanschi alătură dativul atribuirii celui de proximitate. Totuși, toți autorii prezintă *Dativus commodi vel incommodi, iudicantis, ethicus și possessivus*.

În ceea ce privește ponderea termenilor regenți, verbul este cel situat pe primul loc în ierarhie, urmând adjectivul, adverbul, substantivul și interjecția.

În subcapitolul intitulat „Studii dedicate special cazului dativ”, reprezentanții școlii spaniole și olandeze optează pentru o prezentare diferită a cazului dativ. Lucrarea lui Gutiérrez Galindo cuprinde o expunere a dativului pe baza diferitelor teorii (logicism, structuralism, funcționalism etc.), iar articolul publicat de Harm Pinkster prezintă dativul exclusiv din perspectivă funcționalistă, concentrându-se asupra situațiilor în care acesta concurează cu alte cazuri gramaticale.

Așadar, studiul dativului a prezentat un interes deosebit în ultimele secole, generând deopotrivă opinii divergente și convergente în ceea ce privește speciile care-l compun, precum și în ceea ce privește termenii regenți pe care îi determină.

§ 4. Dativul în *Commentarii de Bello Gallico*

După cum am menționat și în introducere, prezentul capitol are drept scop analiza dativelor, care se va realiza în dependență de termenul regent. Pe parcursul acestei clasificări, vor fi utilizate exemple din *Commentarii de Bello Gallico*, iar în unele situații vor fi discutate limitele fine dintre specii.

În lucrarea cercetată, dativul se întâlnește cu următorii **termeni regenți**³²: verb, adjectiv, adverb și substantiv.

4.1. V e r b

Cea mai des întâlnită parte de vorbire căreia i se subordonează dativul este verbul. Înainte de a trece propriu-zis la prezentarea speciilor de dativ, se cuvine a fi făcută o scurtă introducere teoretică, ce cuprinde o clasificare a diferitelor tipuri de verbe, în funcție de tranzitivitatea lor.

Este important de menționat faptul că regimul verbelor din limba latină prezintă diferențe față de regimul celor din limba română. Un exemplu edificator în acest sens îl constituie verbul *persuadere* (*a convinge*), care, deși în limba română este tranzitiv, fiind însoțit de un complement direct – *a convinge pe cineva*, este intransitiv în limba latină, construindu-se întotdeauna cu cazul dativ.

civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent (i-a convins pe locuitorii cetății să plece de pe meleagurile lor cu toate avuțiile – Caes. Gall. 1.2)

³² Deși în capitolul „Starea cercetării” am discutat despre atestarea mai multor termeni regenți, în lucrarea *Commentarii de Bello Gallico* nu au fost găsite dativ care să se subordoneze unei interjecții, drept urmare nu voi prezenta acest tip de termen regent.

a. Verbe tranzitive

Gruparea acestor tipuri de verbe se va face din punct de vedere semantic, deosebindu-se, astfel, verbe însemnând:

α. a da – *dare, distribuere, dividere, donare, reddere* etc.

his Caesar libertatem concessit (lor Caesar le-a oferit libertatea – Caes. Gall. 4.15)

quod praeterea navium longarum habebat quaestori, legatis, praefectisque distribuit (pe lângă aceasta, mai avea dintre navele lungi, pe care le repartizează cvestorului, legaților și prefecților – Caes. Gall. 4.22)

β. a vorbi, a povesti, a dovedi – *demonstrare, monstrare, narrare, nuntiare, probare, promittere* etc.

perfacile factu esse illis probat conata perficere (le arată lor că e foarte ușor să ducă la bun sfârșit cele încercate – Caes. Gall. 1.3)

γ. a ordona, a trimite – *imperare, imponere, mandare, mittere, praescribere* etc.

si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur (dacă el însuși nu impune poporului roman modul în care să se folosească de dreptul său – Caes. Gall. 1.36)

Există și o serie de expresii care se construiesc cu cazul dativ: *negotium dare, operam dare, opem dare, opem ferre, se dedere* etc.

incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent (îi învinuia pe ceilalți belgi, care se prădaseră poporului roman – Caes. Gall. 2.15)

Se cuvine să fie amintite și verbele care se pot construi în două moduri, fie cu D persoanei și Ac lucrului, fie cu Ac persoanei și Abl lucrului³³: *donare, aspergere, circumdare, exuere, intercludere, induere, interdicere* etc.

Sequanis obsides dare (să dea ostatici sequanilor – Caes. Gall. 1.31)

Acest exemplu ar putea fi transformat în *Sequanos obsidibus darent*, fără ca sensul structurii să se schimbe.

b. Verbe intransitive

Această categorie conține două subdiviziuni, departajate din punctul de vedere al modalității de formare a verbelor. Astfel, se poate face distincția între:

α. verbe simple sau construite cu prefixe opacizate

α.1. verbe cu regim unic în dativ: *blandiri, favere, irasci, nubere, oboedire, obsequi, obtemperare, suscensere* etc.

favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem (îi favoriza și ținea cu helveții datorită acelei rudenii – Caes. Gall. 1.18)

Tot regim unic au și verbele folosite în accepțiune impersonală: *accidit, contingit, evenit, fiet, libet, licet, manet, placet* etc.

quam ob rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret (din această cauză, a hotărât să trimită soli la Ariovistus – Caes. Gall. 1.34)

³³ Kühner 1878: 246.

α.2. verbe cu regim dublu, care se pot construi fie cu dativul, fie cu acuzativul: *benedicere, ignoscere, mederi, maledicere, nocere, studere* etc.

neu **pontī nocerent** (să nu provoace distrugeri podului – *Caes. Gall. 4.17*)

β. verbe construite cu prefixe neopacizate:

β.1. verbe tranzitive, cărora le este alipit prefixul: *anteponere, componere, inferre, praedicare* etc.

paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt (le spusese alor lor despre micimea armatei noastre – *Caes. Gall. 4.34*)

β.2. verbe intransitive cărora le este alipit prefixul: *accedere, adhaerere, consentire, intervenire, praestare, supervenire* etc.

sed peius victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse (însă li s-a întâmplat mai rău învingătorilor sequani decât heduilor învinși – *Caes. Gall. 1. 31*)

De asemenea, tot cu cazul dativ se construiesc și compuşii verbului *esse*³⁴: *adesse, deesse, inesse, interesse, obesse, praeesse, subesse, superesse*.

Lisco, qui summo magistratui praeerat (*Liscus, care era în fruntea celei mai înalte magistraturi* – *Caes. Gall. 1.16*)

4.1.1. Dativul atribuirii

În urma analizării cărților I-IV din *Commentarii de Bello Gallico*, am constatat preferința autorului pentru utilizarea dativului atribuirii, care este întâlnit subordonat unei multitudini de verbe. Această specie arată, după cum prezintă Dan Slușanschi³⁵, entitatea căreia i se atribuie un anume lucru.

Funcția sintactică îndeplinită de dativul atribuirii este de complement indirect, marca fiind întotdeauna D1³⁶.

Dativul atribuirii este subordonat, așadar, unor verbe atât tranzitive, cât și intransitive, având:

α. sensul de atribuire evident

α.1. semnificație concretă

α.1.1. aspect afirmativ: *attribuere, dare, decernere, facere* (cu sensul de a oferi), *mandare, mittere, reddere, tradere, tribuere* etc.

D1/atrib./Ci

ut his frumenti copiam facerent (să le ofere lor o cantitate de grâu – *Caes. Gall. 1.28*)

D1/atrib./Ci

alteram vacuum ab his relictam cohortibus attribuit (pe cealaltă, după ce a evacuat-o, a oferit-o cohortelor – *Caes. Gall. 3.1.*)

³⁴ Bujor, Chiriac 1971: 173.

³⁵ Slușanschi 1994: 84.

³⁶ Pentru notațiile referitoare la tipul de dativ, a se vedea Frida Edelstein, Carmen Fenechiu & Dana LaCourse Munteanu (2012). *Sintaxă latină. I. Sintaxa cazurilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 19-21.

D2/A. adj. D1/atrib./Ci

neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria possint (și nici nu există în Gallia ogoare libere, care să poată fi date, mai ales unei mulțimi atât de mari, fără să provoace vreo pagubă – Caes. Gall. 4.8)

Există și o serie de expresii alături de care apare dativul atribuirii: *finem facere, litteras mittere, negotium dare, se dedere, se tradere etc.*

magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum (avea mare speranță că Ariovistus, îndemnat de binefacerea sa și de autoritate, va pune capăt nelegiuirilor – Caes. Gall. 1.33)

D1/atrib./Ci

ne se in servitute Romanis traderent (să nu se predea în sclavia romanilor – Caes. Gall. 1.51)

α.1.2. aspect negativ: *abducere, adimere, auferre, detrahere, eripere etc.*

D1/atrib./Ci

si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi (dacă romanii i-ar fi învins pe helveți, le-ar fi fost răpită heduiilor libertatea, împreună cu întreaga Gallie – Caes. Gall. 1.17)

α.2. semnificație mai puțin concretă

α.2.1. aspect afirmativ: *dicere, enuntiare, narrare, nuntiare, respondere etc.*

D1/atrib./Ci

legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum (le răspunde solilor că vrea să-și rezerve o zi pentru a reflecta – Caes. Gall. 1.7)

D1/atrib./Ci

ea res est Helvetiis per indicium enuntiata (acest lucru le-a fost adus la cunoștință helveților prin iscoade – Caes. Gall. 1.4)

α.2.2. aspect negativ: *diffidere, negare, offerre, recusare, resistere, restare etc.*

D1/atrib./Ci

quo loco qui celeriter arma capere potuerunt paulisper nostris restiterunt (acolo, cei care au putut pune mâna repede pe arme au rezistat puțin timp alor noștri – Caes. Gall. 4.14)

D1/atrib./Ci

aliae alia parte hostibus resisterent (fiecare în altă parte ținea piept dușmanului – Caes. Gall. 2.22)

D1/atrib./Ci

se hostibus obtulit atque interfectus est (s-a opus dușmanilor și a fost ucis – Caes. Gall. 4.12)

β. sensul de atribuire greu observabil: *imperare, iubere, mandare, persuadere, suadere etc.*

D1/atrib./Ci

magnum eis numerum obsidum imperat (le poruncește lor să-i predea un mare număr de ostatici – Caes. Gall. 4.22)

D1/atrib./Ci

his mandavit ut quae diceret Ariovistus cognoscerent (lor le-a dat sarcina să asculte ce spune Ariovistus – Caes. Gall. 1.47)

De asemenea, dativul atribuirii mai poate fi întâlnit și alături de verbe impersonale, precum: *accidit, contingit, decet, evenit, fit, licet, opus esse, placet* etc.

D1/atrib./Ci

rogare ut eius voluntate id sibi facere liceat (îl rugau să le permită din proprie voință să facă acest lucru – Caes. Gall. 1.7)

D1/atrib./Ci

si quid accidat Romanis (dacă li se va întâmpla ceva romanilor – Caes. Gall. 1.18)

D1/atrib./Ci

si quid ipsi a Caesare opus esset (dacă el ar fi avut nevoie de ceva de la Caesar – Caes. Gall. 1.34)

4.1.2. Dativul proximității

Această specie de dativ indică persoana sau entitatea căreia i se apropie sau i se îndepărtează un anumit lucru. Dan Slușanschi tratează dativul proximității împreună cu dativul atribuirii³⁷, fapt ce întărește ideea că limitele dintre specii sunt foarte fine.

Dativul proximității are marca D1, funcția sintactică de complement indirect și poate fi întâlnit pe lângă numeroase verbe, atât concrete, cât și abstracte, fiind împărțite, din punct de vedere semantic, în următoarele clase:

1. sens pozitiv

α. verbe având înțelesul de *a lega, a se uni – adsidere, adsciscere, coniungere, copulare* etc.

D1/prox./Ci

socios sibi ad id bellum Osismos, Lexovios (...) Menapios adsciscunt (și-i atrag ca aliați în acest război pe osismi, lexovi, menapi – Caes. Gall. 3.9)

β. verbe și locuțiuni verbale cu sensul de *a se apropia, a ieși în cale – appropinquare, obiacere, obvenire, occurrere, obviam ire* etc.

D1/prox./Ci

ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes (pe când s-a apropiat de ocean, se varsă în mai multe părți – Caes. Gall. 4.10)

D1/prox./Ci

nam his ea pars obvenerat (căci acea aripă le ieșea lor în cale – Caes. Gall. 2.23)

D2/A. adj. D1/prox./Ci

equites nostri (...) adversis hostibus occurebant (călăreții noștri îi întâmpinau pe dușmanii care veneau din față – Caes. Gall. 2.24)

γ. verbe care plasează entitatea înainte/după ceva – *antecedere, anteire, cedere, praecedere, praeficere, praeponere, succedere* etc.

³⁷ Slușanschi 1994: 84-85.

D2/A. adj. D1/prox./Ci

ob eas causas ei munitioni quam fecerat T. Labienum legatum praeficit (din aceste motive îl pune pe comandantul Titus Labienus în fruntea acestei fortificații, pe care o făcuse – Caes. Gall. 1.10)

D1/prox./Ci

hibernis Labienum praeposuit (l-a pus pe Labienus în fruntea taberelor de iarnă – Caes. Gall. 1.54)

δ. verbe care arată superioritatea/inferioritatea unei entități față de ceva – *praeesse, praestare, servire* etc.

D1/prox./Ci

Publius Crassus adulescens, qui equitatus praeeerat (tânărul Publius Crassus, care era în fruntea cavaleriei – Caes. Gall. 1.52)

D1/prox./Ci

perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri (că e foarte ușor să pună mâna pe puterea întregii Gallii, fiindcă îi întrec pe toți prin vitejie – Caes. Gall. 1.2)

2. sens negativ

α. verbe având înțelesul de a lua, a smulge, a răpi – *abducere, adimere, auferre, deesse, demere, detrahare, eripere, seducere* etc.

D1/proxim./Ci

quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? (într-adevăr, cine ar putea permite să li se smulgă ceea ce aduseseră cu ei legând prietenie cu poporul roman? – Caes. Gall. 1.43)

În cadrul verbelor cu aspect negativ, Dan Slușanschi insistă asupra ideii că nu dativul este cel care accentuează ideea de separație, ci verbul. Astfel, dativul pune în lumină entitatea a căreia îi este îndepărtat ceva. Autorul întărește această idee cu ajutorul unui exemplu edificator, preferând în locul ablativului separativ dativul, care conferă o notă de empatie formulării: *auferre filiam matri* are un grad mai mare de expresivitate decât *auferre filiam a matre*³⁸.

Deși Slușanschi încadrează verbele cu sens separativ la dativul proximității, Fr. Stolz și J. H. Schmalz consideră că acestea aparțin speciei *Dativus commodi vel incommodi*³⁹.

4.1.3. Dativul de interes

Dativus commodi vel incommodi indică entitatea în favoarea sau în detrimentul căreia se realizează acțiunea verbului. De cele mai multe ori este exprimat prin substantive concrete, dar există situații în care poate fi exprimat prin substantive abstracte:

D1/comm./Ci

polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare (au promis că dau ostatici și că se supun puterii poporului roman – Caes. Gall. 4.21)

³⁸ Slușanschi 1994: 94.

³⁹ Stolz, Schmalz 1900: 244.

În ceea ce privește funcția sintactică, aceasta va fi de complement indirect, iar marca va fi D1, iar termenul subordonat poate fi atât inanimat (*novis rebus studebat – se ocupa cu lucruri noi. Caes. Gall. 1.9*), cât și animat (*quid (...) aut Caesari aut (...) populo Romano negoti esset – ce treabă avea sau Caesar sau poporul roman – Caes. Gall. 1.34*).

Datorită fluidității speciilor există situații în care dativul de interes se apropie de cel de atribuire sau chiar de cel final. Uneori, separarea dativului de interes de celelalte specii mai concrete se bazează pe cunoștințele lingvistului, al cărui „tact filologic va dicta în nu puține cazuri, aprecierea unui D. drept de atribuire sau drept de interes”⁴⁰.

De pildă, pentru expresia *bellum inferre alicui*, des întâlnită la Caesar, gramaticile oferă diverse variante în ceea ce privește încadrarea într-una dintre speciile dativului.

et minus facile finitimis bellum inferre possent (și cu greu puteau să poarte războaie împotriva vecinilor – Caes. Gall. 1.2)

Astfel, în vreme ce Fr. Stolz și J.H. Schmalz consideră că expresia de mai sus aparține unui *Dativus incommodi*⁴¹, Menge susține că este un dativ final, care arată ținta, destinația⁴². Maria Pârlog, în schimb, încadrează verbele construite cu prepozițiile *ad, ante, cum, in, inter, ob, post, prae, sub* și *super* la dativul de atribuire⁴³.

Dativul interesului poate fi întâlnit alături de orice verb compatibil:

D1/comm./Ci

illis regna conciliaturum confirmat (își dă cuvântul că va obține pentru ei domnia – Caes. Gall. 1.3)

D1/comm./Ci

legionis decimae, cui quam maxime confidebat (cele de-a zecea legiuni, în care avea cea mai mare încredere – Caes. Gall. 1.42)

Frecvent poate apărea și pe lângă verbe ale afectului, după cum urmează:

α. verbe având sens pozitiv – *adiuvare, benedicere, benefacere, benevelle, cavere, favere, indulgere, mederi, providere* etc.

D1/comm./Ci

favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem (îi favoriza și ținea cu helveții datorită acelei rudenii – Caes. Gall. 1.18)

D2/A. adj. D1/comm./Ci

cui rei parum diligenter ab eis erat provisum (acestui lucru îi fusese prea puțin atent acordată grijă de către ei – Caes. Gall. 3.18)

D2/A. adj. D1/comm./Ci

huic legioni Caesar indulserat praecipue (Caesar avea o simpatie în mod special față de această legiune – Caes. Gall. 1.40)

β. verbe având sens negativ – *inocere, insidiari, invidere, irascere, maledicere, malefacere, malevelle, nocere, obesse, obstare* etc.

⁴⁰ Slușanschi, 1994: 85.

⁴¹ Autorii (Stolz, Schmalz 1900: 245) oferă o expresie similară: *ducem huic bello me profiteor* (Cat. 2.11).

⁴² Der Dativ des Ziels (...) gibt es klassisch nur in den Ausdrücken *manus tendere alicui* und *alicui bellum inferre* (Menge 2000: 419).

⁴³ Pârlog 1996: 139.

D1/incomm./Ci

neque enim his nostrae rostro nocere poterant (și nici măcar ciocurile corăbiilor noastre nu puteau să le pricinuiască lor vreun rău – Caes. Gall. 3.13)

Totodată, *Dativus commodi* mai poate fi întâlnit pe lângă verbe ale supunerii, ale ascultării, precum: *audire, oboedire, obtemperare, parere* etc.

D1/comm./Ci

polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare (au promis că dau ostatici și că se supun puterii poporului roman – Caes. Gall. 4.21)

Este oportună menționarea unor expresii preferate de Caesar, construite și ele cu dativul de interes: *novis rebus studere* (a se ocupa cu lucruri noi⁴⁴) și *alicui negoti esse* (a avea treabă, a fi preocupat de o chestiune).

D2/A. adj. D1/comm./Ci

cum intellegeret omnes fere Gallos novis rebus studere (când a aflat că aproape toți galii se gândesc la o revoltă – Caes. Gall. 3.10)

D1/comm./Ci D1/comm./Ci D2/A. adj.

quid in sua Gallia (...) aut Caesari aut omnino populo Romano negoti esset (ce treabă are sau Caesar, sau întreg poporul roman în Gallia lui? – Caes. Gall. 1.34)

4.1.3.1. Specii derivate din dativul de interes

Din dativul de interes se desprind câteva specii, care se îndepărtează de ideea de avantaj sau dezavantaj, gramaticile oferind diferite interpretări în ceea ce privește existența și utilizarea acestor specii derivate. Astfel, în timp ce autori precum Hermann Menge, Hofmann-Szantyr sau Dan Slușanschi tratează în lucrările lor toate speciile desprinse din dativul de interes (*Dativus ethicus*, *Dativus iudicantis*, *Dativus possessivus*, *Dativus auctoris* și *Dativus sympatheticus*), Maria Pârlog expune doar câteva dintre aceste specii⁴⁵.

a. *Dativus ethicus*

Această specie, deosebită nu atât de mult din punct de vedere sintactic, cât din perspectivă stilistică, afectivă, desemnează persoana care ia parte virtual la acțiunea exprimată de verb. Dativul etic își are rădăcinile în limbajul popular⁴⁶, ține mai mult de domeniul stilistic și este întâlnit încă din preclasic, la poeți precum Plautus sau Terentius. Din punct de vedere logic, el poate lipsi din enunț fără ca sensul structurii să se schimbe⁴⁷.

Din perspectiva termenului subordonat, dativul etic se întâlnește exprimat prin pronume aflate la persoana I și a II-a, rar a III-a (în această ultimă situație putând fi vorba de o subspecie a dativului etic, și anume dativul reflexiv). Funcția sintactică va fi, și de această dată, de complement indirect, având marca D1.

⁴⁴ În toate situațiile întâlnite pe parcursul studiului celor patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico*, Caesar folosește expresia cu sensul de *a se gândi la o revoltă*.

⁴⁵ Lucrarea cuprinde doar *Dativus ethicus*, *Dativus iudicantis* și *Dativus auctoris* (Pârlog 1996: 142-143).

⁴⁶ Stolz, Schmalz 1900: 245.

⁴⁷ Pârlog 1996: 142.

Dativul etic poate avea un caracter atât *endocentric*, atunci când pune în lumină subiectul enunțului, cât și *exocentric*, când se referă la o instanță neimplicată în acțiunea exprimată de verb, făcând apel la afectivitate, la empatie⁴⁸.

În privința termenului regent, *Dativus ethicus* nu cunoaște restricții de ordin lexical, fiind întâlnit alături de orice verb compatibil. În cadrul celor patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico* am întâlnit dativul etic într-o singură structură, și anume:

D1/etic – reflexiv/Ci

quid sibi vellet? (*ce-i trebuie lui?* – *Caes. Gall. 1.44*)

β. Dativus iudicantis

Dativus iudicantis, supranumit și dativul *punctului de vedere*⁴⁹ sau de relație⁵⁰, arată persoana din a cărei perspective este sau nu este valabilă o afirmație⁵¹.

Marca acestui tip de dativ rămâne D1, însă funcția sintactică va fi de complement restrictiv.

În ceea ce privește termenul regent, *Dativus iudicantis* nu cunoaște restricții de ordin lexical, fiind întâlnit pe lângă orice tip de verb al judecății, având înțeles de *a socoti, a considera, a hotărî*:

D1/iudic./C. restr. D1/proxim./Ci D1/iudic./C. restr. D1/iudic./C. restr.

neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque (...) constabat quid agerent (nu era destul de clar ce să facă nici pentru Brutus, care se afla în fruntea flotei, nici pentru tribunii armatei, nici pentru centurioni – Caes. Gall. 3.14)

D1/iudic./C. restr.

ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt (au considerat că lor le sunt de ajuns doi ani pentru a termina aceste lucruri – Caes. Gall. 1.3)

Din perspectiva termenului subordonat, *Dativus iudicantis* poate fi exprimat atât prin substantive⁵², cât și prin pronume:

D1/iudic./C. restr.

id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum (acest lucru le era lor de ajuns pentru ajutorul actual și pentru speranța viitorului – Caes. Gall. 4.16)

D1/iudic./C. restr.

nostrisque id erat incognitum (acest lucru le era necunoscut alor noștri – Caes. Gall. 4.29)

D1/iudic./C. restr.

sibi autem mirum videri (însă i se părea de mirare – Caes. Gall. 1.34)

⁴⁸ Slușanschi 1994: 87.

⁴⁹ Pârlog 1996: 142.

⁵⁰ Stolz, Schmalz 1900: 245.

⁵¹ Slușanschi 1994: 86.

⁵² Nu am identificat niciun *Dativus iudicantis* exprimat prin substantiv în primele patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico*.

γ. *Dativus possessivus*

Dativul posesiv pune în lumină persoana căreia îi aparține sau care posedă un lucru. Această specie îndeplinește funcția de complement indirect, având marca D1.

Interesant este faptul că unii autori, precum Hermann Menge, îi dedică dativului posesiv o secțiune specială numită „Der Dativ als Prädikatsnomen”⁵³, drept urmare nu îl include în cadrul speciilor derivate din dativul de interes.

Se cuvine a se menționa concurența acestei specii cu genitivul posesiv, cele două diferențiindu-se la nivel expresiv, sensul structurilor în care pot apărea rămânând neschimbat. Astfel, dativul posesiv accentuează persoana care posedă un lucru, în vreme ce genitivul pune în lumină lucrul posedat.

D2/A.adj. D1/pos./Ci

cui rationi *fuisset locus* (o astfel de tactică își avea locul – *Caes. Gall. 1.40*)

Dacă am transforma acest exemplu folosindu-ne de un genitiv posesiv, el ar arăta în felul următor: *cuius rationis fuisset locus*, sensul rămânând neschimbat.

În ceea ce privește termenul regent, categoria verbelor este cea care prevalează. Cel mai des întâlnit alături de dativul posesiv este verbul *esse*.

D1/pos./Ci

et quod in eo peccandi Germanis causa non esset (și germanii nu aveau niciun motiv să-i facă vreun rău – *Caes. Gall. 1.47*)

Verbul *esse* înlocuiește construcțiile conținând verbul *habere*. Astfel, se produc câteva schimbări la nivel sintactic: subiectul în nominativ al lui *habere* devine, în cazul construcțiilor cu *esse*, dativ, iar complementul direct al lui *habere* devine subiectul lui *esse*.

D1/pos./Ci

sibi *nullam cum his amicitiam*⁵⁴ *esse posse, si in Gallia remanerent* (el nu putea avea o prietenie cu aceștia, dacă ar fi rămas în Gallia – *Caes. Gall. 4.8*)

Dacă înlocuim verbul *esse* cu *habere*, structura devine *se nullam cum his amicitiam habere posse*. Se poate observa, astfel, că sensul enunțului rămâne identic.

Dativus possessivus mai poate fi întâlnit și alături de alte verbe sau compuși ai lui *esse*, în această situație *habere* nemaiputând fi concurent:

D1/pos./Ci

hoc unum ad pristinam fortunam Caesaris defuit (numai în acest moment lui Caesar i-a lipsit norocul de până atunci – *Caes. Gall. 4.26*)

De asemenea, la Caesar se întâlnește expresia *esse alicui in animo* (a avea de gând), construită cu dativul posesiv:

D1/pos./Ci

sibi *esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere* (ei aveau de gând să-și facă drum prin provincie, fără să provoace vreo neleguire – *Caes. Gall. 1.7*)

Unii autori nu consideră această specie ca fiind derivată din dativul interesului. Maria Pârlog, de pildă, tratează dativul posesiv alături de dativul atribuirii, considerând

⁵³ Menge 2000: 408.

⁵⁴ Datorită prezenței unei construcții infinitivale, subiectul lui *esse* stă tot în acuzativ, însă, în mod normal, acesta ar fi stat în nominativ.

că verbul *esse* arată atribuirea mai mult decât posesia în sine⁵⁵. Autoarea oferă exemple în limba română, expresiile *mi-e dor*, *mi-e milă* fiind echivalente ca sens.

De asemenea, în gramaticile latine se regăsesc situații în care dativul posesiv este întâlnit alături de *verba nominandi*. Hermann Menge expune, astfel, structurile de tipul *mihi nomen est*⁵⁶, oferind numeroase exemple⁵⁷, însă la Caesar nu este întâlnit acest tip de construcție.

δ. *Dativus auctoris*

Această specie de dativ, denumită și *de agent*⁵⁸, desemnează persoana care trebuie să realizeze sau chiar realizează acțiunea exprimată de verb. Se întâlnește pe lângă verbe aflate la diateza pasivă, ale căror subiect logic este. Astfel, complementul direct al verbului având formă activă se transformă în subiect gramatical în nominativ pentru verbul aflat la diateza pasivă. Datorită funcției îndeplinite de complement de agent, având marca D1, *Dativus auctoris* concurează cu structura analitică alcătuită din Abl3 + prepozițiile *a*, *ab*.

D1/auct./C. de ag.

*multis de causis Caesar statuit **sibi** Rhenum esse transeundum* (Caesar a hotărât că trebuie să treacă Rinul, din mai multe motive – Caes. Gall. 4.16)

Dativus auctoris se poate subordona unor verbe aflate:

α. la conjugarea perifrastică pasivă

α.1. întrebuintare personală, atunci când sunt însoțite de un subiect în nominativ:

D1/auct./C. de ag.

***Caesari** omnia uno tempore erant agenda* (Caesar trebuia să facă totul în același timp – Caes. Gall. 2.20)

D1/auct./C. de ag.

***Sequanis** (...) omnes cruciatus essent perferendi* (Toate torturile trebuiau să fie suportate de către Sequani – Caes. Gall. 1.32)

α.2. întrebuintare impersonală (subiectul în nominativ lipsește):

D1/auct./C. de ag.

*quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum **sibi** existimavit* (mișcat strașnic de aceste lucruri, Caesar a socotit că trebuie să se grăbească – Caes. Gall. 1.37)

D1/auct./C. de ag.

*neque de communi re dicendum **sibi** et cognoscendum putaret* (și nici n-a considerat că trebuie să discute și să aștepte despre chestiuni de interes comun – Caes. Gall. 1.35)

⁵⁵ Pârlog 1996: 140.

⁵⁶ Menge 2000: 409.

⁵⁷ *cantus, cui nomen neniae est* (cântecul, al cărui nume este/care poartă numele de bocet – Cic. leg. 2.62)

⁵⁸ Pârlog 1996: 143.

β. la participiu perfect pasiv, alături de forme ale verbului *esse*, pentru a arăta nu procesul, ci starea la care a ajuns subiectul logic⁵⁹, formând o construcție verbală pasivă:

D1/auct./C. de ag.

omnia fere Gallis erant incognita (aproape toate lucrurile erau necunoscute de către gali – Caes. Gall. 4.20)

În exemplul oferit se poate observa fluiditatea dintre specii, acest dativ putând fi interpretat atât ca unul de *agent*, cât și ca *iudicantis*, traducerea pentru a doua variantă fiind următoarea: *aproape toate lucrurile erau necunoscute pentru gali (din punctul lor de vedere)*.

γ. la forme sintetice sau analitice ale diatezei pasive:

D1/auct./C. de ag.

eo sibi minus dubitationis dari (nu va sta la îndoială în ceea ce privește acel lucru – Caes. Gall. 1.14)

ε. Dativul dinamic

Acest tip de dativ definește entitatea al cărei corp, spirit sau stare de bine este afectat de acțiunea exprimată de verb⁶⁰. Dativul dinamic este supranumit și *sympatheticus*⁶¹, Slușanschi fiind de părere că ar fi oportună renunțarea la această denumire, deoarece dativul determină, în această situație, verbe care nu prezintă nuanțe de simpatie, ci, dimpotrivă, ilustrează acțiuni dinamice, violente, cu puternic impact afectiv⁶².

Interesant este faptul că, deși Hermann Menge tratează tipurile de verbe însemnând *a lua*, *a separa*, *a răpi* (*abrogare*, *adimere*, *aufferre*, *depellere*, *detrahere*, *eripere*) în cadrul dativului dinamic⁶³, acestea se încadrează, din punctul de vedere al altor teoreticieni precum Slușanschi, la dativul de proximitate, expus anterior.

Deși concurează cu genitivul posesiv, dativul dinamic nu poate fi subclasat dativului posesiv, deoarece acesta arată persoana care posedă ceva, pe când dativul dinamic pune în lumină persoana implicată în acțiune, însăși implicarea având conotații afective⁶⁴. Funcția sintactică îndeplinită de acest dativ este cea de complement indirect, având marca D1.

În cadrul cărților I-IV aparținând operei *Commentarii de Bello Gallico* am remarcat un singur exemplu de *Dativus sympatheticus*, și anume:

D1/dinamic/Ci

ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt (reușind să obțină acel lucru, i s-au aruncat toți plângând lui Caesar la picioare – Caes. Gall. 1.31)

⁵⁹ Menge 2000: 417.

⁶⁰ Hofmann, Szantyr 1972: 94.

⁶¹ Hofmann, Szantyr 1972: 94.

⁶² Slușanschi 1994: 88.

⁶³ Menge 2000: 413.

⁶⁴ Slușanschi 1994: 88.

4.1.4. Dativul final

După cum evidențiază și numele său, dativul final arată scopul, destinația, finalitatea pentru care se poate realiza procesul ori acțiunea exprimată de verb⁶⁵. În ceea ce privește funcția sintactică, aceasta va fi de complement circumstanțial de scop, având marca D1.

Dativul final este exprimat uneori prin substantive concrete, inanimate, însă, în majoritatea situațiilor atestate, se exprimă prin substantive abstracte, precum: *auxilio, causae, colloquio, dementiae, imprudentiae, praesidio, pugnae, subsidio, usui* etc.

D1/fin./CCS

dies colloquio dictus est (a fost stabilită o zi pentru discuție – Caes. Gall. 1.42)

D1/fin./CCS

duae res grant subsidio (două lucruri erau întru ajutor – Caes. Gall. 2.20)

Totuși, în *Commentarii de Bello Gallico*, am identificat o singură construcție a dativului final exprimat printr-un substantiv concret, inanimat:

D1/atrib./Ci D1/fin./CCS

hunc sibi domicilio locum delegerunt (și-au atribuit acest loc pentru locuință – Caes. Gall. 2.29)

De asemenea, dativul final nu este niciodată determinat de atribute, cu excepția adjectivelor cantitative de tipul *maiori, minori, maximae, minimae, magnae, tantae* etc⁶⁶.

D2/A. adj. D1/fin./CCS

una erat magno usui res praeparata a nostris (un singur lucru pregătit de ai noștri era de mare folos – Caes. Gall. 3.14)

În decursul timpului, în literatura latină s-au întâlnit două tipuri de construcții conținând dativul final: una simplă, în care dativul final nu este asociat niciunui alt tip de dativ, și una formată din dativul final și o altă specie, de pildă *Dativus commodi vel incommodi* sau *iudicantis*. În cele ce urmează, vor fi expuse aceste două situații, însoțite, bineînțeles, de exemple sugestive.

a. Dativul final simplu

În ceea ce privește funcția sintactică îndeplinită de dativul final simplu, aceasta va fi de complement circumstanțial de scop, având marca D1.

D1/fin./CCS

Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur (...) prohibeant (să-i oprească pe germani, despre care se spunea că fuseseră chemați în ajutor de către belgi – Caes. Gall. 3.11)

Sunt atestate drept termeni regenți pentru dativul final simplu următoarele tipuri de verbe:

a) *esse* sau *fieri*, având funcție predicativă, în structuri de tipul *esse auxilio, curae, usui* etc.

⁶⁵ Bujor, Chiriac 1958: 174.

⁶⁶ Menge 2000: 418.

D1/fin./CCS

et omnia deerant quae ad reficiendas naves erant usui (și lipseau toate cele care erau de folos pentru refacerea corăbiilor – Caes. Gall. 4.29)

b) verbe însemnând *a atribui* sau *a considera* – *dare, tribuere, vertere, constituere* etc.

D1/fin./CCS

*posterum diem **pugnae** constituit (a dedicat ziua următoare pentru luptă – Caes. Gall. 3.23)*

c) verbe utilizate în sensul lor propriu – *deligere, dare, mittere, relinquere, venire* etc.

D1/fin./CCS

*neque **subsidio** veniri neque commeatus suportari interclusis itineribus possent (drumurile fiind tăiate, nu puteau nici să li se vină în ajutor, nici să le fie transportate provizii – Caes. Gall. 3.3)*

β. Dativul dublu

În cadrul acestui tip de construcție, atât dativul final, cât și dativul de interes se subordonează aceluiași termen regent.

D2/A. adj. D1/comm./Ci D1/fin./CCS

***magno nobis usui** ad bellum gerendum erant (ne erau nouă de mare folos în ceea ce privește purtarea războiului – Caes. Gall. 2.9)*

În ceea ce privește categoria verbelor, sunt întâlnite aceleași tipuri ca în cazul dativului final simplu, și anume:

a) verbele *esse* sau *fieri*:

D2/A.adj. D1/fin./CCS D1/comm./Ci

*quae res **magno usui nostris** fuit (acest lucru le-a fost de mare folos alor noștri – Caes. Gall. 4.25)*

D1/comm./Ci D1/fin./CCS

*pollicitusque est sibi eam rem **curae** futuram (și a promis că acest lucru îi va fi întru grijă – Caes. Gall. 1.33)*

D1/incomm./Ci D2/A.adj. D1/fin./Ci

***Gallis magno** ad pugnam erat **impedimento** (pentru gali, acest lucru era de o mare piedică în luptă – Caes. Gall. 1.25)*

După cum se poate observa, dativul final îndeplinește, în ultimele două exemple oferite, o funcție sintactică diferită față de primele două exemple. Astfel, consider a fi oportună următoarea explicație: în situațiile în care dativul final este însoțit de un *Dativus commodi*, funcția sintactică a acestuia va fi de complement circumstanțial de scop, iar în cazul în care apare întâlnit alături de un *Dativus incommodi*, va îndeplini funcția sintactică de complement indirect.

b) verbe însemnând *a atribui* sau *a considera* – *dare, tribuere, vertere, constituere* etc.

c) verbe folosite în sensul lor propriu – *deligere, dare, mittere, relinquere, venire* etc.

D1/comm./Ci D1/fin./CCS

Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit (Caesar le-a trimis alor săi în ajutor toată cavaleria din tabără – Caes. Gall. 4.37)

D1/fin./CCS D1/comm./Ci

Titus Labienus (...) decimam legionem subsidio nostris misit (Titus Labienus a trimis legiunea a X-a în ajutor alor noștri – Caes. Gall. 2.26)

D1/fin./CCS D1/comm./Ci

Atuatuci (...) cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent (atuatucii să le vină împreună cu toate trupele în ajutor nervilor – Caes. Gall. 2.29)

Interesant de remarcat este și faptul că dativul dublu poate fi alcătuit și dintr-un dativ final și unul *iudicantis*, după cum se poate observa în exemplul următor:

D1/iudic./Ci D2/A. adj.

D1/fin./Ci

nam plerumque hominibus Gallis (...) brevis nostris contemptus est (căci, cel mai adesea, statura noastră mică este de disprețuit pentru gali – Caes. Gall. 2.30)

γ. Dativul de direcție

O specie derivată din dativul final este dativul de direcție. Acesta, supranumit și *dativul destinației*⁶⁷, arată direcția abstractă înspre care se îndreaptă subiectul acțiunii exprimate de verb. În cazul în care dativul este exprimat printr-un substantiv cu sens spațial determinat, funcția îndeplinită de acesta va fi de complement circumstanțial de loc, iar, în cazul în care este exprimat printr-un substantiv spațial vag, funcția acestuia va fi de complement indirect, marca rămânând neschimbată: D1.

D1/dir./Ci

reliqui sese fugae mandarunt (cei rămași se dau la fugă – Caes. Gall. 1.12)

Se cuvine a fi amintit și faptul că Dan Slușanschi leagă această specie de dativul dinamic, „doar ca pe un fenomen tipic limbii literare și, în special, poeziei”⁶⁸, în timp ce Menge⁶⁹ îl încadrează la dativul final și oferă pentru acesta doar două exemple atestate în perioada clasică: *manus tendere alicui* și *alicui bellum inferre*, cea de-a doua expresie fiind discutată anterior.

4.2. A d j e c t i v

După cum am prezentat în capitolul dedicat studiilor de specialitate, dativul poate determina o serie de adjective, precum: *utilis*, *inutilis*, *gratus*, *ingratus*, *fidus*, *infidus*, *aptus*, *ineptus*, *assuetus*, *insuetus* etc⁷⁰. În acest caz, dativul va îndeplini funcția sintactică de complement indirect, având marca D1.

În primele patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico* au fost identificate unele adjective care funcționează ca termeni regenți pentru dativul proximității, de interes și *iudicantis*.

⁶⁷ Hofmann, Szantyr 1972: 100.

⁶⁸ Slușanschi 1994: 88.

⁶⁹ Menge 2000: 419.

⁷⁰ Bujor, Chiriac 1958: 180-181.

4.2.1. Dativul proximității

Dan Slușanschi menționează o serie de *forme nominale*, care pot fi determinate de dativul proximității⁷¹, precum: *propior, proximus, finitimus, vicinus, propinquus, congruens/incongruens, par/dispar, similis/dissimilis, communis, adversus* etc.

D1/proxim./Ci

in fines Suessionum, qui proximi Remis erant (în ținuturile suessionilor, care erau cei mai apropiați de remi – Caes. Gall. 2.12)

D2/A. adj.

Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his (D2/A. adj.) *regionibus* (D1/proxim./Ci) (din Tolosa și Narbona, care sunt cetăți ale provinciei Galia, învecinate cu aceste regiuni – Caes. Gall. 3.20)

D2/A. adj. D1/proxim./Ci

in Carnutes, Andes, Turnos quaeque civitates propinquae iis locis erant ubi bellum gesserat (în ținuturile carnuților, andilor, turonilor și ale celorlalte cetăți, care erau apropiate de acele locuri, unde se dăduse războiul – Caes. Gall. 2.35)

D2/A. adj. D1/proxim./Ci

*tamen pares esse **nostro exercitui** non potuerint* (totuși, nu putuseră să fie egali armatei noastre – Caes. Gall. 1.40)

D1/proxim./Ci

ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius (la râu se găsea o colină asemănătoare în urcuș, în fața acestuia și pe partea opusă – Caes. Gall. 2.18)

4.2.2. Dativul de interes

Dativus commodi vel incommodi se poate întâlni alături de un număr considerabil de adjective⁷²: *utilis/inutilis, amicus/inimicus, infensus, acceptus/invisus, odiosus, fidus/infidus, gratus/ingratus, salutaris, accomodatus* etc.

D1/comm./Ci

si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos (dacă romanii vor prietenia lor, ei pot fi prieteni utili acestora – Caes. Gall. 4.7)

D1/comm./Ci

*Dumnorix (...) **Helvetiis** erat amicus* (Dumnorix le era prieten helveților – Caes. Gall. 1.9)

D1/comm./Ci

***Sibi** omnes fere finitimos esse inimicos* (aproape toți vecinii le erau lor inamici – Caes. Gall. 2.31)

D1/comm./Ci

*ac maxime **plebi** acceptus erat* (și era foarte drag plebei – Caes. Gall. 1.3)

D2/A. adj. D1/comm./Ci D1/comm./Ci

***multis** sese **nobilibus principibusque** populi Romani gratum esse facturum* (va face o bucurie multor nobili și căpetenii ale poporului roman – Caes. Gall. 1.44)

⁷¹ Slușanschi 1994: 85.

⁷² Bujor, Chiriac 1958: 180-181.

D1/incomm./Ci D2/A. adj.

populo Romano periculosum videbat (*îl vedea primejdios pentru poporul roman – Caes. Gall. 1.33*)

Există anumite situații, în care *Dativus commodi vel incommodi* concurează cu *Dativus finalis*, în funcție de modalitatea de exprimare a TS-ului: dacă acesta se exprimă printr-un substantiv abstract, specia este *Dativus finalis*⁷³, iar dacă TS-ul este exprimat printr-un substantiv concret, dativul devine *commodi vel incommodi*. Adjectivele alături de care se observă această concurență sunt: *accommodatus, accommodus, aptus, idoneus* etc.

D1/comm./Ci

Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat (*Sabinus rămânea într-un loc potrivit pentru tabără din toate privințele – Caes. Gall. 3.17*)

Ca observație referitoare la tipurile de adjective întâlnite cu cazul dativ, se cuvine a fi amintit faptul că anumite adjective, precum *amicus, intimus, familiaris, cognatus, propinquus, inimicus* etc., sunt întâlnite alături de genitiv, în situațiile în care acestea se transformă în substantive⁷⁴.

4.2.3. *Dativus iudicantis*

Dativul punctului de vedere poate fi întâlnit pe lângă adjective compatibile cu ideea de judecată, precum:

D1/iudic./C. restr.

naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator et motus ad usum expeditior (*corăbii lungi, a căror înfățișare era mai neobișnuită pentru barbari și care erau manevrate cu mai mare ușurință – Caes. Gall. 4.25*)

4.3. A d v e r b

Sunt atestate și contexte în care dativul determină adverbe. În acest caz, marca dativului e D1, iar funcția sintactică îndeplinită e aceea de complement indirect.

Deși anumiți teoreticieni, precum Maria Pârlog sau Hermann Menge, nu expun acest tip de termen regent, Raphael Kühner prezintă adverbul alături de adjectiv⁷⁵. În cărțile I-IV din *Commentarii de Bello Gallico*, am întâlnit o singură situație în care dativul se subordonează unui adverb, și anume un ***Dativus commodi***:

D1/comm./Ci

ut ea res legioni feliciter eveniret (*ca acest lucru să se întâmple mai fericit pentru legiune – Caes. Gall. 4.25*)

⁷³ Nu s-au întâlnit astfel de situații în cărțile I-IV din *Commentarii de Bello Gallico*.

⁷⁴ Menge 2000: 426.

⁷⁵ Kühner 1878: 231.

4.4. Substantiv

În cele mai multe situații dativele care au ca termen regent un substantiv sunt dative de tipul 2, exprimate prin adjectivale. Marca este, așadar, acordul, atributul adjectival reproducând genul, numărul și cazul termenului regent.

În cele patru cărți analizate am identificat attribute adjectivale exprimate prin: adjectiv propriu-zis, adjectiv pronominal demonstrativ, adjectiv pronominal posesiv, adjectiv pronominal relativ etc. În cele ce urmează, voi oferi câteva exemple sugestive pentru dative subordonate unui substantiv, având marca D2 (pentru mai multe exemple, a se vedea paginile anterioare):

D2/A. adj. D1/prox./Ci

equites nostri (...) adversis hostibus occurebant (călăreții noștri îi întâmpinau pe dușmanii care veneau din față – Caes. Gall. 2.24)

D2/A. adj. D1/prox./Ci

ob eas causas ei munitioni quam fecerat T. Labienum legatum praeficit (din aceste motive îl pune pe comandantul Titus Labienus în fruntea acestei fortificații, pe care o făcuse – Caes. Gall. 1.10)

D2/A. adj. D1/pos./Ci

cui rationi fuisset locus (o astfel de tactică își avea locul – Caes. Gall. 1.40)

Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his (D2/A. adj.) *regionibus* (D1/proxim./Ci) (din Tolosa și Narbona, care sunt cetăți ale provinciei Galia, învecinate cu aceste regiuni – Caes. Gall. 3.20)

Există, însă, și situații în care dativul, exprimat printr-un substantiv, se poate subordona unor substantive verbale, atunci când pot înlocui expresia verbului din care provin⁷⁶. În acest caz este vorba de un dativ având funcție sintactică de atribut substantival, dativul nu mai reproduce cazul termenului regent, marca fiind D1.

În cadrul celor patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico*, am identificat o singură specie de dativ de tip 1, mai precis un **Dativus commodi**, având TR substantiv:

D2/comm./Atr. D2/A. adj. D1/comm./Atr.

ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero (eu, cu siguranță, îmi voi face datoria mea față de chestiunile publice și față de comandant – Caes. Gall. 4.25)

După cum se poate observa, în exemplul citat se întâlnesc două dative coordonate prin *atque*, *rei* și *imperatoris*, ambele subordonate substantivului *officium*.

§ 5. Concluzii

În urma analizei primelor patru cărți din *Commentarii de Bello Gallico* aparținând lui Caesar, am constatat diferite aspecte referitoare la dativ. Astfel, am întâlnit în cazul dativ atât substantive (concrete: *ponti*, *legatis*, *munitioni*, abstracte: *iniuriis*, *imperio*, *subsidio*, *auxilio*, comune: *civitati*, *populo*, *cohortibus*, proprii:

⁷⁶ Menge 2000: 407.

Sequanis, Helvetiis, Gallis, Aeduis), cât și pronume (posesive: *suis, nostris*, demonstrative: *his, illis, eis, ipsi, iis*, reflexive: *sibi*, relative: *cui*). De asemenea, am întâlnit fie dative singure (*Caesari, finitimis*), fie determinate de adjective (*novis rebus, populo Romano, magno usui*).

În privința termenilor regenți, am constatat preponderența verbelor (tranzitive: *probat, dedidissent, distribuit*; intransitive: *favere, cupere, placuit, nocerent*), urmate de adjective (*proximi, finitimae, pares, idoneo*), fiind identificată și o situație în care termenul regent este adverbul *feliciter*. Totodată, am regăsit în textul latin analizat dative subordonate unui substantiv, ele având fie marca D2 (*adversis hostibus, ei munitioni*), fie D1, această situație fiind una specială (***rei publicae atque imperatori officium*** – *Caes. Gall. 4. 25*). Nu am identificat nicio structură în care dativul se subordonează unei interjecții.

În ceea ce privește speciile cazului dativ, analiza a relevat următoarele aspecte:

- dativul atribuirii este întâlnit determinând doar verbe (accepțiune concretă: *attribuit, dari, facere*; accepțiune mai puțin concretă: *respondit, est enuntiata, restiterunt*; verbe impersonale: *liceat, accidat, opus esset*).
- dativul proximității se regăsește subordonat atât unor verbe (sens pozitiv: *adiscunt, appropinquavit, obvenerat, occurebant*; sens negativ: *eripi*), cât și unor adjective (*proximi, finitimae, propinquae, adversus*).
- dativul de interes are ca termeni regenți verbe (*erat provisum, indulserat, nocere, obtemperare, studere*), adjective (*utiles, amicus, inimicos, acceptus, gratum, periculosum*), adverb (*feliciter*) și substantiv (*officium*).
- am identificat exemple în care se regăsesc toate speciile derivate din dativul de interes, precum: *Dativus ethicus* într-o singură situație, având TR verb (*quid sibi vellet?* – *Caes. Gall. 1. 44*); *Dativus iudicantis* subordonat verbelor (*videri, erat incognitum*) și, într-un singur exemplu, subordonat unui adjectiv aflat la gradul comparativ (*inusiatio*); *Dativus possessivus* având TR verb (*esse in animo, defuit, fuisset*); *Dativus auctoris* subordonat unor verbe aflate la diateza pasivă (*esse transeundum, erant agenda, essent perferendi, maturandum, erant incognita*); dativul dinamic a fost identificat într-o singură structură (*omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt* – *Caes. Gall. 1.31*).
- dativul final este atestat în varianta de dativ simplu, exprimat prin substantive abstracte (*auxilio, causae, colloquio, pugnae, subsidio, usui*), dar și prin substantive concrete, în această situație fiind regăsit în textul analizat un singur exemplu: *domicilio*. De asemenea, se regăsește și dativul dublu, situație în care dativul final este însoțit de un *Dativus commodi* sau un *Dativus iudicantis*. În toate situațiile întâlnite, *Dativus finalis* se subordonează verbelor.
- dativul de direcție a fost identificat într-o singură construcție, și anume: *reliqui sese fugae mandarunt* – *Caes. Gall. 1.12*, având, după cum se poate observa, TR verb.

Din punctul de vedere al ocurențelor, am observat că dativul atribuirii este cel mai des întâlnit, urmat de dativul de interes, dativul proximității și dativul final. Numărul cazurilor în care se regăsesc speciile derivate din dativul de interes este redus, specii precum *ethicus* sau dinamic fiind atestate o singură dată.

Un aspect important îl constituie fluiditatea speciilor, existând numeroase situații în care speciile dativului concurează între ele, limitele dintre acestea fiind foarte fine. Un exemplu elocvent îl constituie *omnia fere Gallis erant incognita* – *Caes. Gall. 4.20*, situație în care *Gallis* poate fi interpretat atât ca un dativ de agent (*aproape toate lucrurile erau necunoscute de către gali*), cât și ca un *Dativus iudicantis*, traducerea pentru a doua variantă fiind următoarea: *aproape toate lucrurile erau necunoscute pentru gali (din punctul lor de vedere)*.

Utilizarea de către autor a cazului dativ în detrimentul altor mărci care, cel mai probabil, ar dezambiguiza conținutul, ar putea fi justificată de gradul mai ridicat de afectivitate pe care cazul dativ îl conferă textului, în aceste situații fiind pusă în lumină persoana sau ființa care manifestă interes pentru o acțiune, stare sau proces.

Abrevieri

A. adj	atribut adjectival
Abl	Ablativ
Ac	Acuzativ
Atr.	Atribut
Auct.	<i>Auctoris</i>
C. de ag.	complement de agent
C. restrict.	complement restrictiv
CCS	complement circumstanțial de scop
Ci	complement indirect
Comm.	<i>Commodi</i>
D	Dativ
Dir.	de direcție
Incomm.	<i>Incommodi</i>
Iudic.	<i>Iudicantis</i>
N	Nominativ
Pos.	Posesiv
Prox.	Proximitate
TR	termen regent
TS	termen subordonat

BIBLIOGRAPHIA

FONTES

Caesar, Caius Iulius (1981). *Guerre des Gauls*. Paris: Les Belles Lettres.

Caesar, Caius Iulius (1917). *The Gallic War*. Londra: Loeb.

STUDIA

Barbu, N.I., Vasilescu, Toma I. (1958). *Gramatica limbii latine*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică.

Bujor, I.I., Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Ediția a II-a cu întregiri substanțiale. București: Editura științifică.

Conte, Gian Biagio (1994). *Latin Literature: A History*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Edelstein, Frieda, Fenechiu, Carmen, LaCourse Munteanu, Dana (2012). *Sintaxă latină. I. Sintaxa cazurilor*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Gutiérrez Galindo, Marco Antonio (2004). *El dativo latino: Interpretaciones y bibliografía en los dos últimos siglos*. Emerita. Revista de Lingüística y Filología Clásica (EM) — LXXII 2, pp. 301-350.

Hofmann, Johann Baptist, Szantyr, Anton (1972). *Lateinische Grammatik*, 2. Band. München: C. H. Beck.

Kühner, Raphael (1878). *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, 2. Band. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

Menge, Hermann (2000). *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, völlig neu bearbeitet von Thorsten Burkard und Markus Schauer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Pârlog, Maria (1996). *Gramatica limbii latine*, ediție revizuită și adăugită de Gabriela Creția. București: All.

Pinkster, Harm (2011). *The use of the dative with Latin compounds*. Language Typology and Universals (STUF). Akademie Verlag – 64, pp. 32-43.

Slușanschi, Dan (1994). *Sintaxa limbii latine*, vol. I. București: Editura Universității București.

Stolz, Friedrich, Schmalz, Joseph Hermann (1900). *Lateinische Grammatik*, 2. Band. München: C. H. Beck.

GRAMATICI LATINE ȘI LATINIZANTE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA*

Boér Máté

Latin and Latinizing Grammars from the Late 18th and Early 19th Century (Abstract)

The paper discusses three late 18th century grammars, *Grammatica Latina linguae Hungaricae accomodata*, from 1771, adapted from a German original (by Christoph Keller) and greatly expanded by Kovásznai Sándor, a prominent professor of the Târgu Mureș (Marosvásárhely) Reformed College, *A' Nemes Magyar Nyelv Irásának, és Szólásának Tudománya, mely a' Józan Okosságnak, a' Nyelv Tulajdonságának, s az Erdélyi Jobb Élésben Lévo' Magyarságnak Törvényei Szerint Irattatott*, from 1790/1794, a Hungarian grammar authored by Târgu Mureș Catholic priest and former Jesuit Bőjthi Antal, and both editions of *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, the first comprehensive grammar of the Romanian language, from 1780 and 1805, respectively, compiled by Samuil Micu and Gheorghe Șincai, two of the most important figures of the Transylvanian School. It aims at examining both the contents (with special emphasis on how such morphological categories as the *nomen* – nouns and adjectives – and the verb are treated on: the way in which these are defined and their types and behaviour are outlined) and the intended function of the three works, focusing on how their authors approached their respective mother tongues (while Kovásznai's bilingual, Latin-Hungarian grammar has Latin as its main subject, it also elaborates on what Hungarian categories and phenomena correspond to the Latin ones he – or, rather, Keller – describes) using a conceptual and terminological framework originally devised for the description of Latin.

Despite the significant differences between the languages (an Eastern Romance and a Uralic one) that constitute the subject matter of their grammars, these approaches taken by the four authors exhibit remarkable similarities: the authors resort to oftentimes nearly identical means of (further) Latinizing their language through the way in which they present it (basing the discussion of grammatical cases on the sexpartite system of Latin and working the specific forms of the conditional/optative mood into the paradigm of the conjunctive could be mentioned as salient examples), in addition to occasionally deviating from the aforesaid conceptual framework in a comparable manner (for instance, all three grammars include in the paradigm of the indicative past tenses with no equivalent in Latin). Likewise, it is to be noted that as far as their intended function and use is concerned, all three grammars are meant to serve or double as a textbook, even though their authors took the effort of describing their respective languages with more than slightly different goals and priorities in mind (namely facilitating the teaching of Latin for Kovásznai, establishing a normative standard for Bőjthi and making their language accessible to prospective non-native speakers in the case of the two Romanian scholars).

Keywords: grammar, nomen, verbum, Latinization, education

---

* Lucrare de licență susținută în cadrul Departamentului de Limbi și Literaturi Clasice, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, în iulie 2020.

§ 1. Trei gramatici și patru autori

Gramatica latină a lui Cristoph Keller, editată inițial în limba germană, a apărut la Cluj în 1771, în adaptarea lui Sándor Kovásznai, profesor al colegiului reformat din Târgu Mureș. Volumul, care purta titlul *Christophori Cellarii Grammatica Latina Linguae Hungaricae Accomodata*, era în parte o adaptare bilingvă, latino-maghiară, în altă parte numai de limbă latină. Peste douăzeci și trei de ani, după încheierea unei lungi investigații din partea organului de cenzură¹, în 1794 iese de sub tipar, tot la Târgu Mureș, și gramatica maghiară elaborată de Antal Böjthi, preot catolic local, mai devreme misionar iezuit. Gramatica lui Böjthi apare cu titlul *A' Nemes Magyar Nyelv Irásának, és Szólásának Tudománya, mely a' Józán Okosságának, a' Nyelv Tulajdonságának, 's az Erdélyi Jobb Élésben Lévo Magyarásának Törvénynei Szerint Irattatott. 1790* ['Știința scrierii și vorbirii nobilei limbi maghiare, elaborată după legile cumpătate, ale caracteristicii limbii și ale maghiarilor transilvăneni care o folosesc mai corect']. În același interval începe elaborarea gramaticii românești sistematice: Samuil Micu și Gheorghe Șincai editează în 1780, la Viena, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, prima gramatică românească completă², cu o a doua ediție în 1805, la Buda, de această dată numai sub numele lui Gheorghe Șincai, perfecționată în anumite privințe (*emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta*).

Autorii celor trei gramatici sunt nu numai contemporani unul cu celălalt, dar atât biografia lor, cât și mediul social de unde provin ori opera înfăptuită, prezintă tangențe în numeroase alte privințe. Ca și Antal Böjthi, Samuil Micu și Gheorghe Șincai sunt de asemenea slujitori ai bisericii. Șincai, pe deasupra, a studiat și la iezuiții clujeni³. În privința carierei lor profesionale, a interesului intelectual și a percepției lumii, întâlnim iarăși anumite trăsături comune: atât Samuil Micu și Gheorghe Șincai, cât și Sándor Kovásznai, tustrei au predat în școli bisericești, la Blaj, respectiv la Târgu Mureș, iar Sándor Kovásznai, în mod similar cu Samuil Micu, dispune de o formație și fundamenteare intelectuală în spiritul wolffianismului⁴.

Samuil Micu a predat matematica, Gheorghe Șincai (între altele) retorica⁵, Sándor Kovásznai a elaborat la cererea Consistoriului General reformat, în paralel cu gramatica lui latină, și un manual de retorică, pe baza operei lui Hieronymus Freyer, cu titlul *Compendium Oratoriae Freyerianae*⁶, respectiv cunoaștem din 1758 trei lucrări ale sale din domeniul matematicii, rămase în manuscris (*KRUGERI Meditationes de algebra; KRUGERI Notae in Compendium Geometriae Wolffianae; Introductio in Mathesin ab Alexandro Kovásznai*), iar din 1767 o a patra (*Compendium L. I. Elementorum Euclidis*), realizate pe baza unor autori wolffiani. (*Bibliothecae...*, 115–116.)

¹ VULKÁN 2014, 188.

² ZDRENGHEA 1980, V–VI; cf. CONSTANTIN 2018.

³ ZDRENGHEA 1980, VI–VII.

⁴ ZDRENGHEA 1980, VI; KOCZIÁNY 1970, 15–16.

⁵ ZDRENGHEA 1980, VI–VII.

⁶ KOLUMBÁN 2005, 68.

În cazul gramaticii latine a lui Sándor Kovásznai, întâlnim chiar o lucrare similară în știința românească, din 1783. Gheorghe Șincai editează în acest an o gramatică latină întocmită pentru școlile românești, cu titlul *Prima principia Latinae grammatices (...) ad usum scholarum Valachico-nationalium*⁷.

Târgu Mureș reprezintă de asemenea un punct comun: aici și-a slujit biserica și aici și-a editat gramatica Antal Bőjthi, aici și-a desfășurat activitatea profesională Sándor Kovásznai, aici și-a însușit cunoștințe de limbă latină și de istorie Gheorghe Șincai – profesorul său de istorie fiind tocmai Sándor Kovásznai⁸ cu care, se pare, a ținut legătura și după anii de studiu și i-a dedicat chiar și cu zece ani după moartea acestuia următoarele rânduri: „la aprofundarea cunoștințelor mele, cu cel mai mare efort a contribuit bărbatul erudit, profesorul Sándor Kovásznai, care nu va fi uitat nici de posteritatea târzie, cât de mare umanist a fost, ajunge să răsfoim cartea lui [din 1782], *Carmina [Exequialia et paucula quaedam alius argumenti]*”⁹.

În cele ce urmează, voi face o încercare de comparare a celor trei gramatici ale acestor patru erudiți oameni de știință, atât sub aspectul conținutului, cât și funcțional. Mă voi concentra în primul rând asupra modului de percepție al autorilor în privința limbilor discutate (a limbii maghiare, respectiv celei românești). Între altele, în toate cele trei gramatici amintite, gramatica latină îndeplinește un anume rol de etalon – trebuie subliniat încă odată, de la început, că bilingvismul parțial, practicat de Sándor Kovásznai, nu se reduce la traducerea textului german în maghiară: profesorul târgumureșean tratează în reveniri dese corespondentul fenomenelor discutate, prin urmare opera sa se poate considera nu numai o gramatică latină, ci în parte și una maghiară.

§ 2. Precauțiile necesare

Înainte de a purcede la compararea detaliată a textelor, trebuie să accentuăm și anumite deosebiri. Toate cele trei gramatici reprezintă gramatici cu valoare deplină, discutând atât fonetica, morfologia, cât și sintaxa. În cazul lui Sándor Kovásznai întâlnim chiar și un capitol de prozodie, respectiv anumite noțiuni de istoria culturii și o prezentare, mai mult la nivelul unor tabele, a cronologiei și a sistemelor de măsurare romane. La Antal Bőjthi, alături de alte suplimente la care voi mai reveni în cele ce urmează, întâlnim anexa *A' magyar nyelv írásának és szólásának egy kis rostája* ('O mică selecționare a scrierii și vorbirii limbii maghiare'): Antal Bőjthi face aici o culegere de subvariante paralele, pe baza textelor unor autori ai revistei *Magyar Musa*, anul 1787, care folosesc dialecte diferite. Le inventarizează în ordine alfabetică și lasă cititorul să decidă ce forme ar corespunde cel mai bine unui „uz mai potrivit al limbii” (*a jó élés [a nyelvvél]*), realizând astfel în subunitatea structurală în discuție o bază de date dialectologice, subordonată în continuare unei funcționalități cvasi-normative¹⁰. La rândul lor, autorii români utilizează adaosuri de geografia și istoria limbii, iar în

⁷ TOMUȘ 1965, 245.

⁸ ZDRENGHEA 1980, VII; KOCZIÁNY 1970, 23.

⁹ v. KOCZIÁNY 1970, 36–37.

¹⁰ vezi BÖJTHI 1794, 297–310.

cazul ediției din 1805 o anexă în domeniul prozodiei, respectiv alte suplimente de tip anexă în amândouă edițiile, pe care le voi discuta de asemenea la locul lor, în capitolul referitor al studiului.

Totuși, avem unele probleme substanțiale: compararea celor trei gramatici are limitele ei. În primul rând: aceste gramatici au fost făcute pentru trei limbi diferite. Antal Bőjthi elaborează o gramatică maghiară, prin excelență, iar subiectul volumului *Elementa* este limba română. Importanța lucrării lui Sándor Kovásznai, pe de altă parte, nu este neglijabilă nici în contextul istoriei științelor lingvistice maghiare, dar nu putem face abstracție de faptul că în această operă accentul principal se pune nu pe descrierea limbii maghiare, ci asupra latinei clasice.

Pe deasupra, nu este lipsit de importanță nici faptul că gramatica apărută prima dată în 1771 nu este în întregime produsul intelectual al lui Sándor Kovásznai, ci este în parte traducere, în altă parte prelucrare/adaptare. Prin urmare, dacă dorim să comparăm meritele autorilor discutați în studiul de față, trebuie să facem abstracție de examinarea mai multor aspecte.

Un astfel de aspect l-ar constitui de exemplu faptul că cele trei opere își structurează diferit materia abordată. Antal Bőjthi, care este convins de ideea provenienței tuturor limbilor, folosite de națiuni („minden Nemzeteknek Beszédgye”), din opt părți de vorbire, bazează separarea acestora pe împărțirea donatină, construindu-și morfologia pe *nume* („név”), adică *nomen*, *pronume* (*névmás*), *verb* (*ige*), *participiu* („részes” adică ‘părtaş, cel ce are parte, participă’; în maghiara modernă, *melléknévi igenév*, ‘nume-verb adjectival’ – categoria participiului latin corespunde în maghiară inclusiv unei alte părți de vorbire, numite *határozói igenév*, adică ‘nume-verb adverbial’, însă Bőjthi echivala forma respectivă cu ablativul gerunziului latin) – discutat, singur dintre *formele nominale ale verbului* (*igenevek*), deja în greaca veche drept parte de vorbire aparte: μετοχή –, *pre- sau postpoziție* („elő- vagy utótlétel”), adică *prae- aut postpositio* – Antal Bőjthi clasifică în această categorie până și desinențele de caz ori cliticile verbale separabile maghiare (*igekötők*) –, *adverb* („értelemadó, szótárs” ori „mellyékszó” adică ‘dăător de sens, cuvânt-soț, cuvânt-anexă’, echivalentul termenului modern *határozószó*), *interjecție* („indulatjelentő” ori „közszó” – ‘indicator de emoții, cuvânt comun’ –, adică *indulatszó*) și *conjunție* („foglalószó”, adică *kötőszó* – Bőjthi utilizează aici, nu pentru prima oară, și termenul modern – [‘cuvânt-acont, cuvânt de legătură’])¹¹.

Însă această alegere a lui Antal Bőjthi se poate pune cap la cap numai cu alegerile corespunzătoare ale autorilor lui *Elementa*, în acest caz cu faptul că aceștia consideră *numeralul*, *pronumele* și *verbul auxiliar* categorii distincte. E drept că nici gramatica cellariană din 1771 nu urmărește modelul donatin, dar acest specific este meritul lui Cristoph Keller mai degrabă, decât al lui Sándor Kovásznai. Același lucru se poate spune și despre sintaxa latină, parte largă a gramaticii latine: Sándor Kovásznai are relativ puține reflexii vizavi de limba maghiară în acest caz, însă, oricum, ar fi destul de greu să confruntăm ideile lui Antal Bőjthi cu cele corespunzătoare ale autorilor maghiari, ori cu dezbaterile autorilor români privind

¹¹ Cf. AELIUS DONATUS.

sintaxa română, nemaivorbind de problemele extreme ridicate în cazul în care am încerca să comparăm sintaxa maghiară cu sintaxa română.

În consecință, în cele ce urmează, trebuie să punem accentul în primul rând pe elementele și punctele de vedere care apar în toate cele trei opere, respectiv se pun în discuție în toate cele trei, astfel încât apariția ori punerea lor în discuție să fie, fără echivoc și în fapt, consecința alegerii deliberate a autorilor discutați, nefiind vorba nicidecum de vreun element preluat de la un alt autor, dintr-o lucrare mai veche a acestuia, practic în formă neschimbată. Pe de altă parte, trebuie să reducem aria de comparare la domeniile în care diferențele dintre cele două limbi, româna și maghiara, nu fac imposibilă în întregime compararea în fond. Această categorie cuprinde, până la urmă și în esență, alături de cele trei funcții și abordări, după cum vom vedea, în primul rând descrierea categoriilor *nomen*, respectiv *verbum*, implicit problematica declinării și conjugării.

În parte din aceeași cauză, dar și din alte motive, în afara sintaxei, compararea nu pare justificată nici în cazul capitolelor de fonetică, respectiv de ortografie – la acea vreme, precum se știe, cele două domenii nu se disting clar neapărat – ale celor trei opere. Cu toate că este vorba de primul punct comun pentru toate cele trei gramatici, iar anumite întrebări sunt puse de toți autorii studiați, în mod implicit sau explicit – relația dintre limbile naționale și alfabetul latin, cea dintre sunet și literă, posibilitățile scrierii fonetice, respectiv etimologice –, cele trei capitole în discuție sunt greu de comparat în numeroase privințe.

Pe de o parte, observațiile lui Sándor Kovásznai se limitează la luarea de poziție în favoarea pronunțării erasmite și la simpla constatare a diferenței dintre literele alfabetului latin, respectiv maghiar¹². Dimpotrivă, gramatica lui Antal Bőjthi, mult mai detaliată, axată explicit pe problemele limbii maghiare, schițează un întreg sistem, specific, de clasificare a sunetelor și a literelor – Antal Bőjthi este în perfectă cunoștință de cauză vizavi de diferența dintre acestea: expune clar de exemplu că maghiarii scriu fonetic, vorbește despre *cum sună* fiecare semn sau grup de semne, și totuși confundă neîncetat cele două categorii, cea a sunetelor și cea a literelor, lucru caracteristic de altfel pentru întreaga epocă –, deosebind litere „*durva, lágyulható, lágyító*” (*‘aspre, înmuiabile și înmuiante’*), considerând, în mod interesant, semn de palatalizare și *z*-ul (în digrafe precum *sz*, care marchează sibilanta dentalveolară) în afara *y*-ului, timp ce *s*-ul este privit drept un fel de semn de duritate în digrafe precum *zs*, sibilanta postalveolară¹³. Același lucru este valabil și pentru gramatica lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, care ilustrează modurile de scriere și de pronunțare cu exemple paralele din limbi străine, susținând toată discuția și cu o schiță de istoria limbii¹⁴.

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm nici de faptul că setul de alfabet propus și schițat de ei, de tip latinesc, diferă în mod drastic în cazul celor două variante de gramatică (cea din 1780 și cea din 1805), deloc întâmplător¹⁵. Din cauza caracterului etalon al latinei, limba maghiară era într-un fel de „avantaj tehnic”: datorită

¹² CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 2.

¹³ BŐJTHI 1794, 15–32.

¹⁴ v. MICU-ȘINCAI 1780, 1–9; ȘINCAI 1805, 9–17.

¹⁵ Diferențele sunt prezentate una câte una de ZDRENGHEA 1980, IX–XIII.

apartenenței vorbitorilor ei la biserica occidentală, deja cele mai vechi monumente de limbă maghiară păstrate (din Evul Mediu) utilizează alfabetul latinesc¹⁶ și, de asemenea, putem să vorbim de un fel de literatură gramaticală deja din prima jumătate a secolului al XVI-lea, debutată cu *Grammatica Hungarolatina* a lui János Sylvester, în 1539. Drept consecință, unele reguli de ortografie, valabile până în ziua de azi, s-au fixat deja la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁷.

Spre deosebire, limba română a fost consemnată, până și pe vremea autorilor lui *Elementa*, în primul rând cu litere chirilice și tocmai savanții lingviști ai Școlii Ardelene erau cei care au jucat un rol cheie în schimbarea sistemului scrierii cu unul bazat pe alfabetul latinesc¹⁸. În lumina acestui adevăr se poate înțelege de ce anume una dintre diferențele cele mai importante dintre cele două ediții este tocmai faptul că Gheorghe Șincai a renunțat la modelul ortografic mai degrabă etimologic din 1780, oglindind în primul rând accepțiunea lui Samuil Micu¹⁹, în favoarea unui sistem mai realist, cu caracter mai fonetic²⁰.

§ 3. *De nominibus*

Un teren mult mai potrivit pentru comparare, decât fonetica, ar fi modul în care cele trei gramatici definesc categoria de *nomen*, precum și unele categorii care se leagă mai strâns de aceasta. Este vorba înainte de toate de *articol*.

Definiția primară a lui Sándor Kovásznai, vizavi de *nomen*, aducând în discuție și utilizarea articolului, este următoarea: „cuvânt care în maghiară este folosit punându-i-se în față acest cuvîntel: *AZ*, când începe cu vocală ori cu *H*, respectiv *A'* [articolul hotărât maghiar], precum la (...) *Equus*, a' *Ló* [calul]; *Bonus*, a' *Jó* [bunul]” („[o]llyan szó, mellynek a' Magyarban eleibe illik ez a' Szótska: *AZ*, (mikor *Vocalison* vagy *H-ánn* kezdetik) vagy *A'*, mint (...) *Equus*, a' *Ló*; *Bonus*, a' *Jó*”). Definiția este una naivă și accidentală, dar la urma urmei Kovásznai precizează și trăsăturile gramaticale caracteristice pe baza *accidentelor* latinești (*accidentia*). Acestea ar fi:

- *calitatea (qualitas)* – distincția substantiv-adjectiv;
- *genul (genus)*, adică „*nem*”, în cazul căruia Sándor Kovásznai accentuează că „[a]’ Magyar nyelvben pedig épen nintsen ilyen” (‘în limba maghiară tocmai că nu există așa ceva’) și în mod primar, este desemnabil numai cu adaosuri lexicale, dacă nu reprezintă o parte integrantă a sensului;
- *motio* – însușirea adjectivelor latinești, conform căreia pot avea trei, două sau o singură terminație, irelevantă din punctul de vedere al descrierii limbii maghiare;
- *comparatio*, adică *gradul de comparație* în cazul adjectivelor;
- *numerus*, adică *numărul*;
- *casus*, adică *cazul*, și

¹⁶ v. MADAS 2009.

¹⁷ cf. SZATHMÁRI 1964.

¹⁸ cf. DRAICA 168–169.

¹⁹ cf. ZDRENGHEA 1980, X.

²⁰ TOMUȘ 1965, 145.

– *declinatio*, conform căreia elementele anume pot fi subordonate unei anume paradigme de declinare²¹.

Spre deosebire de Sándor Kovásznai, Antal Böjthi definește noțiunea de *nomen* pe bază gramaticală, de la început, accentuând însă și anumite trăsături semantice: *nomen* este partea vorbirii curente prin care deosebim un lucru de altul, care are *număr* și *caz*, dar nu are *mod* și *timp*²². Antal Böjthi discută *articolul* independent de *nomen*, recunoscând funcția articolului de a indica un caracter *hotărât-nehotărât* – interesant, deosebește articolul (repetăm, morfemă individuală în maghiară) de *articolus*, categoria ᾠρθov-ului în greacă, considerând acesta numai un *articolăș* („*ízecske*”) ce face posibilă indicarea genului gramatical care însă, în mod logic, nu există în limba maghiară, neexistând nici genul gramatical²³.

Amândoi, atât Sándor Kovásznai, cât și Antal Böjthi accentuează că pentru limba maghiară nu este caracteristic acordul între substantiv și adjectiv, de exemplu: „în maghiară, *adjectivul*, când se găsește în fața *substantivului*, tocmai că nu se declină” și așadar *marilor copaci* sau *cușite bune* ar fi mot-à-mot *mare copacilor* și *bun cușite* („[a]z *Adjectivum* pedig a’ Magyarban, mikor az ő *Substantivuma* eleibe van tétetve, épen nem declináltatik. p.o. *nagy fát, nagy fáknak, jó kések*”²⁴). Nu este lipsit de importanță faptul, că Sándor Kovásznai (ca și, de altfel, autorii români, a căror lucrare este redactată aproape integral în limba latină) folosește termenii latinești, iar Antal Böjthi, care anexează la cartea sa un întreg dicționar terminologic²⁵, folosește și aici, ca și în alte locuri, denumiri proprii maghiarizate: „*magán álló*” și „*másal járó / névtárs*” (‘singur stătător’, ‘cuplat la altul / nume-soț’).

În cazul operei *Elementa*, putem observa un procedeu specific la discutarea acelorași fenomene: niciuna din edițiile cărții nu definește explicit categoria *nomen*, nici semantic, nici gramatical, ceea ce nici nu ne surprinde dacă cunoaștem lucrarea: în general, partea morfologică din *Elementa* se limitează la enumerarea părților de vorbire, ilustrându-le prin exemple și paradigme de declinări sau conjugări unde este cazul, și, în consecință, categoriile apar „fără a fi definite și fără a se arăta funcția sintactică a formelor flexionare”²⁶. Totuși, în acest caz autorii justifică într-un fel lipsa definițiilor, specificând *articolul*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai iau o poziție fermă, spunând că, în interpretarea lor, substantivul în sine nu permite decât indicarea numărului – fac și o greșeală în ediția din 1780, considerând că numărul singular și numărul plural al nominativului *diferă totdeauna*²⁷ –, în timp ce utilizarea articolului este necesară, pentru că aici ajung să fie indicate categoriile genului și cazului: „[q]uum in Lingua Daco-Romana *Nomina* per *solos Numeros*, non autem etiam per *casus* declinentur, *Articuli*, quibus *praeter Genera Casus quoque* indicantur, perpetuo adhibeantur, necesse est [cele *cursivate* au fost scoase în evidență de mine – B. M.]”²⁸.

²¹ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 8–10.

²² BÖJTHI 1794, 47–50.

²³ BÖJTHI 1794, 32–35.

²⁴ vezi CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 26–28 și BÖJTHI 1794, 253–254.

²⁵ A’ Magyar Nyelv Tudományának Mester Nevei; v. BÖJTHI 1794, 285–297.

²⁶ CONSTANTIN 2018, 150.

²⁷ vezi MICU–ȘINCAI 1780, 20, respectiv ZDRENGHEA 1980, XV.

²⁸ ȘINCAI 1805, 18; cf. MICU–ȘINCAI 1780, 10, 20.

Conform citatului, au acordat o atenție mai mare articolului, decât numelui – au descris de fapt paradigmele de declinare ale acestuia drept paradigme de declinare a articolului, ca și *declinationes nominis, vel potius articuli*²⁹. Cu toate că au comis și câteva greșeli, ușoare și de iertat – de exemplu, confundarea morfemului *unul/una* (cu valoare de pronume) cu articolul nehotărât, având drept consecință un enunț, conform căruia articolul nehotărât poate avea articol hotărât³⁰ –, cei doi autori au stabilit și anumite lucruri esențiale vizavi de aceste părți de vorbire. Au recunoscut de exemplu că articolul nu are forme de sine stătătoare neutre, ceea ce – spre deosebire de accepțiunea modernă – i-a dus la concluzia că limba română nu dispune de un al treilea gen gramatical, funcția genului neutru din latină fiind preluată de genul feminin³¹ – o afirmație care se repetă de altfel și în subcapitolul care discută explicit genul gramatical³² –, adăugând, practic, că articolul românesc are caracter enclitic³³. Totuși, în privința numelui, cei doi autori discută nu numai relația dintre substantiv și articol, ci dezbate și tipul de relație substantiv-adjectiv, atrăgând atenția că în general nu ne putem aștepta la acord prin caz între cele două, aceasta din urmă fiind indicat în mod tipic numai pentru elementul din prima poziție, indiferent dacă acesta este substantiv sau adjectiv³⁴.

Privită din perspectiva cunoștințelor noastre actuale, dintre autorii discutați, în ceea ce privește declinările și cazurile, descrierea acestora cea mai consecventă, reținută și precaută, chiar dacă nu și cea mai exactă, o întâlnim la Sándor Kovásznai: nu distinge declinări maghiare, după tiparul gramaticii latine, nici măcar pe baza armoniei vocalice: „la maghiari, la amândouă numerele, desinențele cazurilor oblice nu se schimbă [în funcție de rădăcina sau tema cuvântului], și astfel noi avem de fapt o singură declinare” („[a] Magyaroknál, mind a' két Numerusban, minden Obliquus Casusok edgy formán végeződnek, és így Valósággal nekünk tsak edgy Declinationk vagyon”³⁵). Pe de altă parte acceptă existența a numai cinci cazuri, accentuând că ablativul nu are de fapt correspondent maghiar, fiind tradus în maghiară cu forme la nominativ, dispuse cu postpoziții – consideră drept postpoziții până și desinențele de caz, legate de rădăcină în mod sintetic: „se poate observa că maghiarii nu au ablativ specific, în loc de așa ceva nu facem altceva decât să cuplăm nominativul cu aceste particulele [aglutinate, respectiv cu postpozițiile individuale]: *tól*, sau *től*; *ból*, sau *ből*; *ról*, sau *ről*; *ban*, sau *ben*; *val* sau *al*, *vel*, sau *el*; *nélkül*, *nál*, sau *nél* etc.” („meg-tetszik, hogy a' Magyaroknak nintsen különös Ablativussok; és így, mikor Ablativuson szóllunk, tsak a' Nominativushoz tésszük ezeket a' Particulákat: *tól*, vagy *től*; *ból*, v. *ből*; *ról*, v. *ről*; *ban*, v. *ben*; *val* v. *al*, *vel*, v. *el*; *nélkül*, *nál*, v. *nél* 's a' t.”³⁶).

Spre deosebire de Sándor Kovásznai, Antal Böjthi nu renunță la paradigma latină sextuplă. Utilizează termeni traduși în cea mai mare parte practic mot-à-mot din latina originală: „*nevező*” (‘care dă nume / numitor’) – *nominativus* –, „*szülő*” (‘care

²⁹ MICU-ȘINCAI 1780, 13; ȘINCAI 1805, 21.

³⁰ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 10; ȘINCAI 1805, 19.

³¹ MICU-ȘINCAI 1780, 10; ȘINCAI 1805, 18.

³² MICU-ȘINCAI 1780, 18–19; ȘINCAI 1805, 30.

³³ MICU-ȘINCAI 1780, 12; ȘINCAI 1805, 20.

³⁴ MICU-ȘINCAI 1780, 15; ȘINCAI 1805, 24–26.

³⁵ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 28.

³⁶ vezi CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 28.

naște / născător') – *genitivus* –; „*adó*” ('care dă / dăător') – *dativus* –; „*vádoló*” ('care acuză / acuzator') – *accusativus* –; „*hívó*” ('care cheamă / invocator') – *vocativus* –, și „*elvévő*” ('care ia / luător') – *ablativus* –, și accentuează, revenind asupra, că nu există mai multe cazuri. Toate celelalte forme ale numelor maghiare sunt numai forme de nominativ specializate prin adaos de sufixe („*utolragasztások*” ['post-aglutinări'], *szuffixumok*), să determine sensuri specifice („*különös értelmekre határozzák*”). Desigur, discutând categoria de „*elül- és utoltételek*” ('adaosuri anterioare și posterioare' care, precum am văzut am sus, ar corespunde pre- și postpozițiilor latinești), Antal Bőjthi consideră atât dativul, cât și genitivul numai derivate *prin aglutinare* („*ragasztásos*”) ale nominativului, ba spune chiar că în limba maghiară pre- și postpozițiile nu cer cazuri ca în alte limbi („nem *regálnak Casusokot* (...) mint más Nyelvekben”), ci există anumite desinențe de caz (magh. *esetragok*), tratate de către Bőjthi tot ca „*utoltételek*” ('adaosuri posterioare' sau postpoziții), corespunzând unor prepoziții latine cu regimul în acuzativ sau ablativ, care stau cu nominativul și marchează un sens de acuzativ sau ablativ fără să fie prezent marca specifică a cazului respectiv, „impun un sens de acuzativ sau ablativ nominativului” („a' nevező Esetet határozzák reá a Vádoló, vagy Elvévő Esetekre”); de exemplu, *emberhez* (*ad hominem*) nu trebuie să aibă în compoziție desinența de acuzativ –*t* (*embert-hez*), fiindcă „postpoziția” –*hez* indică în sine prezența sensului de acuzativ³⁷.

Nu se poate vorbi nici de cazuri mai puține decât șase, continuă Antal Bőjthi, o asemenea *grecizare, adunare grăbită și superficială* („*görögizálni, harizsálni*” – ultimul termen este un regionalism secuiesc, tipic pentru autor) – vezi de exemplu procedura lui Sándor Kovásznai din punctul de vedere al lui Antal Bőjthi – ar prezenta o părere greșită³⁸. Cu toate că lingvistica maghiară numește ablativ, până în ziua de azi, aceeași formă separativă, derivată cu –*tÓl*, ca și Antal Bőjthi, trebuie să luăm în considerare și faptul că sistemul autorului este puțin inconsecvent: în listele sale discută toate sufixele gramaticale adverbiale, inclusiv acest „–*tÓl*” amintit, drept adaosuri posterioare³⁹.

Pe de altă parte, genitivul este analogat, atât de Sándor Kovásznai, cât și de Antal Bőjthi, cu formele de *nume prevăzut cu sufixul posesiv* „–*é*”, o părere generală pentru întreaga perioadă discutată. Este o părere greșită, dar ținând cont de faptul că în maghiară genitivul nu are o desinență de caz propriu-zisă – cazul genitiv nu este marcat la substantive în majoritatea contextelor și, pe deasupra, dacă apare, marca lui este identică ca formă cu desinența dativului – este de înțeles și scuzabil⁴⁰. Merită să amintim și faptul că Sándor Kovásznai, în anumite cazuri specifice – adevărat, fără să reflecteze asupra caracterului problematic al identificării sufixului posesiv cu un sufix gramatical posesiv – nu ia în considerare categoria genitivului, procedând de fapt corect: enumeră la pronume reflexive forme dispuse cu sufixul posesiv și prevăzute pe deasupra cu desinențe de caz. Aceste pronume reflexive, explică Kovásznai, ar fi derivate prin urmare din forme de genitiv („*Genitivussiből léznek meg-annyi Derivatívumok*” – 'din genitiv se vor naște atâtea derivate'). Face o observație

³⁷ vezi BŐJTHI 1794, 226–227.

³⁸ BŐJTHI 1794, 52.

³⁹ BŐJTHI 1794, 227.

⁴⁰ cf. C. VLADĂR 2009, 285.

importantă în continuare: aceste „derivate” au numai patru cazuri în sensul strict: „acestea au la fiecare număr numai patru-patru cazuri, ca și *al meu, al meu-lui, [pe] al meu, [de] al meu*’, etc.” („ezeknek mindenik Numerusban tsak négy-négy Casussok vagyon; mint *magamé, magaménak, magamét, magamétól* ’s a’ t.”⁴¹).

În privința declinărilor, Antal Bőjthi consideră insuficientă până și soluția propusă de gramaticianul maghiar contemporan, Sámuel Gyarmathi, care, pe baza armoniei vocalice, a separat două paradigme⁴². Antal Bőjthi spune că cele două tipuri, separate astfel, nu ar prezenta caracter regulat în măsura suficientă, sub numeroase aspecte, și, prin urmare, această clasificare nu ar putea fi folosită în predarea limbii, din cauza excepțiilor („*kifogás*”, *exceptio*), prea multe la număr. Antal Bőjthi este de părere că declinările maghiare nu ar trebui separate pe baza desinenței de dativ (*-nak / -nek*), ci pe baza formelor acuzativului – mai variate, fără doar și poate –, de aceea separă șapte *forme de declinare* („*hajlogatási formák*”) pe baza celor șapte tipuri de vocale: *a, e, i, o, u, ő, ü*.⁴³ Referitor la funcționarea acestora, nu stabilește reguli detaliate și stricte, dar dă în toate cazurile formele sufixelor specifice la caz, după care prezintă cu material bogat pentru exemplificare fiecare tip de paradigmă⁴⁴, punctând totodată că, probabil, nu a prezentat nici așa toate formele ce meritau să fie discutate⁴⁵. Pe alocuri face notițe la tabele și liste – listele tipurilor de terminații la rădăcini, respectiv listele variantelor corespunzătoare în cazul acuzativ –, în cazul primei declinări, de exemplu, califică acuzativul derivat prin forma *-at* (formele de tip *asztalokat* – ‘(văd) mesele’, în acuzativ) drept rezultat al unui fel de contact lingvistic, spunând că sufixul *-ot* (forma regională transilvăneană) ar fi cea corectă, timp ce forma *-at* ar prezenta influență slavă din Ungaria Superioară⁴⁶.

În ceea ce privește *Elementa*, punctul de vedere susținut de această operă în privința declinării numelor, atât referitor la separarea cazurilor, cât și la separarea declinărilor, *mutatis mutandis* desigur, prezintă asemănări demne de atenție cu abordarea lui Antal Bőjthi. În privința cazurilor, amândouă variante ale operei *Elementa* acceptă concesiia în fața acelorași inconsecvențe mici pe care le-am putut observa și în cazul lui Antal Bőjthi, în interesul unui rezultat acceptabil – asemănarea mai bună a sistemul stabilit, de distingere a cazurilor gramaticale, cu cel caracteristic pentru limba latină. În conformitate, Samuil Micu și Gheorghe Șincai lucrează de asemenea cu cele șase cazuri cunoscute în gramatica latină: *nominativus, genetivus, accusativus, dativus, vocativus*, respectiv acel *ablativus* care de fapt nu există în limba română. Dintre acestea, acuzativul și ablativul apar în forma unor structuri cu prepoziție – în ediția din 1780, acestea ar fi *pe* și *dela*, iar în cea din 1805 *pre* și *dela* –, iar vocativul se poate marca numai la *nomen*, nu și la articol, acesta fiind singurul dintre cazurile identificate de *Elementa* care încalcă regula citată în legătură cu articolul, după cum am mai văzut⁴⁷.

⁴¹ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 68.

⁴² vezi GYARMATHI 1794, VIII.

⁴³ BŐJTHI 1794, 53–55.

⁴⁴ BŐJTHI 1794, 55–71.

⁴⁵ BŐJTHI 1794, 72.

⁴⁶ v. BŐJTHI 1794, 56.

⁴⁷ v. MICU-ȘINCAI 1780, 10–11; ȘINCAI 1805, 18–19.

Nu este destul de clar, care ar fi părerea autorilor în privința problemei indicatorilor specifici ai cazurilor, și anume dacă îi consideră părți organice ale formei numelui, de care se leagă practic sintetic. În paradigmele de declinare din *Elementa*, prepozițiile acuzativului și ablativului sunt legate de *nomen* tot prin cratimă, exact ca și articolul hotărât⁴⁸. Dar este important să ținem cont și de faptul că acest mod de scriere nu este utilizat consecvent în operă⁴⁹, de asemenea, și de faptul că prepozițiile pot fi întâlnite la Samuil Micu și Gheorghe Șincai și ca părți de vorbire distincte. *P(r)e*, respectiv *dela* apar în acest capitol, pe de o parte înregistrate ca și prepoziții folosite cu acuzativul și ablativul⁵⁰, pe de altă parte, în contradicție cu aceste înregistrări, scriu și că aceste două „particule” fac parte din forma cuvântului, dar se obișnuiește să fie abandonate după alte prepoziții folosite cu acuzativul sau ablativul (cf. teoria lui Bőjthi privind sensul termenilor *acuzativ* și *ablativ*): „[o]mnēs Accusativi & Ablativi amittunt Particulas Pre & Dela, quando eos praecedunt Praepositio aliqua in Constructione”⁵¹. Pe deasupra, Samuil Micu și Gheorghe Șincai discută acuzativul folosit fără *p(r)e* și în partea de sintaxă, propunând utilizarea acestei forme în cazul substantivelor neanimate. Amintesc și ablativul format cu *dela*, conceput ca structură prepozițională⁵².

Nu este destul de clar, de asemenea, câte declinări românești intenționează să distingă autorii. Prima ediție din *Elementa* prezintă numai declinarea a două substantive articulate de gen masculin – unul terminat în *-l* și altul terminat în *-ul* în cazul nominativ, la numărul singular⁵³, care par să fie de fapt doar exemple alese la întâmplare. A doua ediție lucrează deja mai metodic: descrie șase paradigme de declinare, exemplificate cu ajutorul a trei substantive de gen masculin, precum și de trei de gen feminin (substantivele sunt articulate: cele masculine se termină la *-l*, *-le* și *-ul* în cazul nominativ, la numărul singular, cele feminine la *-a*, *-e-a* și diftongul *-oa*), nedând însă nicio explicație suplimentară ori vreun comentariu⁵⁴. Rămâne întrebarea dacă autorii au considerat că au acoperit toate posibilitățile și au susținut astfel existența a numai șase declinări, ori intenția lor a fost și de această dată numai prezentarea unui catalog de exemple, extins față de cele prezentate în prima ediție, dar deloc exhaustiv din punct de vedere tipologic.

§ 4. *De verbis*

§ 4.1. Taxonomii

Dintre cele trei gramatici, problema clasificării verbelor a fost abordată la modul cel mai complex de Antal Bőjthi. Poate a fost și cel mai norocos. Exact ca și în cazul numelui, Antal Bőjthi definește verbul în primul rând pe baza comportamentului

⁴⁸ v. MICU-ȘINCAI 1780, 13–14; ȘINCAI 1805, 21–23.

⁴⁹ vezi de ex. ȘINCAI 1805, 109.

⁵⁰ MICU-ȘINCAI 1780, 58; ȘINCAI 1805, 72.

⁵¹ MICU-ȘINCAI 1780, 59; ȘINCAI 1805, 73.

⁵² MICU-ȘINCAI 1780, 63, 67; ȘINCAI 1805, 77, 81.

⁵³ v. MICU-ȘINCAI 1780, 13–14.

⁵⁴ ȘINCAI 1805, 21–23.

său gramatical. „*Verbul este – spune el – un cuvânt care poate asigura sens vorbirii chiar și în sine*” („Szó, mely magárais értelmet adhat a beszédnek”). În general, nu permite indicarea cazului, *poate indica în schimb persoana, modul și timpul* (BÖJTHI 1794, 130). Se mai poate spune de exemplu că, în domeniul separării tipurilor de verb, gramatica lui Antal Bőjthi poate fi calificată sub anumite aspecte o lucrare mai aprofundată chiar decât gramaticile maghiare contemporane, foarte precise de altfel, ca *Debreceni Grammatika* ('Gramatica de la Debrecen') din 1795.

În ceea ce privește cele trei categorii fundamentale, punctul de vedere al acestuia din urmă (*Debreceni Grammatika*) și cel al gramaticii lui Antal Bőjthi coincid: se pot integra în aceeași linie evolutivă sau aceeași tradiție a istoriei lingvisticii maghiare, cu începuturile reconstituibile până la János Sylvester, ai cărei reprezentanți separă categoriile *activum*, *passivum* și *neutrum* pe baza criteriului tranzitivității: *activum* este în mod necesar tranzitiv, *passivum* reprezintă un fel de derivat al acestuia, cu denotație specifică și comportament specific, iar *neutrum* ar fi categoria tuturor verbelor care nu pot fi transformate nicidecum în *passivum*, deci verbul care nu este tranzitiv, indiferent dacă este unacuzativ sau unergativ⁵⁵.

Merită să adăugăm totodată două observații. Pe de o parte, Antal Bőjthi separă de fapt cele trei categorii în primul rând nu pe bază semantică, ci pe baza unor trăsături formale (și de comportament): verbul de tip „*cselekedő*” ('care acționează [tranzitiv]', diferită de „*cselekvő*”, adică *activ* în sensul de 'în diateza activă') este un verb care acceptă nominativul și acuzativul (adică verb tranzitiv) și care are o conjugare binară, adică poate fi conjugat atât la modul *-k* (*nehotărât*, deci general; în conjugarea nehotărâtă a verbelor tranzitive forma de persoana întâi singular are ca desinență *-k*), cât și la modul *-m* (*hotărât*; în conjugarea hotărâtă – adică în cazul în care verbul tranzitiv face acord cu complementul direct definit – a verbelor tranzitive forma de persoana întâi singular are ca desinență *-m*), cei doi termeni (*hotărât*, respectiv *nehotărât*) fiind utilizați și de Antal Bőjthi⁵⁶. Verbul de tip „*szenvedő*” (*pasiv*, lit. 'care suportă acțiunea') este un verb a cărui conjugare este totdeauna de tip *-m* (adică forma de persoana întâi are ca desinență *-m*; de fapt, aici avem de a face cu verbe în *-ik* – desinența persoanei a treia singular –, care în mod normal conferă verbelor un sens medial), rectează nominativul și ablativul (în maghiară, ablativul format cu sufixul gramatical *-tól* este, în mod tradițional, într-adevăr o modalitate fundamentală a indicării agentului, alături de formele generate prin postpoziția *által*), respectiv regăsim în structura sa sufixul caracteristic *-(t)At*, lucru în contextul căruia putem sublinia încă o dată faptul că Antal Bőjthi se orientează în primul rând după formă printr-un exemplu: autorul descrie formele *factitive* sau, cu termenul său, „*parancsoló*” ('care comandă / imperativ') ca verbe *pasive imperative* cu o conjugare de tip *cselekedő* („activ”) din cauză că diateza factitivă în maghiară folosește ca marca sa specifică același *-(t)At* ca și diateza pasivă, numită la Bőjthi „*tiszta szenvedő*” adică verb 'pasiv pur'⁵⁷. În sfârșit, califică drept verb de tip „*közép ige*” ('verb-mediu') toate verbele care nu au formă pasivă, au conjugarea ori de tip *-k*, ori de tip *-m*, dar niciodată binară

⁵⁵ FEJŐS 2005, 73–74 – chiar dacă în lumina acestui amănunt nu consider neapărat fericită abordarea sau cel puțin terminologia utilizată de Fejős care interpretează *neutrum* drept un sinonim pentru *medial*.

⁵⁶ BÖJTHI 1794, 136–137.

⁵⁷ v. BÖJTHI 1794, 155–156.

(comportament tipic al verbelor intransitive, care neputând să intre în construcții cu complement direct, se conjugă întotdeauna într-un fel nehotărât sau cu *-ik*), cu toate că – scoate în evidență Antal Bőjthi – alături de *verbele-medii pure* există și *verbe-medii* care pot fi conjugate ca un verb „*cselekedő*”, de exemplu: *eszem*, care poate să însemne atât ‘mănânc’ cât și *mănânc ceva anume*⁵⁸.

De altfel, Antal Bőjthi acordă în general o atenție sporită formei verbului (și în special terminației formelor conjugate), dar și structurii sale de sunet. Nu mai revin aici asupra distincției *-m/-k*, legată și de problematica conjugării verbelor în *-ik* ale limbii maghiare⁵⁹, și care este considerat cel mai cunoscut și cel mai discutat aspect al abordării lui Antal Bőjthi. Însă autorul acordă importanță în aceeași măsură vocalelor care preced terminația: „*főigazgatók*” (*‘directori principali’*) ai terminației formelor conjugate (*e, o* și *ő*; aranjează până și tabelele-paradigme detaliate de conjugare după acești *directori generali*), respectiv consoanelor terminale din radical, pe care le numește „*aligazgatók*” (*‘directori secundari’*) – acestea din urmă determină între altele folosirea formei *-At* (după *b, d, dd, g, ll, m, n, p, r, rr, nt, jt, st*) ori a formei *-tAt* pentru sufixul imperativ-pasiv⁶⁰, dar și forma în care semnul modului se va atașa radicalului verbal (sub forma *-j*, palatalizând consoana terminală, ori ca sibilant⁶¹). De altfel, tot aici își expune părerea – chiar dacă nu în legătură directă cu *directorii secundari* – în privința unei folosiri corecte a formelor prelungite ale modului imperativ – „*emlékezzél, vegyed*”, de exemplu, în loc de forma scurtă „*emlékezz, vedd*” –, găsind de înlăturat formele lungi *nehotărâte* în general, iar pe cele *hotărâte* în cazul verbelor „*cselekedő*”⁶².

Gramatica lui Antal Bőjthi prezintă în general, de asemenea, o imagine destul de diferențiată și în privința tipurilor de verb. Alături de verbele factitive și cele construite cu sufixul *-hat/het*, Antal Bőjthi discută în excurs și formele „*általadó*” (*‘care transmit / transmițătoare’*) sau *ugrató*, la urma urmei, *transcendentale*, adică factitive duble (dând ca exemplu forma *éptítettetek* – ‘*pun [pe cineva] să pună [pe cineva] să construiască*’), pe care le prezintă ca forme transilvănene prin excelență⁶³, respectiv formele cu sufix personal *-lak*, privite ca tip aparte, care se acordă atât cu subiectul la persoana întâi, cât și cu complementul direct la persoana a doua, în privința persoanei – le numește *verbum metastaticum*, „*változó ige*” adică ‘*verb variabil*’⁶⁴. Bőjthi menționează de asemenea și câteva feluri ale acțiunii – în afară de calitatea *iterativă* („*gyakorló*”, adică *gyakorító*, ‘*frecventativ*’), apare *inchoativul* („*kezdő*”), „*meditativul*” (*meditativum*, „*elmélkedő, gondolkodó, kíváncsi*”), pe care le exemplifică cu formele „*ehetném, alhatnám*” (*‘aș fi dispus să mănânc, să dorm’*), respectiv *diminutivul* („*kiszebbítő*”, *diminutivum*) având forme construite cu sufixul *-gat*⁶⁵. Se tratează și verbele impersonale; gramaticianul recunoaște că cele mai multe verbe conjugate într-un fel impersonal se pot conjuga și personal, dar aduce și exemple opuse

⁵⁸ vezi BŐJTHI 1794, 164, 166.

⁵⁹ vezi cel mai detaliat la BŐJTHI 1794, 216–224.

⁶⁰ BŐJTHI 1794, 156.

⁶¹ v. BŐJTHI 1794, 213–214.

⁶² BŐJTHI 1794, 214–215.

⁶³ Bőjthi 1794, 196–197.

⁶⁴ vezi BŐJTHI 1794, 197.

⁶⁵ v. BŐJTHI 1794, 212–213.

– atrage atenția asupra verbelor „*történik*” (‘se întâmplă’) și „*fáj*” (‘doare’), alături de verbele de tipul lui „*havazik, virrad*”, adică ‘ninge, se luminează în zori’⁶⁶.

În ceea ce privește abordarea lui Sándor Kovásznai, pentru același segment, profesorul târgumureșean se dovedește mult mai superficial și puțin mai confuz. Nu prezintă forme maghiare pentru *felurile acțiunii* latinești, nici măcar la nivel de exemple⁶⁷, iar în cazul clasificării tripartite *activ-pasiv-neutru* (*cselekvő-szenvedő-közép/semleges*) încurcă categoriile tranzitivității, respectiv caracterului hotărât/nehotărât: folosește conjugarea generală și hotărâtă drept sinonime pentru *neutrum* și *activum*, respectiv pentru *intransitivum* și *transitivum*:

„[a] valóságos *ACTIVUM* nevezetik *TRANSITIVUM*nak-is, a’ *NEUTRUM* pedig *INTRANSITIVUM*nak.” (...) „a’ *Transitivum*, a’ melly bizonyos és meg-határozott Dologra mutat, Magyarúl, (...) *M*-ben megyen-ki, és a’ vagy *az*; e’ v. *ez* követi a *Verbumot* (...) [a]z *Intransitivum* pedig, a’ melly tsak közönségesen, és úgy jelent, hogy magában nem érthetik egészen-meg, mire vitessék; majd mindenkör *K*-ban végződik, és nints utánna a’ v. *az*, e’ v. *ez*” (‘*ACTIVUM*-ul real se mai numește și *TRANSITIVUM*, iar *NEUTRUM*-ul se numește și *INTRANSITIVUM* ... *transitivum*, care indică un anumit lucru determinat, în maghiară cere terminația –*m*, verbul fiind urmat de particula *a/az* ori *e/ez* ... iar *intransitivum* exprimă ceva astfel, încât nu este de sine înțeles în sine; cere aproape totdeauna terminația –*k*, iar verbul nu este urmat de particula *a/az* ori *e/ez*’)⁶⁸.

Însă nu este mai puțin important nici faptul că Sándor Kovásznai recunoaște și insistă asupra faptului că sistemul de conjugare binar – general-hotărât – este o trăsătură a limbii maghiare, nefiind caracteristică nici pentru latină și nici pentru majoritatea limbilor europene. „p.o. (...) a’ Deákban, az edgy Szó, *Amo*, mind a’ két jelentést magába foglalja. Erre nézve a’ melly könnyű a’ Magyarok a’ Deák *Verbummal* való élés: szinte olyan nehéz más nemzetnek a Magyar *Verbummal* igazán élni.” (‘De exemplu, în latină un singur cuvânt ca *amo*, poartă amândouă semnificațiile. În această privință, cât de ușor este pentru un maghiar să folosească verbul latinesc, aproape tot atât de greu este pentru o altă națiune să folosească corect verbul maghiar.’)

Desigur, este adevărat și faptul că aceste forme nu sunt tratate ca forme verbale, ci ca tipuri de verbe; pe deasupra confundă diatezele (ca și Antal Böjthi, în parte) atunci când descrie factitivele ca pe un tip de *activum*: „maghiarii formează cu silabele amintite și *activum*, atunci când indică o acțiune efectuată de altcineva, de exemplu: *pun [pe cineva] să aducă [ceva]* ori *pun [pe cineva] să aducă [ceva anume]*, etc., ceea ce rar se poate exprima în latină cu un singur verb” („[a]’ Magyarok sokszor az említett *Syllabákkal* *Activumot*-is formálnak; mikor más által való tselekedetet jelentnek; mint: *hozatok*, v. *hozatom*; *jubeo duci*, *ferri*, *ducendum curo* ‘s a’ t. a’ mellyet ritkán lehet egy *Verbummal* Deákul ki-mondani’⁶⁹).

La rândul ei, partea referitoare din *Elementa* dă o imagine și mai sărăcăcioasă despre tipurile de verb, respectiv despre diatezele românești. Am semnalat problema și în legătură cu *numele*: Samuil Micu și Gheorghe Șincai nu definesc neapărat categoriile

⁶⁶ v. BÖJTHI 1794, 209–210.

⁶⁷ CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1781, 78–80.

⁶⁸ CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1771, 74.

⁶⁹ CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1771, 74–76.

discutate și termenii folosiți. Numai că, în timp ce în cazul numelor au dat totuși o definiție parțială, măcar prin intermediul descrierii articolelor și prin caracterizarea comportamentului acestor categorii fundamentale, în sens gramatical, în cazul verbului nu avem nici măcar o asemenea descriere indirectă. Totuși, din referirile răzlețe putem să deducem că grupul de termeni *activum-passivum-neutrum* figura în arsenalul lor conceptual. Dar și aceștia sunt folosiți în parte cu înțeles neobișnuit, în altă parte fără să permită, datorită vreunei reflexii, ce anume înțeleg cu exactitate prin acești termeni.

Situația pare clară numai în cazul lui *activum*: termenul apare o singură dată în gramatică, în partea care dezbate sintaxa verbului. Aici, autorii aduc și precizarea așteptată: „[o]mnia Verba Activa regunt Accusativum”⁷⁰. Însă, pe baza citatului putem să presupunem că, mai mult ca sigur, că nici aici, *activum* nu corespunde diatezei active, ci desemnează pur și simplu un *verb tranzitiv*. Din textul gramaticii reiese în mod destul de evident și faptul că nici categoria de *passivum* nu figura în relația arătată mai sus, cu *activum*. În schema tripartită, cu toată abordarea diferită, categoria *passivum*-ului ar fi mai degrabă cea ce azi am numi *diateză pasivă*, deci schimbarea acestui raport înseamnă și că *verbum passivum* din *Elementa* nu este de fapt un verb pasiv, nici măcar în măsura în care *activum*-ul ar putea fi înțeles ca *verb activ*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai precizează, în loc de definiție, numai forma verbală descrisă de ei drept *passivum*, dar descrierea („Verba Activa fiunt Passiva praeponendo eis in Singulari *Me* [i.e. mă], *Te*, *Se* & in Plurali *Ne*, *Ve* [i.e. vă], *Se*. v.g. *Me ved*”) face unechivoc faptul că aici este vorba, în realitate, de diateza *reflexivă*, cu toate că formelor date ca exemplu le atribuie corespondenți latinești, în acest caz formele verbului *videre*, care (exemplele folosite fiind *videor* și *videris*) din punct de vedere formal sunt fără îndoială forme pasive⁷¹.

În privința celui de al treilea tip de verbe, *verbele neutre*, se încearcă *exemplificarea acestora* cu ajutorul unui tip de verb specific, dar astfel, din punct de vedere terminologic, se contribuie mai degrabă la o creștere a confuziei, dat fiind faptul că numesc tipul de verbe discutat drept *verba reciproca*. *Reciprocum*, ca termen tehnic, a apărut deja în textul gramaticii, mai în față, și anume la pronume, unde a desemnat pronumele reflexiv, mai exact numai o variantă a acestuia, simplificată după tipar latinesc, și care dispune exclusiv de forme la persoana a treia⁷². Bőjthi și Kovásznai îl folosesc de asemenea în același context, în cadrul denumirii pronumelui reflexiv⁷³ din simplul motiv că până inclusiv în a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea, *reciprocum* se cunoaște ca un termen lingvistic cu sensul de *reflexiv*⁷⁴. Totodată, aici nu desemnează *diateza reflexivă* și, evident, nici cea *reciprocă* – după cum am văzut, prima este numită de autori *passivum*, iar a doua ar fi o folosință improprie –, ci verbele cu formă *pseudoreflexivă*, dar fără a avea vreo denotație corespunzătoare, adică așa-numitele *verbe pseudoreflexive*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai dau ca exemple formele *mă mir* și *mă tem*, iar despre acestea – presupunând că prin *neutrum* se înțelege într-adevăr un *verb intransitiv* –, precizează corect, fără doar și poate, că: „Passiva non

⁷⁰ MICU–ȘINCAI 1780, 66; ȘINCAI 1805, 80.

⁷¹ MICU–ȘINCAI 1780, 52; ȘINCAI 1805, 66.

⁷² MICU–ȘINCAI 1780, 27; ȘINCAI 1805, 42–43.

⁷³ BŐJTHI 1794, 116, CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1781, 64.

⁷⁴ cf. FINÁLY 1885, 1668.

sunt, sed Neutra”. În afară de cele enumerate, partea ce se ocupă cu tipurile de verb discută numai verbele neregulate, cu terminația radicalului în *-n* (de exemplu *pun*, *vin*), respectiv verbul *pot*, care manifestă un comportament de radical instabil, toate acestea sub titlul *irregularia*⁷⁵.

§ 4.2. Paradigme

Abordarea celor trei gramatici în privința conjugării verbului și până la urmă, în consecință, a sistemului timpurilor și modurilor verbului, justifică sub mai multe aspecte (între care și cel al extensiunii părții referitoare) o discuție specifică separată de problematica diatezelor și tipurilor de verb. Aspectul cel mai important ar fi desigur faptul că, așa cum vom vedea, procedeul folosit de cele trei opere pentru schițarea acestor paradigme prezintă anumite asemănări.

În acest caz, dintre cei doi autori maghiari, cu toate intuițiile de numeroase ori corecte ale lui Antal Böjthi, Sándor Kovásznai a fost cel care a schițat o schemă mai convingătoare și mai coerentă. În limba latină, scrie el – evident, după Cellarius –: „de fapt, avem numai două timpuri: I. Ori *infectum* ... II. Ori *perfectum*” („a’ TEMPUS tulajdonképpen tsak kettő: I. Vagy INFECTUM (...) II. Vagy PERFECTUM”), deosebind cele două categorii aspectuale, caracteristice pentru latină. În cuprinsul lui *infectum* (termen cu același sens ca și *imperfectum*, de asemenea folosit și larg cunoscut de altfel, până în ziua de azi) distinge în mod pozitiv subcategoriile *praesens* (*praesens imperfectum*), *praeteritum imperfectum* care „în maghiară adaugă la forma de *praesens* cuvântul *vala*, de exemplu: *Coenabam*, cinez ‘*vala*’ ” („a’ Magyarban a’ Praesens-hez ezt a szótskát teszi: *vala*, mint: *Coenabam*, vatsorálok *vala*”⁷⁶) –, *futurum simplex* (*futurum imperfectum*) care „în vorbirea comună [maghiară] este identică cu *praesens*” („a’ közönséges beszédben épen egy a’ Praesensel”). Faptul că Sándor Kovásznai folosește această formulare referitor la *praesens* explică, de altfel, și un alt amănunt: deși amintește aici și varianta care folosește verbul auxiliar *fog*⁷⁷, în textele lui traduse, această structură apare destul de rar⁷⁸. În continuare, potrivit lui Sándor Kovásznai, *praesens coniunctivi* „este format de maghiari totdeauna din *imperativus* [adică cele două forme sunt identice], iar *imperfectum* are terminația *-nám*, *-ném* sau *-nék* [de fapt, marca formei de prezent în modul condițional]” („a’ Magyarok mindenkor az Imperativustól formálják; az Imperfectum pedig: NÁM, NÉM vagy NÉK-ben végződik”⁷⁹).

În ceea ce privește *perfectum*, aspectul perfectiv Sándor Kovásznai identifică (deloc surprinzător) formele de *praesens perfectum* (în terminologia lui: *perfectum simplex*) în formele indicative maghiare cu sufixul *-t*: „se termină cu *-tam* sau *-tem*; de exemplu: *Coenavi*, am luat *cina*” („TAM, vagy TEM-ben mégyen-ki; mint: *Coenavi*,

⁷⁵ MICU–ȘINCAI 1780, 52; ȘINCAI 1805, 67.

⁷⁶ CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1771, 82.

⁷⁷ vezi Cellarius–Kovásznai 1771, 82–84.

⁷⁸ vezi BOÉR 2018, 20.

⁷⁹ CELLARIUS–KOVÁSZNAI 1771, 84.

vatsoráltam”⁸⁰). Forma modulului conjunctiv, pusă în timpul corespunzător, coincide în general cu forma indicativă: „[pentru a forma] conjunctivul, [forma indicativă cu terminație *-t*] se completează cu [verbul auxiliar] în mod normal mai degrabă subînțeles *légyen* [‘să fie’],” („[a *-t* jeles alakhoz] a’ *Coniunctivus*-ban *légyen*, tétetik vagy többire tsak oda értetik”⁸¹). Caracteristic pentru *praeteritum perfectum* (în terminologia lui Sándor Kovásznai: *plusquam perfectum*): „[pentru această formă, în indicativ] *praeteritum* este suplimentat cu [verbul auxiliar] *vala* sau *vólt* [‘era sau a fost’] ; conjunctivul cu [verbul auxiliar] *vólna* [‘ar fi’], de exemplu: [lit.] *eram iubit*; *aş fi iubit*” („a’ *Praeteritum*hoz tészi e’ szótskát: [*vala* vagy *vólt*]; a’ *Coniunctivus*ban ezt: *vólna*, mint: *Szerettem vala* vagy *vólt*; *szerettem vólna*”⁸²). Pentru a traduce în maghiară forma de *futurum exactum* (*futurum perfectum*), Sándor Kovásznai prezintă două posibilități, semnalând și diferența specifică de registru lingvistic dintre cele două: „în maghiară [*futurum perfectum*] se obișnuiește să se exprime și acesta, în comun, cu *praesens indicativus*; pentru că [formele cu sufixul temporal *-nd* ca] *szereténdek*; *tanulándok* [‘*voi fi iubit*, *voi fi învățat*’] se regăsesc mai degrabă numai în *Biblie* [un text mai conservator – Kovásznai consideră formele în *-nd* drept arhaisme greoaie]” („Magyarul [a *perfectum futuruma*]-is a’ *Praesens Indicativus*al szokott közönségesen ki-mondatni; mert a’ *szereténdek*; *tanulándok*, majd tsak a’ *Bibliában* találtnak”⁸³).

Nici acest sistem nu este liber de greșeli și neajunsuri: un exemplu potrivit în acest sens ar fi confundarea, după tipar latinesc, modulului conjunctiv cu modul condițional-optativ, discutând latura semantică a acestuia din urmă drept o valență a conjunctivului: „*coniunctivus* cuprinde și modurile *optativus*, *potentialis*, respectiv *concessivus* (...) modul *coniunctivus* (...) este numit *potentialis* și *concessivus* atunci când trebuie explic[it]ată cu terminațiile *-hetek*, *-hetem*, ori *-hatok*, *-hatom* [variantele unui sufix derivațional în maghiară care corespunde cu verbul românesc *pot*] și altele asemănătoare” („[a]’ *Coniunctivus* alatt bé-foglaltatik, az *Optativus*, *Potentialis*, és *Concessivus* *Modus*-is (...) a’ *Coniunctivus* (...) *Potentialis*nak és *Concessivus*nak neveztetik (...) akkor, mikor azt, *hetek*, *hetem*, vagy *hatok*, *hatom*, ’s több ilyenekkel kell meg-magyarázni”⁸⁴). Această abordare a fost, de altfel, multă vreme, una generală în întocmirea gramaticilor maghiare (și – vom vedea – nu numai acolo).

Totuși, în ciuda acestor neajunsuri, structura aceasta, bazată pe cele două aspecte și pentru fiecare aspect pe cele trei categorii temporale, constituie o structură regulată și transparentă. Realitatea structurii a fost dovedită ulterior de lingvistică: nici lingvistica maghiară contemporană nu neagă neapărat că într-o fază mai timpurie a istoriei limbii maghiare sufixul *-t* nu a servit de fapt ca un sufix temporal, ci a fost folosit pentru indicarea aspectului perfectiv, iar timpul trecut exprimat cu simplul *-t* era probabil, de fapt, mai degrabă prezentul perfect, decât un timp trecut luat într-un sens mai strict⁸⁵. Părerii asemănătoare ar putea fi citate cu privire la funcția verbului auxiliar

⁸⁰ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 84.

⁸¹ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 84.

⁸² CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 84.

⁸³ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 84–86.

⁸⁴ CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 82.

⁸⁵ v. É KISS [2004].

vala ori referitor la aspectul perfectiv al timpului viitor cu formă sintetică, indicat cu *-nd*⁸⁶. De asemenea, Sándor Kovásznai a precizat corect și coincidența formală dintre modul imperativ și cel conjunctiv, în limba maghiară.

Trecând la lucrarea lui Antal Bőjthi, ea prezintă de această dată (și în această privință) o înrudire mult mai puțin strânsă cu celelalte gramatici maghiare ale epocii, opere ca *Okoskodva tanító nyelvmester*, de Sámuel Gyarmathi, cunoscuta *Debreceni grammatika*, ori *Elaboratior Grammatica Hungarica*, din 1806, în limba latină, de Miklós Révai⁸⁷, amintite mai înainte. Însă, pe de altă parte construiește un sistem mult mai complex, în care – luând în considerare și modul *infinitivus* („*határozatlan*”, ‘*nedefinit*’) – separă cinci moduri și șase timpuri posibile. Modurile ar fi (concepute în parte, vizibil, după tipar latinesc): „*jelentő*” (‘*exprimator, afirmativ*’, indicativus), „*parancsoló*” (‘*comandant*’, imperativus), „*kívánó*” (‘*doritor*’, optativus), „*egybekötő*” (‘*care leagă împreună*’, coniunctivus) și „*határozatlan*”⁸⁸.

Cele șase timpuri ar fi, după cum urmează: 1. „*Jelenvaló*” (‘*care este prezent*’, *praesens*). 2. „*Nem egészen múlt*”: ‘*netrecut pe deplin*’, *praeteritum imperfectum*, în indicativ prezintă forma terminală $\emptyset + \textit{vala}$. 3. „*Nem régen múlt*” sau „*beszédközi múlt*”: ‘*trecut nu de mult / trecutul din vorbire*’, *praeteritum perfectum incompletum* sau *historicum*, la indicativus i-ar corespunde trecutul regular istoric (format cu un sufix temporal vocalic *-á/é*) – această formă de verb este de altfel amintită și de Sándor Kovásznai, fără a face însă vreo încercare pentru a o integra în sistemul sextiform latinesc: „maghiarii folosesc foarte des un timp care prezintă terminația *-ám, -ém*, ori *-ék* și semnifică de fapt un timp direct posterior față de lucrul întâmplat [în trecut]; și astfel, [este] un fel de *paulo post praeteritum*” („[a] Magyar igen gyakorta él egy Tempussal, a’ melly ÁM vagy ÉM vagy ÉK-be végződik, és tulajdonképpen olyan időt jelent, a’ melly a’ meglett dolog után mindjárt következik; és így mint-egy Paulo post Praeteritum”⁸⁹). 4. „*Elmúlt*”: ‘*trecut*’, *praeteritum perfectum completum*, la indicativus i-ar corespunde trecutul indicat cu sufixul *-t*. 5. „*Régen múlt*”: ‘*trecut de mult*’, *praeteritum plusquam perfectum*, la indicativus i-ar corespunde mai mult ca perfectul format cu *-t + vala* (la Antal Bőjthi forma de *-t + volt* nu este sinonim cu această formă, fiind una conjunctivală, mai precis o formă de timp trecut – *praeteritum perfectum completum*, corespunzând *prezentului perfect* latin –, unul dintre cele două forme proprii a conjunctivului în accepțiunea lui Bőjthi). Interesant, deși Antal Bőjthi, vizibil, încearcă să urmeze formele latinești, indică prin *praeteritum perfectum* trecutul simplu (echivalat cu forme latine de *praesens perfectum*) și nu mai mult ca perfectul, neluând deloc în considerare la nivelul terminologiei forma *perfectum praesens*. 6. „*Jövendő*” (‘*care va fi venit*’, *futurum*), care, la Bőjthi, fie coincide cu forma prezentului simplu, fie se construiește cu verbul auxiliar *fog* la modul *indicativ* și corespunde viitorului din *imperfectum*, timpul viitor indicat cu sufixul temporal de viitor *-nd* reprezentând *futurum coniunctivi*, una dintre cele două forme proprii ale modului *coniunctivus*⁹⁰.

⁸⁶ v. ex. E. ABAFFY 1983, 124, 151 *et passim*.

⁸⁷ cf. BOÉR 2018, 17–25, 37–38.

⁸⁸ BŐJTHI 1794, 133.

⁸⁹ v. CELLARIUS-KOVÁSZNAI 1771, 86.

⁹⁰ BŐJTHI 1794, 133–134.

Interesant, Antal Bőjthi spune că gramaticienii mai vechi (nespecificați) au pus sub semnul întrebării în maghiară mai degrabă existența modului *optativus*⁹¹. Totuși, în gramatica sa – lăsând la o parte câteva forme, introduse doar spre a acoperi unele *hiaturi* ale paradigmei (formele de timp viitor stau la modul imperativ, iar corespondentele lor latinești prezintă forme de conjunctiv⁹²) – *optativul* reprezintă, de fapt, un grup de forme esențialmente mai puțin problematice, decât conjunctivul, construit în afara celor două forme proprii (de viitor și de perfect) amintite deja, în întregime din forme împrumutate de la alte moduri – forma de *praesens* și a *trecutului istoric* coincide cu forma de la *indicativus*, forma de *praeteritum imperfectum* este și aici un *prezent condițional* (cu sufixul modal *-nA*), iar forma mai mult ca perfectă este de fapt *trecutul condițional* (forma de *-t + voln*⁹³). Se pare că în aceste cazuri principalul scop al autorului era asigurarea acoperirii fiecărei forme lipsă – privind dinspre gramatica latină – cu o formă maghiară. Același lucru se poate observa și în cazul modului imperativ, care la Bőjthi are de asemenea o paradigmă de conjugare neobișnuită, încărcată cu latinisme (cu toate că desinențele generale și cele hotărâte, improprii în latină, sunt separate și ele în mod consecvent), având inclusiv o formă de viitor creat după tiparul imperativului doi latinesc, și format cu ajutorul cliticului *meg-*, fără forme de număr singular la persoana întâi (în ciuda faptului că la numărul plural Antal Bőjthi păstrează și formele de persoana întâi propunând acestora corespondență din rândul formelor latinești de *coniunctivus*)⁹⁴. Punând toate acestea la un loc, putem concluziona că Antal Bőjthi se atașează prea mult în anumite privințe de tiparele latinești (de exemplu, „timpul viitor” al modului imperativ), iar unde nu, se distanțează de ele uneori cam stângaci (vezi distingerea paradigmei modului *coniunctivus*, dispuse aproape deloc cu forme proprii, cu o paradigmă condițională).

Să trecem la *Elementa*. În ceea ce privește abordarea lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, este necesar să insist încă o dată asupra faptului că aceasta diferă într-o măsură vizibil redusă de încercarea celor doi autori maghiari contemporani privind descrierea conjugării verbului, în limba lor. Nu este vorba doar de o consecință a latinizării exagerate întâlnite la Antal Bőjthi și Sándor Kovásznai. Vom vedea și în continuare, cei doi savanți români din Școala Ardeleană au folosit pe alocuri, practic aceleași procedee ca cele întâlnite în gramatica maghiară a lui Antal Bőjthi, respectiv în gramatica lui Cellarius, în vederea obținerii unui sistem morfologic cât mai corespunzător celui latinesc, deși de această dată, „avantajul tehnic” era de partea lor, româna, ca limbă neolatină, fiind mult mai apropiată sub multe aspecte, de la sine înțelese, de limba latină.

Este foarte clar în primul rând că, deși – spre deosebire de Sándor Kovásznai – nu au pus un accent special pe separarea celor două mari categorii aspectuale ale limbii latine, s-au străduit să urmeze tiparul latinesc, în măsura posibilităților, atât în cazul timpului, cât și al modului verbelor. Nu s-au reținut la nevoie nici de la omiterea unor categorii caracteristice pentru limba română, nici de la introducerea unor forme ce lipseau de fapt din limba română, pentru a întregi paradigmele. Prin urmare, au luat în

⁹¹ BŐJTHI 1794, 133.

⁹² v. BŐJTHI 1794, 140.

⁹³ v. ex. BŐJTHI 1794, 153.

⁹⁴ BŐJTHI 1794, 146.

considerare numai două moduri, indicativul, respectiv conjunctivul, și nu au ținut cont de modul condițional-optativ care nu reprezintă o categorie individuală separată în latină⁹⁵.

În cazul modului *indicativ*⁹⁶ au lucrat cu șapte timpuri (deci cu mai multe, decât au gramaticile latinești – au discutat separat variantele sintetice, respectiv analitice ale două dintre tipurile de trecut, perfectul și mai mult ca perfectul). Acestea sunt următoarele, utilizând temenii latinești folosiți de autori:

1. Prezentul simplu (*tempus praesens*), corespunzător cu *praesens imperfectum* în latină (de exemplu. *laúd*).

2. *Praeteritum imperfectum* (autorii folosesc și ei acest termen), adică *imperfectul* românesc (aici merită să facem o observație: în cazul acestui timp Samuil Micu și Gheorghe Șincai, încercând să facă mai perceptibilă înrudirea dintre *praeteritum imperfectum* latinesc și românesc, în prima ediție au introdus în loc de *b* un *u* în fiecare sufix latinesc *-ba* – ajungând la forme precum *laudauam* –, iar în ediția a doua scriu că forma românească trebuie formată în toate cazurile după tiparul celei latinești, prin simpla omitere a *b*-ului, utilizând prin urmare consecvent un mod de scriere, care înfățișează amândouă *á*-urile în prima conjugare, atât *á*-ul terminal al radicalului, cât și *á*-ul de la începutul sufixului, realizând forme tip *laudáám*⁹⁷.

3. *Futurum (imperfectum – Elementa* nu încearcă să facă să corespundă *futurum perfectum* cu vreo formă anume), fiind structurat morfologic cu verbul auxiliar (*v*)oi(*u*). Interesant, textul descrie verbul utilizat, adaptându-l la acest specific și în denumire, cu termenul *auxiliare futuri*⁹⁸, în timp ce în capitolul care discută verbele auxiliare – *Caput XI De Verbis Auxiliariibus* –, ne spune că în limba română există numai două verbe auxiliare, *a fi* și *a avea*⁹⁹.

4. *Praeteritum perfectum* (perfectul compus), corespondent al lui *praesens perfectum* din latină.

5. *Praeteritum absolutum* (care corespunde, de asemenea, prezentului perfect latin). În prima ediție figurează forme de tip *laudai* și la prima declinare, adică păstrează sunetul *u-consonans* din forma latină de *praesens perfectum*, chiar dacă numai în cazul formelor de la numărul singular persoana întâi¹⁰⁰.

6. *Plusquamperfectum absolutum*, corespondent al lui *praeteritum perfectum* din latină (în româna modernă standard amintește de timpul mai mult ca perfect, dar nu este identic formal cu acesta: sufixul, în compoziția căruia siflanta prezintă gemație, nu variază la numărul plural, prin urmare formele de la persoana întâi numărul singular și cel plural, de exemplu *laudassem*, respectiv formele de la persoana a treia numărul singular și plural, de exemplu *laudasse*, sunt identice).

7. *Praeteritum plusquamperfectum*, o formă ciudată, analitică, corespunzând iarăși trecutului perfect latin, folosind verbul auxiliar *a avea*, care pare să fie formă pasivă în cazul verbelor tranzitive (de exemplu: *ám fost laudát*), însă în mod evident nu

⁹⁵ cf. și ZDRENGHEA 1980, XIII.

⁹⁶ Cu privire la prima conjugare vezi MICU-ȘINCAI 1780, 52; ȘINCAI 1805, 67.

⁹⁷ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 38; ȘINCAI 1805, 53.

⁹⁸ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 39; ȘINCAI 1805, 54.

⁹⁹ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 38–39; ȘINCAI 1805, 53–54.

¹⁰⁰ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 38.

este de fapt de diateză pasivă, dat fiind faptul că autorii iau în considerare astfel de forme și în cazul verbelor intransitive, de exemplu: *ám fost tacut, ám fost dormit*¹⁰¹.

Referitor la modul *imperativ*¹⁰² merită evidențiat faptul că, pe de o parte autorii disting și aici, după tipar latinesc, un *futurum* clar deosebit de *praesens*, pe de altă parte însă simt nevoia de a lua în considerare mai multe forme posibile, în cazul ambelor timpuri, decât gramatica latină: precum apare la ei, *praesens imperativi* are și forme de persoana a treia, adaptate să corespundă unor forme de *coniunctivus* latinești, de exemplu: *laudet, laudent*. Morfologic, aceste forme românești amintesc de formele conjunctivului românesc la același număr și persoană, însă sunt lipsite de particula *să* care ar indica acest mod, de exemplu: *laude iel, laude iei*. *Futurum*, la rândul lui coincide formal în întregime cu *praesens (imperfectum) coniunctivi*, formele lui fiind conformate de asemenea de autori unor forme latinești de *coniunctivus*.

Paradigma de conjugare a modului *conjunctiv*¹⁰³ a fost construită de autori, fără echivoc, pe baza corespondentului lor dorit, din latină, fără să fi introdus în structura acestuia anomalii ca cele întâlnite în cazul similar la *imperativus*. Astfel, descriu alături de *praesens*, corespondent formal al conjunctivului român, respectiv alături de *conjunctivul perfect* român, făcut corespondent pentru *coniunctivi praesens perfectum*, un *praeteritum imperfectum* (corespunzând formelor latinești de *praeteritum imperfectum*, la modul conjunctiv), respectiv un *praeteritum plusquamperfectum* (corespunzând formelor de *praeteritum perfectum* la modul conjunctiv din latină). Însă ar fi de menționat că, în cazul conjunctivului perfect, este vorba de o variantă a acestuia unde se conjugă verbul auxiliar *a fi*, de exemplu: *se fiu/fii/fie laudât* etc. Pe de altă parte, formele de *praeteritum imperfectum*, respectiv *praeteritum plusquamperfectum* descrise nu aparțin nicidecum conjunctivului, ci reprezintă forme de *condițional-optativ*, omise din sistem, mai concret: forme ale prezentului pentru *praeteritum imperfectum*, respectiv ale perfectului pentru *praeteritum perfectum*. Deloc surprinzător, pentru că întâlnim același demers și în majoritatea gramaticilor (cel puțin parțial) maghiare din epocă, ba chiar și la autorii maghiari mai vechi, începând de la Sylvester și din secolul al XVI-lea¹⁰⁴, în orice caz, inclusiv la Sándor Kovásznai și Antal Böjthi¹⁰⁵.

§ 5. Funcții

Se vede bine unde găsim diferențe mai mici sau mai mari privind abordarea și discuția anumitor fenomene lingvistice în cele trei gramatici, însă se vede clar, fără doar și poate, și un punct comun sub un aspect anume: autorii lor le-au elaborat cu intenția de a le acorda cam aceeași funcție. Într-un fel, toate cele trei opere se pot valorifica în învățământ, ca manuale, chiar dacă prioritățile lor diferă.

Antal Böjthi schițează, într-unul din capitolele terminale ale gramaticii sale (*A*

¹⁰¹ vezi ȘINCAI 1805, 57, 64.

¹⁰² În privința primei conjugări vezi MICU–ȘINCAI 1780, 39; ȘINCAI 1805, 55.

¹⁰³ Privind prima conjugare, vezi MICU–ȘINCAI 1780, 40; ȘINCAI 55.

¹⁰⁴ vezi de exemplu. SYLVESTER 2006, 89–90.

¹⁰⁵ vezi din nou BOÉR 2018, 17–25, 37–38.

gyermeknek tanítása módjáról; 'Despre modul învățării copiilor') un plan de muncă defalcat practic pe luni, pentru școlile inferioare (anii de studiu elementar cu predarea în limba maternă, în acest caz cea maghiară), punând accentul pe trei lucruri: elevii trebuie să învețe și să-și însușească prin exersare declinarea numelor și conjugarea verbelor, conform gramaticii lui, trebuie să-și însușească terminologia lingvistică, așa-numitele 'nume-magistru' („*mesternevek*”), acestea fiind enumerate în cvasidicționarul terminologic amintit deja, și trebuie să ajungă utilizatori conștienți ai limbii, ceea ce înseamnă de fapt să învețe să vorbească corect – din punctul de vedere al lui Antal Bőjthi: în dialect ardelenesc – și să scrie corect, conform regulilor stabilite de autor. Pe deasupra, amintește că este de părerea că repetarea paradigmelor maghiare este indicată după caz și după cei doi ani, paralel cu cea a paradigmelor latinești¹⁰⁶. Gramatica lui Antal Bőjthi este mai mult ca aplicabilă pentru cele enumerate mai sus, (parte mai mult decât semnificativă a cărții conține tabele de paradigme și liste de forme: declinarea numelor este *ilustrată*, de exemplu, pe șaisprezece pagini, conjugarea verbelor „*active*”, adică tranzitive, pe șaptesprezece, cea a verbelor „*neutre*”, adică intransitive pe douăzeci și cinci, acordând până și comparației adjectivelor șapte pagini întregi de exemple¹⁰⁷).

Antal Bőjthi nu își consideră totuși opera în primul rând o gramatică școlară, a cărei utilizare și utilitate s-ar reduce la folosirea în primii ani ai procesului educațional. Face clar încă de la începutul cărții, în subunitatea premergătoare părții fonetice-ortografice, ce anume s-ar putea considera scopul operei dedicate „mai puțin copiilor în creștere, și mai degrabă celor care doresc să învețe [corect] limba maghiară, sugând această limbă deja cu laptele mamei [topos ce revine frecvent la Bőjthi], și celor deprinși în alte limbi, mai ales în latină” („nem annyira a' Nevendék Gyermeknek, mint sem a' Magyar Nyelvnek meg tanulására vágyódózó, 's már mind az Annyok tejével [visszatérő toposz Bőjthinél] szopott Magyarságban; mind más Nyelvekben, kívált a' Deákban forgottaknak számára”). Nu degeaba, sociolingvistul-dialectolog Jenő Kiss evidențiază, dintre autorii din secolul al XVIII-lea, tocmai pe Antal Bőjthi, atunci când discută practica stigmatizantă a epocii față de formele dialectale¹⁰⁸: Antal Bőjthi este ortolog, în sensul strict al termenului, încearcă să-și învețe cititorul să folosească corect limba, respectiv pe oricare utilizator al acestei cărți sau pe oricine în a cărui interes ar fi folosită: esența programului școlar elaborat de Antal Bőjthi este tocmai să-i ajute pe elevi să deprindă buna folosire („*jó élés*”) a limbii. Mai precis, scopul ar fi un fel de normativizare specifică: Antal Bőjthi consideră necesară în prealabil un fel de muncă codificatoare cu scop de standardizare, fără de care nici „buna folosire” a limbii nu este de conceput. În consecință este nevoie de *un dicționar comun și o gramatică comună*, care să stabilească/canonizeze formele corecte. Limba trebuie să fie una „curățată de vorbele țăranilor” („*paraszt szókából ki tisztított*”) – prin sintagma aceasta Antal Bőjthi se referă în general la formele dialectale, calificând în opera sa orice fenomen, care-i pare neobișnuit sau de nedorit, cu structuri tip „*paraszt áncoriság*”, „*áncori góbéság*” (greu de tradus și în maghiara standardă) – „*țărănimea*” ca termen se regăsește în repetate ori în gramatică, și apare inclusiv în dicționarul terminologic al

¹⁰⁶ BŐJTHI 1794, 280–285.

¹⁰⁷ v. BŐJTHI 1794, 56–71, 138–154, 168–192, 56–71.

¹⁰⁸ KISS 2002, 7.

gramaticii, unde se constată că acest *parasztság* corespunde semantic de fapt *barbarismului*¹⁰⁹.

În acest punct, trebuie să clarificăm: nu este vorba de *provincialisme* ca atare, ci numai de cele considerate de el *țărănești* – am mai amintit, Antal Bőjthi este convins că formele corecte maghiare sunt cele întâlnite în dialectele din Transilvania, în special în dialectele secuiești, precum se și discută pe marginea unor subiecte diferite¹¹⁰, ba chiar și la modul general. În timp ce gramaticianul contemporan Sámuel Gyarmathi spune, de exemplu, că variantele limbii maghiare seamănă în așa de mare măsură din punct de vedere gramatical (chiar dacă în privința lexicului există deosebiri sau chiar discrepanțe), încât nici nu putem vorbi de dialecte maghiare adevărate¹¹¹, în capitolul deja amintit al gramaticii sale (*A' magyar nyelv írásának és szólásának egy kis rostája*), Antal Bőjthi accentuează diferențele: lexicul, zice el, diferă practic de la sat la sat (observație corectă în sine), iar la nivelul regiunilor diferențele devin și mai semnificative. Bőjthi a confruntat conștient dialectele întâlnite de el, atât între ele, cât și cu propriul lui dialect matern, și pe baza acestor comparații afirmă că rareori a găsit formele secuiești mai *deviate*¹¹². Prin urmare: ar vrea să curețe de fapt limba maghiară de formele care diferă de cele folosite într-o variantă cultivată a propriului său dialect. Ideea constituie nu numai o țeșătură a operei, o și încadrează: idealul unui dialect unic, al unui singur uz corect revine și în postfața autorului, unde înțelegem și motivul. Aici discută riscurile fenomenelor de divergență a limbii, făcând referire la exemple clasice: „nu cumva să pățească și limba noastră ceea ce a pățit limba latină cu spaniolii, italienii, românii și alții” („csak úgy ne járjon Nyelvünk, mint a' Deák Nyelv járt a' Spanyolokkal, Oloszokkal, Oláhokkal, és másokkal”¹¹³).

Sándor Kovásznai se concentrează pe altceva, scopul lui este unul mai restrâns într-un fel, iar metodele diferă de asemenea, în consecință. Încearcă să dezvolte eficacitatea predării limbii latine simultan cu protejarea „metodei vechi”, adică utilizării unor texte integrale ale autorilor latini (și chiar eleni) în procesul educațional. Se opune reformei centrale puse în aplicare în 1782. Aceasta, *Norma Regia* propunea o abordare bazată pe utilizarea unor crestomații, și era (fiind implementată în urma ordinului împăratului Iosif II, în mod deloc surprinzător) susținută mai ales de partida catolică și loialistă din Transilvania¹¹⁴. Sándor Kovásznai este adeptul unui proiect de reformă rival, fiind și un participant important la crearea planului de învățământ elaborat în anii 1770 pentru școlile reformate din Transilvania, *Methodus docendi*¹¹⁵: între altele, după cum am mai menționat, ca și un alt manual al său, traducerea-adaptarea gramaticii lui Cellarius a fost realizată de asemenea din dispoziția Consistoriului General reformat de la Cluj¹¹⁶.

Pe deasupra, alături de gramatica lui maghiaro-latină, în parte bilingvă, a editat o serie de texte traduse din operele autorilor antichității latine clasice și preclasice. În

¹⁰⁹ v. ex. BŐJTHI 1794, 99, 121, 216.

¹¹⁰ vezi de exemplu BŐJTHI 1794, 220; cf. MELICH 1908, 9–10.

¹¹¹ GYARMATHI 1794, VII.

¹¹² BŐJTHI 1794, 297.

¹¹³ v. BŐJTHI 1794, 312.

¹¹⁴ Vizavi de disputa *Normei*, vezi mai pe larg VULKÁN 2018.

¹¹⁵ KOCZIÁNY 1970, 24–25.

¹¹⁶ KOLUMBÁN 2005, 68.

1782, a editat un volum de traduceri în limba maghiară din autori de comedie latini preclasici (Plautus: *Mostellaria*; Terentius: *Andria*¹¹⁷), respectiv alt volum de traduceri în maghiară din Cicero (*Cato*, *Laelius*, *Paradoxa Stoicorum* și *Somnium Scipionis*) – opere filosofice mai scurte¹¹⁸; tot la începutul anilor 1780 finalizează și pregătește pentru editare traducerea maghiară a tratatului ciceronian *De officiis* – e drept că aceasta din urmă va apărea numai postum¹¹⁹. Toate traduceri amintite par să fi servit atât unei însușiri mai eficiente a limbii latine, cât și înțelegerii mai ușoare (între altele și din punct de vedere gramatical) a autorilor amintiți: pentru a înțelege felul în care traduceri acestea erau menite să servească acestui scop, textul lor trebuie să fie privit la un loc cu originalul latinesc: traduceri reprezintă interpretări transparente, precise și exacte până la limita absurdului. De exemplu, Sándor Kovásznai traduce formele verbale în așa fel încât corespondențele schițate în gramatica lui să se impună. Să luăm în calcul numai *Somnium Scipionis* al lui Cicero, tradus în 1781 (1782 este anul ediției): în 93% din cazuri, formele corespund celor cerute de gramatica lui¹²⁰. Același procentaj de corespondență depășește statornic și în celelalte traduceri pragul de 80%, este de 80,5% până și în cazul scenei protatice din *Andria*, cu toate că acesta este un text mai greu de tradus, cu limbajul său preclasic târziu, iar în cazul celor 804 verbe din textul integral al operei ciceroniene *Paradoxa Stoicorum* depășește 87%.

Se pare că procesul ar fi culminat, în urma înțelegerii latinei (prin intermediul traducerilor maghiare), cu lectura textelor grecești (ajutată de latină) – este cunoscută cel puțin o traducere din Euripides (mai precis, din *Ἰππόλυτος στερφανοφόρος*), elaborată cu o exactitate remarcabilă, un text bilingv latino-grecesc finalizat în vara lui 1785 (de fapt o ediție întreagă pregătită, rămasă în manuscris), cu o nota anexată a lui Sándor Kovásznai din care pare să reiasă că a fost făcută cu scop didactic: „am explicat această tragedie pentru ceva timp în 1786, dar nu interesa aproape pe nimeni, de aceea am renunțat până la urmă; niciodată nu mă mai apuc de Euripide în Colegiul din Târgu-Mureș” („[e]zt a’ Tragoediát egy darabig magyaráltam A<nn>o 1786. de nem kellett majd senkinek; azért belé-hagytam osztánn. Én soha többször Euripideshez nem kezdék a’ Vásárhelyi Kollegyomb<an>! 1786 1ma Julii K<ovásznai> S<ándor>”¹²¹).

În ceea ce privește *Elementa*, funcția acestei opere este mai apropiată de cea a gramaticii lui Antal Böjthi, decât de cea a lui Sándor Kovásznai, cel puțin în sensul că autorii ei urmăresc tot un scop dublu prin elaborarea gramaticii. Primul scop este unul mai general și mai teoretic, al doilea mai restrâns, mai comun și, până la urmă, se leagă de considerațiuni practice. Pentru o descriere mai exactă a acestor aspecte, pare însă indicat să facem un excurs asupra anumitor părți din *Elementa*, care până acum nu au fost discutate.

Este vorba de exemplu de unitatea structurală, amintită deja, care în prima ediție figurează numai în anexă: *De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis*. Aceasta este mutată de Gheorghe Șincai, cu ocazia elaborării celei de-a doua ediții, în partea de fonetică-ortografie. Capitulul, de domeniul istoriei limbii, încearcă să

¹¹⁷ KOVÁSZNAI 1782a.

¹¹⁸ KOVÁSZNAI 1782b.

¹¹⁹ KOVÁSZNAI 1795.

¹²⁰ vezi mai pe larg BOÉR 2018.

¹²¹ vezi mai pe larg la BOÉR 2019.

stabilească în primul rând regulile de transformare a sunetelor, caracteristice pentru procesul de „corupere” a limbii – Samuil Micu și Gheorghe Șincai folosesc și ei termenul de *corruptio* precum și verbul *corrumper* –, de fapt procesul generic al formării limbii române, a sunetelor acesteia, și a regulilor fonotactice specifice¹²². Am discutat deja exemple privind analiza morfologiei românești în raport cu morfologia latină, pe baza unor categorii latinești, (inclusiv introducerea unor forme fictive în paradigme; pentru acest procedeu, putem completa lista exemplurilor date mai sus cu formele infinitivului în viitor – *a fi laudator/laudatoriu* ca și forma română a structurii *laudaturus [esse]*¹²³). Același lucru se poate observa și la nivelul descrierii sintaxei: „[q]uod Syntaxim Verborum Daco-Romanorum adinet, ea ferme coincident cum Syntaxi Verborum Latinorum”¹²⁴. Faptul că autorii au procedat așa în mod conștient pare să facă parte dintr-o strategie conștientă de evidențiere a originilor latinești ale limbii române, respectiv, chiar prin intermediul evidențierii acesteia, demonstrarea vechimii poporului, argumente prin care au sperat să crească capacitatea de impunere a intereselor politice ale românilor din Transilvania¹²⁵.

Scopul celălalt, mai puțin ascuns, poate fi înțeles cu ajutorul prefețelor celor două ediții ale pomenitelor *Elementa*, respectiv al unor anexe. Amândouă edițiile sunt încheiate cu aceleași două unități structurale: prima (*Vocavullar Romanesc si Latenes* în ediția din 1780; *Vocăvolăriu Romănesc, shi Lathinesc* în ediția din 1805) este de fapt un fel de dicționar scurt, sau mai degrabă un vocabular (precum se sugerează și prin titlu), o listă articulată tematic, de cuvinte de bază românești, alături de corespondenții lor latinești¹²⁶; a doua (*Forme de vorbit despre lucrurile ce(l)le, ce mai adde-se-ori vin în cuventăre*) s-ar putea considera de fapt un îndrumător de conversație, conținând cinci dialoguri scurte, cu textul paralel românesc și latinesc, și care dorește să illustreze cum ar trebui să comunicăm în anumite situații cotidiene folosind limba română¹²⁷.

Mai multe observații din cuprinsul textului par să indice că autorii au introdus în carte unitățile respective cu scopul de a înlesni însușirea corectă a limbii române. În mai multe locuri găsim chiar referiri destul de explicite asupra unei situații de învățare sau chiar educaționale: anumite tipuri de numeral figurează cu notația „ex usu facilius addisces”¹²⁸, iar în privința indicării numărului plural textul din 1805 precizează că „[r]eliqua, quae de formatione Nominativi Pluralis a Singulari isthic determinata non sunt, *disces usu Magistro*”¹²⁹ – și cel din 1780 este puțin mai ambiguu, însă ideea generală pare să apară și aici: „[r]eliqua, quae (...) aut penitus missa fecimus, aut determinare nequivimus, melius faciliusque *ex usu perspicies* [evidențierile cu cursivare efectuate de mine în ambele citate – B. M.]”¹³⁰.

Desigur, pare evident și faptul că, spre deosebire de Antal Bőjthi, autorii nu s-au gândit la promovarea „uzului corect”: în ediția din 1780 anunță de exemplu de la

¹²² MICU-ȘINCAI 1780, 71–75; ȘINCAI 1805, 13–17.

¹²³ v. MICU-ȘINCAI 1780, 40; ȘINCAI 1805, 56, cf. ZDRENGHEA 1980, XVII.

¹²⁴ MICU-ȘINCAI 1780, 66; ȘINCAI 1805, 80.

¹²⁵ ZDRENGHEA 1780, VIII.

¹²⁶ MICU-ȘINCAI 1780, 78–86; ȘINCAI 1805, 87–96.

¹²⁷ MICU-ȘINCAI 1780, 87–100; ȘINCAI 1805, 97–110.

¹²⁸ MICU-ȘINCAI 1780, 34; ȘINCAI 1805, 49.

¹²⁹ ȘINCAI 1805, 36.

¹³⁰ vezi MICU-ȘINCAI 1780, 24.

bun început că nu au intenția de a *perfectiona* limba¹³¹, din contră, amândouă prefețele precizează că lucrarea nu s-a întocmit neapărat pentru a fi folosită de cititorii de limbă maternă română. Prima prefață face o referire din care reiese că în timpul elaborării gramaticii au ținut cont de interesul comercianților și călătorilor străini, cărora le-ar fi de folos cunoașterea limbii române¹³². A doua prefață argumentează până și folosirea formelor paralele latinești cu posibila facilitare a învățării limbii, evident pentru cei care nu o vorbesc încă, însă folosesc latina¹³³.

Argumentul merită confruntat și cu faptul că Antal Böjthi a dorit inițial să facă o îndrumare pentru „cei deprinși cu alte limbi, mai ales cea latină” („más Nyelvekben, kivált a’ Deákban forgottaknak számára”), după cum am mai citat, în varianta mai timpurie, de limbă latină, a gramaticii sale, variantă care niciodată nu s-a tipărit, dar care a avut și un capitol privind „cum să traducă din altă limbă în maghiară” („hogy kellessék más Nyelvből a’ Beszédet Magyarra (...) fordítani”) cei deprinși în aceste limbi, dar mai puțin în limba maghiară¹³⁴. Revenind asupra operei *Elementa*, nu avem niciun motiv să ne îndoim că „[a]ceastă gramatică se adresa în primul rând străinilor (...) care doreau să învețe limba română”¹³⁵, deci la urma urmei în faptul că, în esență, această operă constituie (între altele) un fel de manual de limbă pentru străini. Desigur, nu putem să nu amintim nici faptul că, în această funcție, cartea nu s-a bucurat de un prea mare succes: din a doua ediție Gheorghe Șincai a trimis șaiszeci de exemplare lui Ioan Corneli, în speranța că acesta le va valorifica, însă răspunsul de mai târziu al lui Corneli arată că nu numai publicul românesc a manifestat un interes moderat față de carte, ci și „străinii” care ar fi vrut să o folosească pentru însușirea limbii, semnalând lipsurile operei, între altele sărăcia de exemple. Trebuie să recunoaștem că lipsa explicațiilor și numărul mic al exemplelor era chiar o deficiență semnificativă, îngreunând utilizarea gramaticii în astfel de scopuri¹³⁶.

§ 6. Concluzii

În concluzie, putem să spunem că contribuția celor doi autori maghiari târgumureșeni la istoria lingvisticii maghiare s-a realizat în cadrul unor proiecte asemănătoare din punct de vedere structural. În amândouă cazuri trebuie să ținem cont de trezirea nevoii „unei gramatici baricentrice”, cu caracter de bază de referință și cu un rol axial. Antal Böjthi face referire de repetate ori, în capitolul pertinent al gramaticii sale, unde și cu ce frecvență ar fi indicat să deschidă dascălii cartea care codifică varianta de limbă corectă.

Pe de altă parte, atât în cazul lui Antal Böjthi, cât și în cazul lui Sándor Kovásznai, putem să luăm în considerare o anumită dinamică a învățării limbii maghiare și latine. Însă accentul se găsește altundeva la Sándor Kovásznai și altundeva

¹³¹ MICU-ȘINCAI 1780, [vi].

¹³² MICU-ȘINCAI 1780, [vii].

¹³³ ȘINCAI 1805, [vi].

¹³⁴ BÖJTHI 1794, [i], 278.

¹³⁵ TOMUȘ 1965, 145.

¹³⁶ TOMUȘ 1965, 147.

la Antal Böjthi. Pentru Sándor Kovásznai, centrul structurii este ocupat de limba latină, textele de limbă maghiară au numai rolul de a asigura accesul la aceasta, descrierea fenomenelor lingvistice maghiare, surprinzător de exigentă de altfel, servește exclusiv la însușirea unei latine corecte și corect înțelese. Pentru Antal Böjthi, situația este inversă: pentru el categoriile latinești sunt acelea care reprezintă numai o structură cu ajutorul căreia va fi mai simplă însușirea regulilor de folosire a limbii maghiare, potrivită și bine înțeleasă.

Elementa, respectiv cele două *Elementa* ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai se deosebesc fără doar și poate de *grammatica accomodata* a lui Cellarius, respectiv de gramatica lui Antal Böjthi. Principala deosebire însă constă mai ales în faptul că opera (cartea) nu are în acest(e) caz(uri) vreo funcție de axă de greutate clară și bine definită. Totuși, *Elementa*, și iarăși fără doar și poate, se leagă de celelalte două lucrări, anume datorită dinamicii relației celor două limbi, a celei române și a celei latine, care asigură un fel de țesut al operei. În cuprinsul acestei dinamici, pornind de la cele două funcții reconstituibile, prind contur amândouă direcțiile ierarhizante, caracteristice pentru cele două gramatici maghiare (sau, cel puțin, de interes maghiar). Pe de o parte, studiul comparativ de istorie a limbii are scopul de a regăsi/identifica formele și structurile originale latinești, și astfel latina își câștigă valoare individuală în operă din forță proprie, ca un substrat ancestral ce trebuie descoperit și recunoscut de cititor prin intermediul stadiului de limbă contemporan cu *Elementa*, al limbii române. Pe de altă parte, *Elementa* instrumentează limba latină: ca manual de limbă străină, o valorifică ca pe un mijloc sau un mediu cunoscut, care poate asigura acces *străinului* de altă limbă la limba română (merită confruntat cu modelul binar al lui Sándor Kovásznai, de „cunoscut-străin”, aici fiind vorba de situația inversă).

Însă cele trei gramatici sunt înrudite și în altă privință. Le leagă și o altă dimensiune a modului în care autorii lor folosesc latina, respectiv atitudinea lor față de latină. În toate cele trei cazuri putem observa un mod foarte asemănător de percepere latinizantă a limbilor moderne în cauză. Toți autorii încearcă să-și apropie limba lor modernă de latină, mai mult sau mai puțin, la nivelul descrierii, indiferent de limba discutată (româna este o limbă neolatină, maghiara nu este nici măcar limbă indo-europeană) sau de contextul foarte diferit al abordării limbii (discutarea limbii moderne poate prezenta un scop în sine, în sensul că subiectul primar al gramaticii poate fi însăși limba modernă, precum se întâmplă la Antal Böjthi și la autorii lui *Elementa*, dar poate prezenta și un mijloc mai degrabă, mijloc al înțelegerii altei limbi, după cum se poate observa la Sándor Kovásznai care include părerile și cunoștințele lui, referitoare la limba maghiară, într-un manual de limbă latină). Dintre cele amintite, exemple bune de evidențiat ar putea fi adaptarea la latină a sistemului de cazuri (inflarea numărului de cazuri în *Elementa*, reducerea acestuia la autorii maghiari), omiterea modului condițional-optativ în cazul sistemului verbelor (la Sándor Kovásznai și la autorii români) sau golirea acestui mod (la Antal Böjthi), respectiv soluția similară, în toate cele trei opere, de a umple cu formele specifice ale acestuia hiaturile paradigmei modului conjunctiv. Ca o concluzie finală, pe baza trăsăturilor structurale și funcționale putem, așadar, să enunțăm că cele trei opere nu sunt numai contemporane una cu cealaltă, ci oglindesc și mentalități, atitudini asemănătoare.

BIBLIOGRAFIE

SURSE PRIMARE

AELIUS DONATUS: *Ars minor* [<http://www.thelatinlibrary.com/don.html>].

BÖJTHI Antal, 1794: *A' Nemes Magyar Nyelv Írásának, és Szólásának Tudománnya, mely a' Józan Okosságnak, a' Nyelv Tulajdonságának, 's az Erdélyi Jobb Élésben Lévvő Magyarságnak Törvénnyei Szerint Irattatott*, [s.n.], M[ar]osvásárhelyt.

CELLARIUS, Christophorus – KOVÁSZNAI Sándor, 1771: *Grammatica Latina Linguae Hungaricae Accomodata*, Typis Collegii Reformati, Claudiopoli.

CELLARIUS, Christophorus – KOVÁSZNAI Sándor, 1781: *Grammatica Latina Linguae Hungaricae Accomodata*, Apud Stephanum Margitai, Debrecini.

GYARMATHI Sámuel, 1794: *Okoskodva tanító nyelvmester*, Hochmeister, Kolozsvár.

KOVÁSZNAI Sándor, 1782a: *Marcus Tullius Ciceronak Nagyobbik Catoja, Laeliussa, Paradoxumai, és a' Scipio Álma*, Kolozsvár, Kaprontzai Ádám.

KOVÁSZNAI Sándor, 1782b: *Két komédia, melyek közül az egyik Plautusból, a' másik Terentiusból fordítottat Magyarra*, Kolozsvár, Kaprontzai Ádám.

KOVÁSZNAI Sándor, 1795: *Marcus Tullius Cicerónak az ember tisztéről és kötelességeiről a' maga fiának írt három könyvei*, îngr. ENGEL Krisztián János, Pozsony, Weber Simon Péter.

MICU, Samuil – ȘINCAI, Gheorghe, 1780: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Typis Josephi Nob. de Kurzboeck, Vindobonae.

SYLVESTER, Ioannes, 2006: *Grammatica Hungarolatina*, ed., intr., com. Stephanus BARTÓK, Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, Budapest.

ȘINCAI, Gheorghe, 1805: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae. Emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta*, Typis Regiae Universitatis Pestanae, Budae.

LUCRĂRI DE SPECIALITATE

Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék: Pars Quinta, Budapestini–Novi Fori Siculorum, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Bibliotheca Teleki–Bolyai, 2002.

BOÉR Máté, 2018: *Scipio szóll – A Somnium Scipionis három korai magyar fordításáról, különös tekintettel Kovásznai Sándor 1782-es Cicero-kötetének funkciójára* [manuscris], Cluj-Napoca.

BOÉR Máté, 2019: *Classis Graeca – On an 1785 Translation of Euripides from Transylvania = Theory and Practice in 17th Century Theatre. Sources, Influences, Texts in Latin and in the Vernacular. Ways towards Profesional Stage*, ed. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Líceum Kiadó, Eger

C. VLADÁR Zsuzsa, 2009: *Hány eset van a magyarban? – Egy XVII. századi kritériumrendszer*, Magyar Nyelv, nr. 105. (2009).

CONSTANTIN, Carmen Daniela, 2018: *Gramaticilie Școlii Ardelene = The Challenges of Communication. Contexts and Strategies in the World of Globalism, Language and Discourse*, eds. I. BOLDEA, C. SIGMIREAN, D.-M. BUDA, Petru Maior University Press,

Târgu Mureş.

DRAICA, Dumitru, 2014: *Şcoala Ardeleană şi lupta pentru unificarea limbii şi instituirea ortografiei româneşti (cu referire la Ion Budai Deleanu, 1760–1820)*, Limba Română, nr. XXIV (2014).

E. ABAFFY Erzsébet, 1983: *Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban = Areális nyelvészeti tanulmányok*, ed. BALÁZS János, Tankönyvkiadó, Budapest.

É. KISS Katalin, [2004]: *A nézőponti aspektus jelölésétől a szituációs aspektus jelöléséig*, [<http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/> (2020.)].

FEJŐS Edina, 2005: *A mediális ige kategóriája a régebbi magyar nyelvtanokban = LingDok 4.: Nyelvész doktoranduszok dolgozatai*, ed. SINKOVICS Balázs, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged.

FINÁLY Henrik, 1884: *A latin nyelv szótára*, Franklin Társulat, Budapest.

KISS Jenő, 2002: *Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség = Magyar Nyelvjárások*, XL, ed. HOFFMANN István, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

KOCSIÁNY László, 1970: *Kovácsnai Sándor = Az ész igaz útján*, îngr., intr., note KOCSIÁNY László, Editura Kriterion, Bucureşti.

KOLUMBÁN Vilmos József, 2005: *Backamadarasi Kis Gergely*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Protestáns Egyháztörténeti Tanszék, Cluj-Napoca.

MADAS Edit, 2009: Madas Edit: *„Látjátok feleim ...”: magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

MELICH János, 1908: *Révai Miklós nyelvtudománya*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

SZATHMÁRI István, 1964: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

TOMUŞ, Mircea, 1965: *Gheorghe Şincai*, Editura pentru Literatură, Bucureşti.

VULKÁN Vera Tünde, 2014: *Mártonfi József cenzori működése = Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*, ed. EGYED Emese, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Cluj-Napoca.

VULKÁN Vera Tünde, 2018: *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj-Napoca.

ZDRENGHEA, Mircea, 1980: *Elementa linguae – La 200 de ani = Samuil MICU, Gheorghe ŞINCAI, Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, trad., intr., note Mircea ZDRENGHEA, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

TRECEREA CONSOANEI *-m-> -v-* ÎN POZIȚIE INTERVOCALICĂ, ÎN ONOMASTICA DAEMONOLOGICĂ A RROMILOR CORTURARI MAGHIARI DIN TRANSILVANIA, ÎN SECOLUL AL XIX-LEA*

Yusuke Sumi

The Transition of the Consonant *-m-* to *-v-* in Intervocalic Position in the Daemonologic Onomastic of the Hungarian Tent-dwelling Rromani People from Transylvania, in the 19th Century (Abstract)

Heinrich von Wlislöcki, the Transylvanian scholar of the 19-th century who had studied the culture of the nomadic Rromani people wandering together with them described daemonological characters in his works. One of them is *Nivaši* the water daemon. Wlislöcki explains that its name comes from the privative prefix *ni-* and *vast* “hand”, so it means “no-hand”. But in my opinion it comes from *pani* “water” and *manuš* “man” and it became *(pa)nivaši* by sound changes like other daemons *Phuvuš* “earth-man” (*phuv* and *manuš*) or *zukulanuš* “dog-man” (*zukul* and *manuš*). The sound change *m > v* is found in the Rromani language, e.g. *balevas* “bacon” known also by the form *balemas* which comes from *balo* “pig” and *mas* “meet”.

Keywords: Rromani language, *phonetic alterations*, mythology of the Transylvanian Roma, *daemons*.

§ 1. Introducere

Heinrich von Wlislöcki (1856-1907), ardelean cu origini nobile poloneze, născut în Brașov, este întemeietorul rromologiei transilvănene. El a făcut cercetări asupra limbii rromani, a etnografiei și a folclorului rromilor, mai ales a rromilor corturari maghiari din Transilvania, despre care spunea că au „cel mai curat dialect”¹ și „o literatură folclorică foarte bogată”².

El clasifică spiritele / daimonii, care apar în folclorul rromilor, în patru categorii: 1. *Naturgeister* (spiritele naturii); 2. *Geister lebender Menschen* (spiritele oamenilor vii); 3. *Geister der Verstorbenen* (spiritele morților); 4. *Krankheitsdämonen* (spiritele sau demonii bolilor)³. Vrăjitoarele rrome practicau magia prin intermediul acestor daimoni. Vom prezenta succint fiecare dintre categorii, însoțite de analize lingvistice (etimologii).

---

* This article is the Romanian translation of a previous paper published in English: „The intervocalic sound change *m>v* in the name of the water spirit in the Transylvanian Roma folklore, in *Межкультурная коммуникация: теория и практика обучения языку и переводу* : сб. науч. ст. / редкол.: М. Г. Богова (отв. ред.), Т. В. Бусел, Н. П. Грицкевич. – Минск : РИВШ, 2018, pp. 267-275, ISBN 978-985-586-146-2)

¹ H. Wlislöcki 1884: 1.

² Ibid.: 2.

³ Idem 1890: 272.

§ 2. Numele spiritelor în mitologia rromă și etimologia lor

§ 2.1. *Naturgeister* (spiritele naturii)

Nivași⁴. *Nivași* este un spirit al apelor. În prezent, în folclorul rromilor căldărari, *Nivași* este tematizat narativ ca un singur zeu, care are fiice⁵. După Wlislöcki, *Nivași* sunt mai mulți (cf. rrom. pl. *Nivaša*). *Nivași* de genul masculin are corpul jumătate uman, părul roșu, barba roșie și lungă. Picioarele lui sunt de cal. *Nivași* de gen feminin, care se numește „fiica lui *Nivași*”, fără a fi vorba despre o relație tată – fiică, arată ca o femeie umană nemaivăzută de frumoasă. De obicei, ele sunt goale și încălțate cu pantofi roșii, și își ascund trupul doar cu părul lung și roșcat.

Nivași de gen masculin răpesc uneori femei pământence pentru a-și satisface apetitul sexual, iar pe bărbați îi înecă. Fiicele lui *Nivași* dansează, noaptea, lângă apă și, dacă un bărbat reușește să o răpească pe una dintre ele și s-o aducă acasă, se spune că o să fie soția cea mai bună. Fiica lui *Nivași* naște un fiu, *Nivași*, și doua fiice, „fiicele lui *Nivași*”⁶.

Wlislöcki spune că originea numelui acestei zeități este *ni-* (prefixul privativ) și *vas* (mână)⁷. Ipoteza e puțin probabilă, pentru că *Nivași* are mâini, chiar șase degete la mâna stângă, conform unei legende.

Phuvuș. *Phuvuș* sunt spirite ale pământului, masculine și feminine. Ele locuiesc în adâncul pământului. Sunt urâte, corpul lor fiind acoperit cu păr lung. Câteodată, bărbații *Phuvuș* răpesc femei de pe pământ, dar altminteri ei au relații amicale cu oamenii, cărora le oferă bogății (conform poveștilor). Pe capul lor sunt trei peri aurii. Din cauza acestor peri vrăjiți, ei sunt invizibili și nu-i putem vedea des pe pământ. Sub pământ, în țara lor, ei își acoperă capul cu șapcă, ca să se vadă unul pe altul⁸.

Originea numelui acestuia este, după Wlislöcki, *phuv* (pământ) și *manuś* (om)⁹.

Keśalī. *Keśalī* (pl. *Keśalā*) sunt zeițe care hotăresc soarta oamenilor. Locuiesc pe vârful stâncos al munților înalți, de unde părul lor lung și mătășos cade uneori în

⁴ Ortografia internațională a limbii rromani: literele folosite pentru descrierea limbii rromani în această lucrare și corespondențele cu IPA sunt următoarele: *Vocale*: a [a], e [e], i [i], o [o], u [u], ä și ë [ə], ɨ [ɨ], ɔ [ø], ü [y], ɛ [ɛ], -ă [-a], -ê [-e], -î [-i], -ô [-o], -û [-u]; *Consoane*: b [b], c [ts], č [tʃ], čh [tʃʰ], d [d], f [f], g [g], h [h], x [x], j [j], k [k], kh [kʰ], l [l], m [m], n [n], p [p], ph [pʰ], r [r], rr [rr/ɾ:], s [s], ś [ʃ], t [t], th [tʰ], v [v], z [z], ź [ʒ], ʒ [dʒ], w = u provenit din v [u]; literele postpoziționale -q-, -θ-, -ç- apar la flexiuni. De obicei, se pronunță -q- [k], -θ- [t], -ç- [s], iar atunci, când stă după *n-*, se pronunță -q- [g], -θ- [d], -ç- [ts]. La nominativ, toate substantivele și adjectivele tipice rome au accentul pe ultima silabă. Iar la cuvintele împrumutate dintr-o altă limbă, care nu sunt oxitonice, poziția accentului se marchează cu accentul grav.

⁵ L. M. Cioabă 2012.

⁶ H. Wlislöcki 1891: 31-35.

⁷ Ibid.: 31: „Den Namen wage ich nicht zu erklären. Ni heißt bei einigen Stämmen nicht, nichts, vash = Hand, also „handlos”.”

⁸ Ibid.: 29-30.

⁹ Ibid.: 29: von pçuv = Erde, und manusch abgekürzt in -usch = Mensch, also Erdmenschen.

pârâuri. De aici și numele *Kešali*, care provine de la subst. rrom *kež* (mătase), cu sufixul derivativ adjectival *-al/o*, *-i*, *-e*, *-e*. Rromii transilvăni numeau negura „păduchii lui *Kešali*”.

Ele au o regină, *Ana*. Numele ei nu provine de la numele ebraic *Hannah*, ci de la verbul rrom *anel* (a aduce), care, la modul imperativ, pers. a II-a singular, dialectal, este: *Ana!* (Adu!). Când un om se întâlnește întâmplător cu *Ana*, ea îi spune în rromani: „Adu(-mi)!” Dacă omul știe că reginei îi place broasca și reușește să o prindă și să i-o aducă reginei, va primi de la ea un dar¹⁰. Dacă este imperativ, accentul cade, probabil, pe oxiton: *Aná*.

Regina *Ana* are nouă copii, și anume nouă demoni ai bolilor, după căsătoria cu regele *Loxoločo*-urilor (vezi *infra*).

Urmen. *Urmen*, cunoscută și cu forma apocopată *Urme* (pl. *Urmena* / *Urma*), sunt un fel de ursitoare. Ca și *Moirai* din mitologia greacă, ele sunt trei surori. Sora cea mare se numește *Laće*¹¹ *Urme* (Urmen cea bună), care e întotdeauna benefică. Mezina este *Misexe Urme* (Urmen cea rea) și le face răutăți și neajunsuri oamenilor. Sora a doua, *Šilale Urme* (Urmen cea rece), stă între celelalte două surori și le hotărăște oamenilor o soartă echilibrată.

Etimologia acestui nume este necunoscută. Nici prof. Hugo von Mentzl (Universitatea din Cluj), specialist care s-a bucurat de stima lui Wlislocki, nu a identificat originea lui¹².

Berger spune că acest spirit se numește, la rromii englezi, *Uremi*, iar în alte dialecte, *Ursitori*, *Ursitele*, *Urditele*, *Osatorele*, *Ursoi*, *Ursoni*¹³. Pentru români, este evident că aceste cuvinte provin de la *ursitor*. Verbul *a ursi* provine de la ngr. *oriso* (viit. lui *orizo*)¹⁴, „a defini”. Dacă rromii ar fi preluat acest verb în rromani și ar fi adăugat sufixul adjectival, provenit de la participiu medio-pasiv din greacă, cuvântul ar fi fost **ursimen*¹⁵. Dar sensul ar fi „cel ursit”, nu „cel care ursește”. Ipoteza nu e validă. Totuși, dacă luăm în considerare funcția acestui spirit, nu putem abandona legătura cu cuvântul grecesc *ὄρος* (limită, definiție, țintă), de la care provine și *a ursi*.

Cignomanuș. Nu e nevoie de o explicație lungă. Numele provine de la *tikno* (mic) și *manuș* (om). Deci este vorba despre un omuleț. Prezintă caracteristici folclorice de tip european, explicabile prin influența culturilor gazdă¹⁶.

Mașurdalo. Și *Mașurdalo* prezintă caracteristici folclorice europene. Este un om uriaș și prost, care ascunde comori. După Wlislocki, numele lui provine de la *mash*

¹⁰ Ibid.: 11-19.

¹¹ În dialectul rrom carpatic transilvan din sec. XVIII-XIX, adjectivul se termină la *-e* la feminin singular.

¹² „Den Namen Urmephilologisch zu erklären wage ich nicht. Das Wort Urmeleitet mein hochgeehrter Lehner Dr. Hugo von Meltzl, Professor an der Universität Klausenburg, aus dem Rumänischen (...), andere aus dem Slavischen, ja sogar aus dem Indischen ab.” (H. Wlislocki 1891: 3)

¹³ H. Berger 1984: 817.

¹⁴ DEX 2009.

¹⁵ În greaca veche, participiul viitor de diateza medie, feminin, *ὀριεομένη*, sau forma constrasă *ὀριουμένη* „aceea care își va hotări” sună asemănător. Dar nu se poate ca acest cuvânt să intre direct în rromani.

¹⁶ H. Wlislocki 1891: 27.

(carne) și *murdalo* [= *mudarno*] (ucigaș), pentru că preferă să mănânce carne de om¹⁷. „Carne”, în romani, este *mas*, nu *maś*. Mi se pare ciudat că *s*-ul final se palatalizează. În *Vocabularul* lui Wlislöcki (1884), el însuși notează cuvântul *más* (masc. *Fleisch*¹⁸), nu *mash*. Probabil nu provine de la *mas* (carne), ci de la *manuś* (om), cu sincopă. Totuși, scrie el, numele neamului rrom transilvan *Aschani* provine de la numele fetei, care „râde” (*asal* în romani) tot timpul¹⁹. Este un alt exemplu de trecere de la *s* la *ś*, care nu este comun în alte dialecte. Un alt caz de palatalizare se găsește și la *Nivaśi*, pe care l-am prezentat deja mai sus și asupra căruia vom reveni mai târziu. Dacă explicația lui Wlislöcki este corectă, *-vaśi* provine de la *vas(t)* „mână”.

§ 2.2. *Geister lebender Menschen* (spiritele oamenilor vii)

***Loxolićo*.** *Loxolićo* este un bărbat care a făcut contract cu demonul. El își împlinește dorința pe care o avea prin încheierea unui contract cu „cei spurcați”. Dar când dorința lui se realizează, probabil după un anumit timp, se transformă într-o ființă urâtă, asemănătoare cu un urangutan. Se spune că, dacă o femeie îl vede, chiar în vis, va naște copil care seamănă cu *Loxolićo*²⁰.

Wlislöcki nu ne dă originea acestui nume. Cuvântul *xoli*²¹ (mânie) derivă din gr. *χολή* (bilă). E posibil ca adjectivul *xolāriko* (supărat, mânios), provenit de la gr. *χολερικός*, să fi dat, prin metateză și asimilare vocalică, **loxoriko*, după aceea, prin asimilarea consonantică, **loxoliko*. Fie *-ko* s-a palatalizat, fie s-a atașat un alt sufix adjectival și a rezultat *Loxolićo*.

***Žuklanuś*.** Cum arată numele *zukeł* sau varianta dialectală *zuklo* (câine) și *manuś* (om), *Žuklanuś* arată ca omul-lup, dar este de fapt om-câine. Se spune că e figura unui om, care este fermecat de către o vrăjitoare, precum *Bestia* din povestea ‘Frumoasa și Bestia’. Ei le sunt credincioși oamenilor, precum câinii. În fiecare noapte, se luptă în pădure cu *Loxolićo*-urile, inamicii lor²².

Nu trebuie să confundăm cu *ruvanuś*²³ < *ruv* (lup) + *manuś* (om), omul-lup. *Ruvanuś* reprezintă ipostaza nocturnă a omului, al cărui sânge e supt de *xolipi* (vrăjitoarea rea, strigoaica). Se credea că licanthropia apare la omul căruia *xolipi* îi suge sângele.

¹⁷ Ibid.: 26.

¹⁸ H. Wlislöcki 1884: 102.

¹⁹ Idem 1890: 73.

²⁰ Idem 1891: 21-24.

²¹ Acest cuvânt se leagă și de *xolipi*, care înseamnă „vrăjitoare rea” (H. Wlislöcki 1891: 109.). Vrăjitoare bună, care protejează oameni, se numea *čovalī* „vrăjitoare” (Ibid.: 51). *Xolipi*, vrăjitoarea rea, este o femeie, care a făcut contract (a avut o relație sexuală) cu „cei spurcați”. Deci, cele două cuvinte *loxolićo* și *xolipi* trebuie să aibă o legătură. Wlislöcki nu include *xolipi* între spirite. Probabil *xolipi* au o figură mai omenească.

²² Idem 1891: 24-26.

²³ Ibid.: 113: *ruvanush*.

Xolîpi. Deoarece Wlislöcki nu o menţionează²⁴, în această categoria trebuie să fie şi *xolîpi*²⁵. *Xolîpi* este vrăjitoarea rea, versiunea feminină a lui *Loxolićo*. Femeia care vrea să dobândească puterea magică devine discipola unei *xolîpi* şi încheie un contract cu demonii sau cu spiritele bolilor. Ea ajunge *xolîpi* (vrăjitoare), diferită de *ćovalî* (vrăjitoarea bună), moştenitoarea puterii magice prin transmiterea din generaţie în generaţie.

Ca şi *loxolićo*, numele provine de la *xoli* „mânie”. Temele oblice ale acestuia sunt: *xolîpa-* (sg.)²⁶, *xolîpen-* (pl.)²⁷.

§ 2.3. *Geister der Verstorbenen* (spiritele morţilor)

În această categorie intră *mulo*, care înseamnă „mort” (< *mul/o,-i,-e,-e*: participiu perfect pasiv de la verbul *merel*, a muri). *Mulo* este demon vampiric. De obicei, copiii născuţi morţi devin *mule* (sg. *mulo*).

Cresc până la vârsta de 30 de ani şi numai după aceea merg în *Țara Morţilor*. Nu au degetele mijlocii, pentru că, atunci când ies din morminte, trebuie să le lase acolo. *Mule* nu au oase în corp. În noaptea Anului Nou, ei se întorc pe pământ să răpească femei, pe care le vor prepara în căldare, ca să le extragă oasele şi apoi să le ia de soţii.

§ 2.4. *Krankheitsdämonen* (spiritele sau demonii bolilor)

Spiritele sau demonii bolilor sunt nouă. Sunt copiii născuţi dintre regina *Urmen-elor Ana* şi regele *Loxolićo*-urilor. *Loxolićo*-urile au invadat teritoriul *Urmen-elor*. *Ana*, regina lor, se mărită cu regele *Loxolićo*-urilor ca să-şi apere regatul. Copiii monstruoşi s-au născut din cauza căsătoriei nedorite de *Ana*. Fiecare naştere are o poveste. Fiecare copil reprezintă, de fapt, o boală, indexată de medicina populară a romilor corturari. Rromii credeau că bolile sunt cauzate de aceşti demoni.

Melalo (primul fiu). *Melalo* înseamnă „murdar”, cum arată adjectivul *melal/o,-i,-e,-e*. Dar reprezintă nebunia. Este o păsărică cu două capete. Are unghii ascuţite şi, dacă intră în corpul uman, taie corpul şi inima, înnebunindu-şi victima.

Lilî (prima fiică). Provine de la adjectivul *limal/o,-i,-e,-e* (mucos). Este un peşte cu părul lung, omenesc. Intră în corp şi lasă fire de păr otrăvitor, cauzând boli „mucoase”, precum dizenteria.

Thulo (al doilea fiu). *Thul/o,-i,-e,-e* înseamnă „gras, gros”. *Thulo* este ca o minge spinoasă, care se învârtă în corp şi cauzează durere grea, mai ales la femei.

²⁴ H. Wlislöcki 1890: 272

²⁵ Ibid.: 109-126.

²⁶ Ibid.: 110: *xolyipake rat delyas*.

²⁷ Ibid.: 115: *xolyipengre gakkya*.

Tharidī (a doua fiică). Provine de la participiu perfect de la verbul *thabarel* (a arde), *thabard/o,-i,-e,-e*. Este o omidă mică, păroasă, care lasă peri mici în corp, cauzând febră.

Šilalī (a treia fiică). Provine de la adjectivul *šilal/o,-i,-e,-e* (friguros). Este un șoarece mic, cu multe picioare, care aleargă pe suprafața corpului bolnav (imaginea e sugestivă pentru starea de răceală).

Bitoso (al treilea fiu). Numele lui provine de la substantivul maghiar *bőjt* (post, ajun). Cauzează boala cea mai ușoară dintre frați și surori, din pricina căreia oamenii își pierd pofta de mâncare. Este un vierme cu multe capete.

Lolmišo (al patrulea fiu). Provine de la *lol/o,-i,-e,-e* (roșu) și *mišos*²⁸ (șoarece). Cauzează roșeață, o formă de dermatită.

Minčesqre (a patra fiică). Provine de la *minz* (vulvă). *Minzeste* e substantiv feminin²⁹, care are la genitiv forma **Minzaqri*. Atare confuzii sunt frecvente în dialectul rromilor maghiari, care sunt bilingvi, întrucât limba maghiară nu cunoaște diferența gramaticală de genuri. *Minčesqre* cauzează boli la organele sexuale, fiind reprezentată ca un gândac păros.

Poresqoro. Numele provine de la *pori* (coadă). Și *pori* este substantiv feminin, deci corect ar fi **Porāqoro*. Este ultimul copil al *Anei* și al regelui *Loxoličo*-urilor. *Kešalī* (sg. *Kešalā*) au dorit s-o salveze pe regina lor *Ana* de la regele *Loxoličo*-urilor și au prăjit o *pogácsa*³⁰ (turtă) din ingrediente monstruoase. *Poresqoro* are trupul de pasăre, patru capete de pisică, patru capete de câine și coadă de șarpe. De obicei, se ascunde sub pământ și apare la lumina zilei arareori. Când apare, mulți oameni mor. Provoacă boli infecțioase mortale, precum holera și pesta. *Poresqoro* este hermafrodit. Regele *Loxoličo*-urilor s-a speriat de copilul monstruos și a fugit de la *Ana*, fără a se mai întoarce vreodată.

§ 3. Originea numelui spiritului apelor *Nivaši*

Ne întoarcem la primul daimon, *Nivaši*. Wlislöcki spune, fără convingere, că originea numelui acesta este *ni-vas(t)* (fără mână)³¹. Ca sens, ipoteza lui nu se susține. *Nivaši* este un daimon legat de apă. La nivelul sensului și al sunetului apare ideea de „domn al apei”, prin juxtapunerea celor două rădăcini indo-europene: **snā-*, *snā-(t)*,

²⁸ Ibid.: 20 (*lolo und mishos, die rote Maus*)

²⁹ Și Wlislöcki este conștient că este un substantiv feminin: *minc f. weibliche Scham*. (H. Wlislöcki 1884: 103)

³⁰ H. Wlislöcki 1893: ... *vegyítve egy pogácsába belesütötték*.

³¹ H. Wlislöcki 1891: 31: *Den Namen wage ich nicht zu erklären. Ni heißt bei einigen Stämmen nicht, nichts, vash = Hand, also „handlos”*.

snău-, *sn-eu-*, *sn-et-* (a curge, umezeală) și *poti-s* (domn, soț)³². Ipoteza nu e validă, pentru că rădăcina **snă-* nu și-a pierdut *s*-ul inițial nici în limba indiană veche³³. Nici nu putem să dovedim trecerea de la *poti-s la *-vași*.

În privința cuvintelor legate de apă, în limba rromani sunt întâlnite *pani* (apă), *nanô(ve)l* (a se scălda). În afara acestor două cuvinte, în dialectul rrom carpatic din Turda (Cluj) există un cuvânt care înseamnă „fluviu”, anume *nirôși / nôrôși*. Este un cuvânt cu etimologie neidentificată. Dar și el are *n-*.

Nu are sens să mai căutăm originea numelui în limbile vechi. Ne amintim de ceilalți daimoni din mitologia rromă: *Phuvus*, *Žuklanus*, *Zignomanus*, *Mașurdalo*. Dacă ipoteza mea, că și *Mașurdalo* provine de la *manus* (om), este corectă, atunci toate cele patru ființe daimonice conțin cuvântul comun, *manus*. În cazul lui *Mașurdalo*, *manus* este obiectiv (ucigaș de om).

După Wlislocki, nu se știe unde cade accentul la nominativ. Dar am observat că, în cazul lui *Nivași*, în dialectul actual al căldărarilor, accentul cade pe prima silabă³⁴.

Este posibil ca și *Nivași* să fie un nume compus din *manus* (om) și, probabil, *pani* (apă). Inițial a fost *pani-manus (apă-om), după cum *Phuvus* a fost *phív-manus* (pământ-om). După aceea, cu afereză, *nímanus, apoi, cu sincopă, *nímas.

Paragoga, adăugarea vocalei *-i* la final, nu este ciudată. De fapt, în lucrările lui Wlislocki, se observă și varianta *Phuvuși*³⁵, pe lângă *Phuvus*, care este forma mai des folosită.

Dar cum să explicăm trecerea de la *nímas la *nívas? În limba rromani, trecerea se observă trecerea dela *-v-* la *-m-*, mai ales când urmează *-n-*, ca de pildă: *gilav-no* > *gilamno* (cântăreț), *bašav-no* (cântăreț) > *bašamno*, *guruv-ni* > *gurumni* (vacă)³⁶. Aceasta este o acomodare fonetică. Dar trecerea de la *-m-* la *-v-* nu este cunoscută.

Totuși, am găsit un cuvânt care arată, probabil, trecerea de la *-m-* la *-v-* sau, mai exact, trecerea de la *-ma-* la *-va-*³⁷, anume *balevas* „slănină”.

Boretzky și Igla spun, cu semnul întrebării, că *balovas* (o variantă dialectală) provine de la *balo* (porc) și *mas* (carne)³⁸.

Există un adjectiv *vest/o*, *-i*, *-e*, *-e* „liber” în limba rromani. După Siegmund A. Wolf, provine din limba kurdă *ves* „bun; sănătos”³⁹. Acest adjectiv are și varianta *mest/o*, *-i*, *-e*, *-e*. Acest adjectiv se folosește cel mai des în expresia, formula de salut *Sasto-vesto?* „Sănătos-voios?” Din păcate, nu am dovada, dar s-ar putea ca varianta *mest/o*, *-i*, *-e*, *-e* să se fi produs în această expresie. Adică, *-v-* intervocalic a trecut în *-m-*.

³² J. Pokorny 2005.

³³ Ibid.: *snāti*, *snāyatē* „badet (sich)” etc.

³⁴ L. M. Cioabă 2006.

³⁵ Wlislocki 1890: 100.: „*Pčuvushi*, *Pčuvushi*, *Ac tunášhvály!*”

³⁶ G. Sarău 2015: 116.

³⁷ Același accident fonetic nu se observă la cuvântul *phabardimól* (țuică, tărie), compus din *phabardi* (ars) și *mol* (vin). Probabil fenomenul se observă doar la *-ma-*, în condiție limitată.

³⁸ N. Boretzky, B. Igla 1994: 19: „*balovas m* [balevas, balani f] 1. Schweinefleisch; pork -2. Speck; bacon [*<balo + mas ?>*]”

³⁹ W. Siegmund 1960.

De fapt, trecerea *-m->-v-* în poziția intermediară este recunoscută, în privința fonologiei istorice dintre limba indo-ariană veche și limba rromani. Este una dintre inovațiile timpurii. Turner ne arată câteva cuvinte rrome cu *-v-* intermediar provenit de la *-m-*⁴⁰:

Cuvintele în rromani	Cuvintele în sanscrita
<i>kovlo</i> „moale”	<i>komalah</i>
<i>giv</i> „grâu”	<i>godhūmah</i>
<i>gav</i> „sat”	<i>grāmah</i>
<i>thuv</i> „fum”	<i>dhūmah</i>
<i>anav</i> „nume”	<i>nāma</i>
<i>phuv</i> „pământ”	<i>bhūmī</i>
<i>iv</i> „zăpadă”	<i>himāh</i>
<i>ivend, jevend</i> „iarnă”	<i>hemantāh</i>

Putem conchide că, în limba rromani, este plauzibilă trecerea *-ma->-va-* în poziție intermediară. Dacă această schimbare fonetică are loc între limba indo-ariană veche și limba (proto-)rromani, ea e posibilă și mai târziu, în interiorul limbii rromani: cele două cuvinte, *balevas* și *Nivași*, ilustrează, probabil, acest fenomen.

Aici apar două întrebări: 1. Dacă *Nivași* și *Phuvuș* ar proveni de la *manuș* (om), de ce nu ar avea aceeași terminație? 2. De ce alte ființe daimonice au forma mai lungă, de pildă *zuklanuș* (*žuklanuș*), nu **žuklaš*?

Ipoteza mea asupra procesului fonetic al numelor celor doi daimoni este următoarea:

<i>*phuv-manuș</i> > <i>*phuvanuș</i> > <i>*phuvanș</i> > <i>*phuvaș</i> > <i>phuvuș</i> / <i>phuvuși</i>
<i>*pani-manuș</i> > <i>*pani-vanuș</i> > <i>*(pa)nivanș</i> > <i>*(pa)nivaș</i> > <i>*nivaș</i> > <i>nivași</i>

Ruvanuș, omul-lup (> *ruv*: lup și *manuș*: om) e o dovadă a faptului că, în acest context, consoana *-v-* este mai tare decât *-m-* și, când sunt amândouă, cade *-m-*. Așa că, la *Phuvuș*, a rămas *-v-*. În cazul derivării **phuvaș* > *phuvuș* e vorba despre asimilare progresivă. La *Nivași*, *-m-* intervocalic a trecut la *-v-*. Nu se știe când a avut loc afereza și a căzut *pa-*. Adăugarea sau producerea vocalei *-i* la consoana finală *-ș* nu mi se pare stranie, după cum și *Phuvuș* are varianta *Phuvuși*.

Daimonii legați de pământ și de apă aparțin straturilor culturale primitive. E probabil ca aceste două spirite, *Phuvuș* și *Nivași*, să fie cele mai vechi. Numele lor s-au format într-o epocă arhaică și astfel au rămas formele mai reduse, în urma unor accidente fonetice. Pe lângă acestea, *zuklanuș* (omul-câine) sau *ruvanuș* (omul-lup) pare a fi o creație nouă, sub influența culturilor populare est-europene.

⁴⁰ R. Turner 2009: 9.

---

§ 4. Concluzie

Cum am precizat mai sus, trecerea *-ma->-va-* a fost deja dovedită între indo-ariana veche și rromani. Dar, cum arată *balevas* (slănină) și *Nivaši* (spiritul apelor), probabil că același accident fonetic se întâmplă și în limba rromani. Astfel, e nevoie de mai multă atenție la *-v-* în interiorul cuvintelor rrome. Există posibilitatea că a rezultat din trecerea *-m->-v-*.

BIBLIOGRAFIE

- BERGER, von Hermann 1984: *Mythologie der Zigeuner*. În: HAUSSIG, Hans Willhelm (Herausgeber), *Götter und Mythen des indischen Subkontinents*, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 1984, pp. 773-824.
- BORETZKY, Nobert; IGLA, Birgit 1994: *Wörterbuch Romani Deutsch Englisch mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- CIOABĂ, Luminița Mihai (coord.) 2006 iulie: *Romano illo, Roma heart*, The Social-Cultural Foundation of Roma „Ion Cioaba” [carte în format electronic, DVD].
- CIOABA, Luminița Mihai 2012: *Țara pierdută. O țem o hasardo*. Sibiu: Fundația Social-Culturală a Rromilor „Ion Cioabă”.
- POKORNY, Julius 2005: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- SARĂU, Gheorghe 2015: *Curs practic de limba romani pentru elevi, tineri și adulți*, București: Centrul Național de Cultură a Romilor.
- SIEGMUND, A. Wolf 1960: *Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache: Romani tšiw*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- TURNER, Sir Ralph 2009: *The position of Rromani in Indo-Aryan*. Paris: INALCO [Edinburgh, 1927].
- WLISLOCKI, Heinrich von 1884: *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik und Wörterbuch*. Leipzig: Wilhelm Friedrich Königliche Hofbuchhandlung.
- WLISLOCKI, Heinrich von 1890: *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner*. Hamburg: Verlagsanstalt und DruckereiActien-Gesellschaft.
- WLISLOCKI, Heinrich von 1891: *Volks Glaube und religiöser Brauch der Zigeuner in Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte IV*, Münsteri. W.: Aschendorffschen Buchhandlung.
- WLISLOCKI, Heinrich von 1893: „Cigányok”. În: GERŐ, Lajos (ed.), *Pallas Nagy Lexikona IV*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

SITOGRAFIE

- SARĂU, Gheorghe, „Saste-veste?”. În: *Articol despre limba rromani* [postat în 24 aprilie 2011]. URL: <https://gheorghesarau.wordpress.com/2011/04/24/articol-despre-limba-rromani/> [consultat în 8 aprilie 2017]

GLOSAR DIALECTAL SUBGRAIUL¹ DIN SATUL BIIA, TÂRNAVA MICĂ

Veronica Isailă

The Transitional Spoken Language in Biia, a Transylvanian Village (Abstract)

This dialectal glossary was prepared following a linguistic survey conducted between March and August 2020, which aims to study the transitional subdialects of the Daco-Romanian dialect. In order to support the linguistic research, we chose to do a linguistic survey of the spoken language in Biia village, Șona commune, Alba county, which is located, geographically, in the transitional area between Crișana and Banat, having influences from the subdialect in Muntenia. Biia is located about 10 km east of Blaj, on the banks of the river Târnava Mică, in the geographical area called Podișul Târnavelor. Therefore, the spoken language in Biia has a linguistic, morphological and grammatical diversity that gives a special character to the transitional language, proving the difficulty of framing it in the sphere of a dominant subdialect. The detailed research of the linguistic facts reveals a mixture between the specific languages from Crișana, Banat, Muntenia and even Moldova. Thus, we observe that the transitional language could be able to constitute, by itself, a subdialect within the Daco-Romanian dialect.

Keywords: transitional language, linguistic research, Transylvanian spoken language, explicit linguistic facts, comparisons between Daco-Romanian subdialects.

Prezentul glosar dialectal a fost întocmit în urma unei anchete lingvistice desfășurate în perioada martie-august 2020, care are ca scop studierea subdialectelor de tranziție din dialectul daco-român. Pentru susținerea cercetării lingvistice, a fost ales subgraiul din localitatea Biia, comuna Șona, județul Alba, situată, geografic, în zona de tranziție dintre subdialectul crișean și cel bănățean, având influențe și din subdialectul muntean. Localitatea Biia se află la aproximativ 10 km est de Municipiul Blaj, pe malul râului Târnava Mică, în Podișul Târnavelor. Prin urmare, subgraiul din Biia prezintă o diversitate lingvistică, morfologică și gramaticală care conferă un caracter aparte limbii de tranziție, dovedind dificultatea încadrării acesteia în sfera unui subdialect dominant. Cercetarea amănunțită a faptelor de limbă dezvăluie un melanj între subdialectele crișean, bănățean, muntean și chiar moldovean, zona de tranziție putând constitui, prin sine, un subdialect în cadrul dialectului daco-român.

---

¹ Subgrai = s.n. (lingv.) Ramificație teritorială a unei limbi, subordonată graiului. pl. -uri. /sub - + grai. În acest caz, subgraiul din Biia se încadrează în graiul de pe Târnava Mică, ce marchează tranziția dintre subdialectul crișean și cel bănățean, având influențe și din subdialectul muntean. Toate acestea sunt cuprinse în dialectul daco-român, cunoscut drept limba română comună.

Dintre persoanele anchetate, cele mai multe fapte de limbă ne-au fost furnizate de două persoane originare din satul Biia, al căror domiciliu este, actualmente, Municipiul Blaj, și anume Maria Simu (n. Dulău) – 75 de ani și preot Gheorghe Dulău – 71 de ani. Menționăm că ambii respondenți și-au păstrat adânc înrădăcinat graiul, deși au plecat de timpuriu din satul natal Biia.

Formele de plural inserate în paranteze sunt formele date de cei anchetați. Toate faptele de limbă prezentate după lista de cuvinte sunt bazate pe propria cercetare a vorbirii cotidiene în cazul tuturor persoanelor anchetate. Ne asumăm răspunderea pentru autenticitatea prezentului glosar dialectal, care a fost întocmit independent de orice publicație anterioară despre satul Biia, lingvistică sau dialectologică.

Cuvinte identificate

A bate din gură ca o meliță – *expr.* a vorbi mult.

A învăli – *vb. tranz.* 1. a pune vergele între ațele de cânepă în momentul întinderii acestora la război; 2. a pune cânepa la război.

A se celi frunza verde – *expr.* a se usca.

A șerbe – *vb. tranz.* a fierbe.

A ștromfăni – *vb. tranz.* a zdrobi.

Beteag – *adj.* bolnav, de obicei de răceală.

Beteji – *vb. r.* a (se) îmbolnăvi, a răci.

Blid – *s.n.* farfurie.

Blidar – *s.n.* corp de mobilier din lemn, unde se ține vesela bună, folosită rar.

Bobură – *s.f.* horn larg pus în casă, care face legătura între sobă și hornul cu ieșire exterioară, plasat într-o cameră fără sobă, cu scopul de a încălzi încăperea de acest fel. Este fabricat din lut, iar prin acesta trece fumul sobei, care îl încălzește; este plasat în partea de sus a camerei.

Bócăză – *s.f.* 1. *reg.* și *înv.* locul casei unde e cuptorul de pâine; 2. *reg.* bucătărie de vară.

Boghi – *s.n.* căpiță. Se folosește și pentru a denumi o grămadă formată din diverse lucruri.

Bot – *s.f.* recipient de lemn, de aprox. 1 m și 20 cm, în formă de „ciubăr teșit” sau de bidon, purtat în spate ca un ghiozdan, în care se băgau strugurii la cules.

Brâglă – *s.f.* ține spata războiului de țesut. Folosită pentru a se trage la cânepa pusă pe război.

Bulgări – *s.f.*, doar *pl.* amestec din pământ, pleavă și bălegar de cal, utilizat pentru lipirea părților de zid care se desprind din casă.

Bundă – *s.f.* rochie.

Bute – *s.f.* recipient mare de lemn, în care se puneau strugurii.

Carte – *s.f.* scrisoare.

Casa dinainte – *expr.* camera din față a unei case cu arhitectură vagon; camera cu vedere la stradă.

Cântariu – *s.n.* cântar.

Câlți – *s.m.* doar *pl.* resturi care cad de la cânepă după trecerea prin hehilă și nu sunt puși pe fuior. Sunt folosiți la saci. Se torc pe țăghi.

Cârpător – *s.n.* placă groasă de lemn, de formă dreptunghiulară, pe care se taie legume, carne și alte alimente tari.

Cârtaș – *s.m.* (*pl.* cârtăș) Cârnaț făcut din măruntaie de porc amestecate cu orez și cu ingrediente.

Chemniță – *s.f.* pivniță.

Chimeșă – *s.f.* cămașă

Chindeu – *s.m.* prosop

Cocostârc – *s.m.* barză.

Conie – *s.f.* bucătărie de vară, în exprimări „domnești”.

Coșarcă – *s.f.* obiect din nuiiele împletite, în care se transportă roadele câmpului.

Coșeri – *s.m.* (*pl.* coșeri) depozit în formă de colibă mică de lemn, ridicat cu picioare lungi de fier de la pământ, unde se depozitează porumbul cules în toamnă.

Crastavete – *s.m.* (*pl.* crastaveți) castravete.

Crătință – *s.f.* (*pl.* crătințe) haină femeiască din portul popular în locul fustei, necusută în părți, legată cu bete, țesută în casă, din lână obligatoriu neagră.

Credenț – *s.m.* (*pl.* credenți) dulap de bucătărie în care se ține vesela folosită zilnic.

Crumpăn – *s.n.* (*pl.* crumpine) cartof.

Cucuruz – *s.m.* (*pl.* cucuruzi) porumb.

Curechi – *s.m.* (*pl.* curechi) varză.

Dârg – *s.f.* sapa cu care se trage jarul cuptorului înspre gura acestuia.

De-a bencile – *loc. adv.* denumește un joc static cu pietre cât mai rotunjite, care se aruncă și se prind după anumite reguli și se joacă în grup. Pentru mărirea dificultății, se pot folosi boabe de struguri necopți.

Desăgi – *vb. tranz.* a face spațiu la mijlocul unui sac mare pentru a-l așeza pe umăr și a-l căra ușor.

Făgădău – *s.n.* cârciumă.

Fedeu – *s.n.* capac.

Fereca – *vb. tranz.* a strânge cu putere.

Grinzi – *s.f.*, doar *pl.* tavan.

Gru – *s.m.* doar *sg.* deal.

Hăizaș – *s.m.* (*pl.* hăizași) scheletul pe care este pus acoperișul casei.

Hehilă – *s.f.* piaptăn rotund, cu cuie, legat de o bancă, prin care trece cânepa bătută pe meliță. Altă denumire: heșălă.

Hodină – *s.f.* odihnă.

Hodini – *vb. r.* a se odihni.

Hotari – *s.m.* (*pl.* hotară) câmp cultivat în afara satului.

Iepe – *s.f.* doar *pl.* ițele prin care se trece firul de cânepă la război.

Îțișoare – *s.f.* doar *pl.* ațe.

Îmbuibat – *adj.* bogat, om care are prea multe lucruri, de obicei un apelativ peiorativ.

Jăruitor – *s.m.* (*pl.* jăruitori) lemn cu care se aranjează jarul în interiorul cuptorului.

Jinars – *s.f.* (*pl.* jinarsă) țuică.

Jugăni – *vb. tranz.* a castra porcii.

Laibăr – *s.n.* haină groasă, de obicei din lână.

Lapte covăsât – *s. compus* iaurt de casă. Altă denumire: covăsală.

Laviță – *s.f.* bancă.

Lădoi – *s.n. (pl. lădoaie, cu o deschis)* obiect de dormit, similar patului. Fabricat din lemn, partea de șezut se ridică, permițând depozitarea hainelor. Partea de jos are o lădiță care se trage, unde se amenajează un loc pentru dormit.

Lătură – *s.f.* hrana preparată exclusiv pentru porc.

Lecăr – *s.n.* haină subțire.

Lemn de măturoi – *s.m. (pl. lemni de măturoi)* un anume arbust tare, din care se obțin vergele pentru măturoi.

Lepedeu – *s.n.* cearșaf.

Măscuri – *s.m.* doar *pl.* porci de gen masculin.

Mășână – *s.f.* mașină.

Măturoi – *s.n.* mătură din nuiiele elastice. Planta, arbust tare, care se numea lemn de maturoi.

Meiță – *s.f.* obiect din lemn folosit pentru a bate cânepa după uscare, format din 2 scânduri, puse pe 2 pociumpi, deasupra fiind plasat al treilea pociump.

Minteni – *adv.* imediat. Se folosește și o formă diminutivată *mintenaș*.

Moldiț – *s.n.* trocuț; o trocă mai mică.

Mort – *s.m.*, doar *sg.* partea din pod a hornului care face legătura între sobă, iese prin pod și dă în hornul exterior, pe care iese fum.

Mumă – *s.f.* mamă.

Nană – *s.f. (pl. nană)* 1. sora mai mare; 2. apelativ considerat țăranesc în adresarea către cunoscuții care nu fac parte din familie. „Tanti” e preferat „domnește”.

Năframă – *s.f.* bundă, batic. Articol de îmbrăcăminte care se leagă pe cap, de diverse grosimi, în funcție de material.

Niériu – *s.m.* doar *sg.* culoarea albastru intens, similară cu albastru de piatră vântată, folosită pentru vopsirea caselor.

Ogoi – *vb.r.* a (se) liniști. Folosit, de regulă, într-o poruncă: *Ogôie-te!*

Ostoi – *vb.r.* a (se) liniști, a sta locului. Folosit în porunca: *Ostoește-te!*

Pe cale – *expr.* drum. *e.g.* Vine pe cale. = Vine pe drum.

Perină – *s.f.* pernă.

Pleavă – *s.f.* paie după secerat.

Ploptân – *s.m.* 1. cuptorul sobei; 2. soba cu plită, care avea lângă un ler.

Pociump – *s.m.* lemn cu care se bate ceva. Altă denumire: par.

Poiată – *s.f.* grajd.

Porodică – *s.f.* roșie (legumă).

Prăjătură – *s.f.* prăjitură.

Pup – *s.n.* plăcintă specifică zonei Transilvaniei, făcută din aluat dospit, copt în formă rotundă și umplut cu varză, cu brânză sau cu fructe de sezon.

Purcele – *s.f.* doar *pl.* scroafe tinere.

Puzderie – *s.f. (pl. puzdării)* tulpina de la cânepă.

Răbarbăr – *s.m. (pl. răbarbări)* rubarbă. Altă variantă: răbarbără, *sf. (pl. răbarbără)*.

Rășchitor – *s.m. (pl. rășchitori)* obiect din lemn pe care este așezat firul de cânepă după ce este scos de pe fus. Pe acesta se pot pune fire de pe 5 sau 6 fuse, deservind și ca unitate de măsură pentru cât s-a tors.

Râni – *vb. tranz.* a curăța.

Ruj – *s.n. (pl. rujă)* bujori.

Sărăcustă – *s.f.* slujbă religioasă pentru pomenirea morților înainte de înmormântare. Priveghi.

Scauăn – *s.n. (pl. scaunăni)* scaun.

Scăunenci – *s.m. (pl. scăunenci)* scaun mai mic, fără spătar.

Schunchie – *s.f.* liliac.

Sfârni – *vb. tranz.* a scoate boabele de pe știuleți (de porumb).

Străjac – *s.m. (pl. străjaci)* saltea din material țesut, umplut cu paie.

Sulu' carului – lemn gros, pe care erau bătute puzdăriile.

Șilinini – *s.f.* doar *pl.* gălbenele.

Șlam – *s.n.* cântar cu arc.

Șod – *adj.* amuzant, nostim, sensul variază între peiorativ și pozitiv.

Ștergar – *s.n.* prosop sau spălătoare de vase.

Ștromfănit – *s.n.* recipient prin care se zdrobeau strugurii din bot, înainte să se bage în bute.

Tăla – *pron. dem.* acela, atribuit obiectelor. (cu accent pe ă)

Tătarcă – *s.f.* doar *sg.* materia primă pentru mătură. O plantă care seamănă cu grâul, însă cu o multitudine de fire pe aceeași tulpină. Folosită ca gard temporar în delimitarea grădinilor de pe câmp.

Tăvăli – *vb. tranz. și r.* a înveli, a rostogoli.

Tete – *s.m.* doar *sg.* fratele mai mare.

Tină – *s.f.* noroi.

Tindă – *s.f.* antreu între două camere.

Tolcer – *s.n.* pâlnie.

Trocă – *s.f.* 1. Obiect din lemn, folosit pentru frământatul aluatului; 2. Obiect în care li se toarnă hrană animalelor; în alte graiuri: *albie*.

Tușă – *s.f.* mătușă.

Țăcornic – *s.m.* iasomia care înflorește în mai.

Țără – *s.f.* cantitate foarte mică din ceva, puțin. Folosit la singular, articulat cu articol nehotărât, *o țără*, cu sensul de un pic. Se pretează la devenirea unui singur cuvânt, *oțără*, la fel ca moldovenescul *oleacă*.

Țeghe – *s.f. (pl. țăghi)* țeavă de lemn.

Țintirim – *s.n.* cimitir.

Uliță – *s.f. (pl. uliță)* locul unde se adunau fetele la vorbă doar în seri de duminică.

Uou – *s.n.* ou.

Urzoi – *s.n.* obiect format din 4 lemne mici, puse în cerc, pe care se învartește ața la război.

Vergele – *s.f.* doar *pl.* nuiele tari și elastice, folosite în confecționarea unui măturoi.

Vrâstă – *s.f.* vârstă.

Zaschiu – *s.f.* plantă cu flori albastre.

Fapte de limbă specifice subgraiului din Biia

Despre acestea precizăm că s-au menținut până în prezent în vorbirea celor anchetați, în ciuda influențelor lingvistice actuale.

Toate simbolurile fonetice au fost explicate în paranteze, iar simbolul > înseamnă *devine, i.e. din limba literară, în subgraiul din Biia, cuvântul/expresia devine.*

1. Sufixul -e din unele plurale devine ă, indiferent de genul substantivelor sau al adjectivelor, trăsătură specifică acestui subgrai, precum în exemplele următoare:

car – care> car – cară

noroi – noroaie> noroi – noroaia

ruj – ruje (e folosit neutru în subgraiul analizat)> ruj – rujă

hotar – hotare> hotari – hotară

crătință – crătințe> crătință – crătință

uliță – ulițe> uliță – uliță

frumoase> frumoasă

Notă: scaun – scaune> scaună – scaună (excepție)

2. Auxiliarul de perfect compus este invariabil pentru persoanele a III-a singular și plural, folosindu-se vocala o, nu a sau au, la fel ca în S Crișanei, până la Valea Crișului Negru:

e.g. el a adus> el o adus

ei au adus> ei o adus

3. Verbele de conjugarea a II-a au forma de imperfect terminată în -e (e deschis). Se remarcă absența lui u final desinențial de persoana persoana a III-a, plural, specifică subdialectului muntenesc:

e.g. făcea> făce; ducea> duce, mergea> merje

4. Vocala ă din interiorul cuvintelor devine u:

e.g. el a băut> el o beut; am crăpat> am crepat

5. Vocala i devine î în anumite cazuri:

e.g. zidit> zădit; și-n> șî-n

6. Fonetismul arhaic $\hat{G}$ (gi, ge) este în variație liberă cu J, ca în Moldova, dar nu ca în Banat, în Maramureș ori în Muntenia:
e.g. trage> traje; merge> merje
7. Cuvintele terminate în r primesc un i scurt la final, fără a surveni nicio modificare de accent. Se remarcă o similaritate cu înmuierea consoanelor sonante l, r, n în vecinătatea lui e sau i specifică graiurilor din Crișana, Maramureș, Moldova, dar diferite de cele din Muntenia și Oltenia:
e.g. coșer> coșeri; frigider> frijideri; ler> leri; hotar> hotari
8. Lipsa lui a- din cuvinte precum *acoperi*, *amesteca*, *astâmpăra*, trăsătură specifică zonei de tranziție din Podișul Târnavelor:
e.g. acoperi> coperi; amesteca> mesteca; astâmpăra> stâmpăra.
9. Prezența lui -a în *aici*, *acum*, *atunci*:
e.g. aicia, acuma, atuncia.
10. Africatele f sau v devin ș sau j când sunt urmate de i vocalic sau semivocalic:
e.g. f + i + j> j: cartofi> cartoși; să nu fie> să nu șie
v + i + j> j: morcovi> morcoji
11. Verbele precum *a da*, *a lua*, *a spune* se termină în -ie la conjunctiv, prezent, persoana a III-a, singular și plural, la fel ca în Banat, în Crișana, în Moldova, diferit de Muntenia:
e.g. el să dea> el să deie; el să ia> el să ieie; el să spună> el să spuie
12. Conjunctivul lui *a ieși* este întotdeauna în acest subgrai *să iese*, iar indicativul prezent, persoana a III-a, singular, el *iasă*, deși corect este *să iasă* și el *iese*.
13. Conjunctivul lui *a avea* este adesea *să aibe* (Corect: *să aibă*).
14. Consoana P palatalizată devine K, în similaritate cu subdialectul bănățean:
e.g. pivniță> k'emniță (chiemniță)
pieptar> k'eptar (chieptar)
piele> k'ele (chiele)
piaptăn> k'aptăn (chiaptăn)
picior> k'icior (chicior)
copilă> kok'ilă (cochilă)

15. Se remarcă o conjugare interesantă și specifică altor subgraiuri de pe Târnava

Mică pentru unele verbe:

A se hodini (a se odihni)

Mă hodin	Ne hodinim
Te hodini	Vă hodiniți
El să hodină/ se hodine	Ei să hodină/ se hodine

A putea

Eu poci	Noi putem
Tu poci	Voi puteți
El pote	Ei pot

A mânca

Eu mânc	Noi mâncăm
Tu mânca	Voi mâncați
El mîncă	Ei mîncă

A șede

Participiul *șăst* în loc de *șezut*

Eu am șăst
Tu ai șăst
El o șăst

A trebui > trăbă

16. Predilecția pentru genul masculin, deși cuvintele se pretează la neutru sau la feminin:

e.g. un jăruitor – doi jăruitori, deși am spune un jăruitor – două jăruitoare;
un lemn de măturoi – doi lemni de măturoi, deși este corect gramatical un lemn de măturoi – două lemne de măturoi;
un rășchitor – doi rășchitori, deși am spune un rășchitor – două rășchitoare;
un scauă – doi scauăni, deși este corect gramatical un scaun – două scaune.

17. Dubla palatalizare a lui N din verbul *a sfârni*, care este pretutindeni pronunțat cu un veritabil *ñ* spaniol. Vocala *i* palatalizează consoana precedentă, aflată în aceeași silabă, în acest caz *n*, pronunțarea accentuată a consoanei palatalizate ducând la un dublu efect al acestui proces fonetic.

18. Interjecții: *no!*, *tulai!*, *iștenem!*, prin care se remarcă puternica influență maghiară.

19. Fraze celebre, cu mult înțeles doar pentru vorbitorii din zona cercetată:

Nu te-am mai ăsta, că no. = Nu te-am mai deranjat la ora stabilită, deoarece eram ambii ocupați.

No ni, mă, tu, la el! = enunț care exprimă, de obicei, un reproș.

20. Se remarcă omiterea totală a morfemului *pe* în cazul unor substantive în Ac1, Cd.

e.g. Toate le-am făcut. (Corect: Pe toate le-am făcut.)

Aia ți-am dat-o ieri. (Corect: Pe aia ți-am dat-o ieri.)

Fetele care le-am văzut sunt acolo. (Corect: Fetele pe care le-am văzut sunt acolo.)

21. Inversarea literelor atunci când apare consoana R în interiorul cuvintelor, trăsătură identificată doar în subgraiurile din zona Târnavei Mici:

e.g. vârstă > vrăstă

castravete > crastavete

22. Topica este, uneori, diferită, ca în Muntenia: *nu mai îmi place*, în loc de *nu îmi mai place*.

23. În succesiunea modurilor și a timpurilor verbale după folosirea unui verb tranzitiv se remarcă predilecția pentru propoziția Completivă directă printr-un conjunctiv și nu pentru Complement direct printr-un infinitiv, lucru diferit de Muntenia, specific dialectului crișean. Și în cazul verbelor de mișcare sau a celor intransitive, predilecția este tot pentru succesiune prin conjunctiv, nu prin infinitiv. Oferim exemple pentru a susține argumentele.

e.g. Vreau să merg acasă. Și nu Vreau a merge acasă.

I-am spus să facă asta. Și nu I-am spus a face asta.

S-a dus să culeagă mure. Și nu S-a dus a culege mure.

Mama a mers să vorbească cu tata. Și nu Mama a mers a vorbi cu tata.

/Vreau/_{pp} [să merg acasă]_{CD}.

Vreau = Propoziție principală; Să merg acasă = Propoziție completivă directă (CD)

/Vreau a merge_{Cd} acasă/_{pp}.

Vreau a merge acasă. = Propoziție principală, unde a merge este Complement direct (Cd).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE DESPRE SATUL BIIA

Mărculeț, Ioan; Mărculeț, Vasile; Mărculeț, Cătălina; *Districtul Biei* (1700-1900) – scurtă prezentare istorico-demografică, *Deșteptarea Credinței*, nr. 2 (155), Dej, 2003.

Sălcudean, Ioan, *Bii, vatră de istorie și cultură*, Editura Astra Despărțământul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2004 ISBN 973-7704-07-X

Frățilă, Vasile, *Bii (toponim și antroponim)*, în *Studia philologica in honorem Constantin Frâncu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.

JOCUL TRADUCERILOR. TRADUCERI ÎN HEXAMETRI ALE *ENEIDEI*, CARTEA I, VERSURILE 1-11.¹

Carmen Fenechiu

Translation's Game. Romanian Hexameter Translations of the *Aeneid* I. 1-11 (Abstract)

The paper examines how the first eleven verses of the Virgilian epic are rendered into four Romanian hexameter translations: George Coșbuc (1896), Dumitru Murărașu (1956), Nicolae Ionel (1997), Dan Slușanschi (2000). The investigation takes into account both the relation between the two languages, the source language (Latin) and the target language (Romanian), and the comparison between the translations, which are presented in the order of their publication, since the influences are easier to notice. The differences between the four Romanian versions are discernible even at a first reading, but they become more evident through an in-depth analysis which focuses on the translators' linguistic and stylistic choices by comparing the different translations for the same source text segments. The examination is more relevant as the selected versions are all in hexameter verse, which means that the translators must all submit to the same metrical constraints.

Keywords: Vergil, *Aeneid*, Romanian hexameter translations.

Prezentul studiu își propune să examineze patru traduceri românești în hexametri ale *Eneidei*, focalizându-se asupra analizei comparative a soluțiilor alese de traducători în transpunerea următoarelor unsprezece versuri, care constituie bine-cunoscutul prolog al epopeii vergiliene: *Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris / Italiam fato profugus Laviniaque venit / litora - multum ille et terris iactatus et alto / vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram, / multa quoque et bello passus, dum conderet urbem* 5 / *inferretque deos Latio; genus unde Latinum / Albanique patres atque altae moenia Romae. Musa, mihi causas memora, quo numine laeso / quidve dolens regina deum tot volvere casus / insignem pietate virum, tot adire labores* 10 / *impulerit. tantaene animis caelestibus irae?*²

O primă parte a studiului va fi dedicată prezentării teoriilor³ traducătorilor și obiectivelor acestora în ceea ce privește propria traducere, deoarece acestea

---

¹ O primă variantă a acestui studiu a fost prezentată în data de 27 martie 2018 în cadrul Cercului Dialect, afiliat Facultății de Litere a Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

² Textul latin citat este cel al ediției Loeb, Virgil, *Eclogues. Georgics. Aeneid I-VI*. With an English translation by H. Rushton Fairclough. Loeb Classical Library (Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann Ltd. 1938).

³ Mavrodin 1981: 191: „Traducerea este în primul rând o practică, valoric determinată de orizontul cultural al traducătorului, de competența și performanța lingvistică a acestuia, dar și totodată, și nu în ultimul rând, de acea intuire corectă a soluțiilor concrete pe care în mod obișnuit o numim vocație, inspirație sau, pur și simplu, bun gust. (...) orice practician al traducerii, oricât de neîncrezător în eficiența unei teorii a traducerii,

influențează fundamental practica traducerii și au impact nemijlocit asupra tălmăcirilor lor. Intențiile traducătorilor diferă uneori radical, după cum se va vedea, ceea ce are nu doar efect imediat, asupra manierei în care este abordată activitatea de traducere, asupra rezultatului ei, traducerea propriu-zisă, și asupra felului în care este ea primită cititori, ci și efect de lungă durată, deoarece traducerile creează și fasonează maniera în care autorul transpus este perceput, receptat și acceptat în noua cultură. Prezentarea traducătorilor se va face cronologic (George Coșbuc, Dumitru Murărașu, Nicolae Ionel, Dan Slușanschi), fiind însoțită de versiunea în română oferită de fiecare primelor 11 versuri ale epopeii. Diferențele între cele patru versiuni vor fi, astfel, observabile chiar de la o primă lectură, dar ele vor deveni și mai evidente în a doua parte a studiului, organizată ca o cercetare de tip comparativ, care va urmări îndeaproape soluțiile de traducere a unor secvențe textuale, ce vor fi analizate mai ales din perspectivă lingvistică, dar și stilistică. Examinarea se va dovedi cu atât mai interesantă cu cât versiunile selectate sunt toate în hexametri, ceea ce înseamnă că traducătorii trebuie să găsească soluții care să fie adecvate și să se supună aceluiași constrângeri metrice. Analiza va avea în vedere atât comparația între cele două limbi, limba sursă (limba latină) și limba țintă (româna), precum și între cele patru versiuni în limba română, care vor fi prezentate, și în această parte, în ordinea publicării lor, deoarece influențele vor putea fi mai ușor sesizate.

Popularitatea lui Vergilius în cultura română este dovedită de numărul mare de traduceri din opera acestuia. O prezentare detaliată și o analiză critică a tălmăcirilor românești ale lucrărilor poetului mantuan, începând cu primele încercări de traducere până în anii 1930, este realizată de Nicolae Lascu în două articole publicate în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, ce au fost reunite ulterior în anul 1997 în volumul „Pentru clasicism”, editat de Stella Petecel.⁴

Prima versiune în română a epopeii vergiliene datează din anul 1805 și îi aparține lui Vasile Aaron, dar ea a rămas numai în manuscris⁵, fiind, de fapt, „mai mult o povestire după *Eneida*”⁶. Cea dintâi încercare de a transpune epopeea latină în limba română în metru original este făcută de Atanasie Șandor, în „Foaia pentru minte, anima și literatura”, nr. 11, din anul 1859, la paginile 81-83, apărând primele 49 de versuri din cartea întâi. N. Lascu consideră că „hexametreele traducerii lui Șandor sînt curgătoare, cu mici asperități, cauzate de-o limbă cam zgrunțuroasă”⁷.

Prima traducere integrală a *Eneidei* în hexametri îi aparține poetului George Coșbuc și este publicată în anul 1896, fiind atât de bine primită de cititori și apreciată de critici încât primește premiul „Năsturel” al Academiei Române, acordat în 1897, și cunoaște mai multe ediții și numeroase republicări. În prefața primei ediții a *Eneidei* sale, Coșbuc atrage atenția asupra propriilor sale deficiențe ca traducător și a dificultăților pe care le-a întâmpinat la trecerea textului latin în română, atât în ceea ce privește transpunerea în hexametri, cât și alegerea vocabularului:

---

este tributar, la modul mai mult sau mai puțin conștient, unei asemenea teorii, mai mult sau mai puțin elaborată, pe care și-a construit-o singur – ceea ce noi am numi o *poietică/poetică a traducerii*.”

⁴ Lascu [1933-1935] 1997: 145-195.

⁵ Pentru detalii privind „peregrinările” acestui manuscris, a se vedea Buzași 2017.

⁶ Lascu [1933-1935] 1997: 168.

⁷ Lascu [1933-1935] 1997: 170.

„De data asta public *Aeneida* fără note. O privesc ca o încercare de traducere și aștept s-o supui unei revisii, după ce publicul pricepător va avea bunăvoința să mă facă atent la greșelile ce le-am făcut. Căci, oricâtă silință mi-aș fi dat, nu m-au îngăduit sovăitorii pași ai începătorului să merg cu deplină siguranță și poate n-am priceput multe, și multe s-ar fi putut spune mai bine și n-am știut cum. A trebuit să mă lupt cu formele hexametrelor, cu formele de gândire ale celor vechi, cu felul lor de exprimare. Și mai ales cu alegerea cuvintelor românești: e greu să redai limba clasică latinească în limba românească a poporului, mai ales când n-ai loc să faci perifrasede, căci versul traducerii mele răspunde versului latin. Printr-astea munca traducerii e grozav de truditore și nespornică. Nădăjduiesc că voi putea publica pe Vergil mai târziu, revăzut și cu notele trebuitoare pentru înțelegerea și a celor ce n-au întinsă cultură clasică ori n-o au deloc.”⁸

Scopul lui Coșbuc era, așadar, de a transpune *Eneida* „în limba românească a poporului”, poetul român dorind să ofere accesul unui public cât mai larg la una dintre capodoperele literaturii universale (pentru traducerea sa folosește ediția lui E. Benoist, apărută la editura Hachette). Grijă pentru propășirea culturală a neamului său, dovedită de viața lui Coșbuc, poetul cutreierând ani la rândul satele ca îndrumător al centrelor culturale din țară, fiind în mod special interesat de alfabetizarea țăranilor⁹, se reflectă nu doar în alegerea de a traduce în limba română o operă esențială a literaturii latine, parte a canonului literar, ci și în maniera de redare a *Eneidei*, care este orientată spre cititor, dorind să-l apropie pe acesta de lumea vergiliană.

George Coșbuc oferă următoarea tălmăcire primelor versuri ale epopeii:

„Lupte vă cînt și pe-oșteanul ce-odată, din cîmpii troianici, / Dus de meniri a sosit în pămîntul ital, la lavinii / Cei de pe mal. Îl zvîrliră prin țări și pe-adîncuri întruna / Zeii, cît timp a ținut mînia mîhnitei Iunone. / 5. Patimi și-n lupte-a-ndurat, în Latium pînă s-aducă / Zeii troieni și temeiuri să-și pună cetății din care / Neamul latin a purces, poporul albanic și Roma. / Muză, vestește-mi temeiul, din care călcare-a poruncii / Astfel de multe dureri s-aducă vrăjmașa regină / 10. Celui mai vrednic bărbat, amaruri atîtea gătindu-i? / Patimi atîta de mari s-ascundă sub piepturi chiar zeii?”¹⁰

La o distanță de șaiszeci de ani, în anul 1956, este publicată o nouă transpunere în metru original, autorul ei fiind Dumitru Murărașu. Ediția nu este însoțită de cuvintele traducătorului, dar este precedată de un studiu introductiv și comentarii de Haralambie Mihăescu, care precizează următoarele: „Tălmăcirea de față vine după aproape șaiszeci de ani de la apariția versiunii lui Coșbuc și constituie fără îndoială un eveniment așteptat de multă vreme de către cititorii din țara noastră, și în același timp o dovadă vie și emoționantă a continuității unei tradiții adînci de prețuire a marelui clasic al literaturii latine.”¹¹

Autorul studiului introductiv nu oferă, din păcate, niciun fel de informații privind munca și obiectivele traducătorului, dar în cuvintele citate anterior se face trimitere la interesul viu al cititorilor pentru autorul clasic, la o tradiție de apreciere și recunoaștere a valorii (operei) poetului latin, de unde se poate deduce că și această

⁸ Vergilius 1980 [1896]: 27.

⁹ Scridon 2003: 188.

¹⁰ Vergilius 1980 [1896]: 29.

¹¹ Vergilius 1956: 17.

transpunere este orientată spre publicul larg. Această nouă versiune în hexametri deschide, astfel, accesul unei noi generații către universul vergilian și oferă publicului, de bună seamă, unul diferit¹² de cel de la sfârșitul secolului XIX, posibilitatea de a se bucura de una dintre lucrările cele mai importante ale literaturii universale.

Transpunerea lui Dumitru Murărașu, după cum se poate vedea din versurile citate, este mai apropiată de originalul latin decât traducerea lui George Coșbuc, dar pierde din ritmul, armonia și melodicitatea versiunii anterioare, care beneficiază de forța, talentul și resursele poetice ale marelui poet român:

„Armele cînt și pe-acel bărbat care-nțiiul, de soartă / Dus de pe-al Troiei liman, a venit pe-a Laviniului coastă-n / Țara Italiei: mult azvîrlit pe uscat și pe mare, / Zei oropsindu-l din ura de veghe a cruntei Junone, / 5. Multe-ndurînd și-n război, pînă cînd să-și clădească orașul / Și să-și aducă în Lațiu penaii: de unde-s latinii, / Moșii albanii și-ale marii Rome hotarnice ziduri. / Muză, să-mi spui ce pricini, care zeu a simțit vreo jignire, / Ce-ndurerînd-o, regina-ntre zei a silit pe bărbatul / 10. Îndeosebi credincios să trăiască-ncercări și să-nfrunte / Munci după munci. În cereștile inimi e-atîta mînie?”¹³

Patruzeci de ani după versiunea lui Murărașu și la o sută de ani după cea a lui Coșbuc, apare în anul 1997, transpunerea în hexametri a lui Nicolae Ionel. Acesta are cea mai complexă și inovatoare poetică a traducerii, prezentată pe larg în „Cuvîntul traducătorului”, unde expune metoda și intențiile sale, distanțându-se de predecesorii săi, care, după cum consideră Nicolae Ionel, nu au reușit să redea poetica lui Vergiliu.

„Propun o versiune a operei lui Vergiliu în românește (acum, *Aeneis*) pentru a atrage atenția asupra traductibilității, a universalității preluării puterii de a vorbi, adică asupra posibilității iradierii – prin participarea la aceeași natură – a cuceririlor expresive a unei limbi spre latența tuturor limbilor. Am pornit la această muncă nu pentru că în românește există numai cîteva versiuni, din care doar două în hexametri, ci pentru că nici în limba română nici în alte limbi n-am găsit tradusă poetica lui Vergiliu.”¹⁴

N. Ionel nu este, așadar, interesat de a facilita accesul cititorilor la o operă esențială a literaturii latine, ci de a sublinia universalitatea limbii lui Vergilius. Traducătorul optează pentru o practică a traducerii total diferită de cea a predecesorilor săi, alegând să păstreze în versiunea română pe cât posibil sintaxa, topica și hiperbatul vergilian¹⁵, pe care le consideră elementele esențiale și definitorii ale poeziei lui Vergilius. Ionel este fidel structurii textului sursă chiar și când ea contravine evident particularităților limbii române, ceea ce are impact negativ asupra inteligibilității *Eneidei* sale. Autorul însuși admite că transpunerea sa nu se va face într-o română facilă:

„Am încercat să-l fac pe Vergiliu să scrie în românește cu întreaga lui poetică, nu să transpun informaționalul în hexametri fluenți, cum am întîlnit în toate traducerele

¹² Mavrodin 1981: 193: „Traducătorul, așadar, trebuie să se gîndească mereu la publicul căruia i se adresează, public mereu altul, pentru că mereu alta este epoca. Traducerea ne apare astfel ca o activitate mereu reîncepută, niciodată definitivă, încheiată.”

¹³ Vergilius 1956: 19.

¹⁴ Vergilius 1997: 5.

¹⁵ Vergilius 1997: 5.

românești și străine, pe care le-am putut găsi. Vergiliu nu poate fi echivalat cu alte mijloace, cu altă poetică decât a sa. A încerca spargerea barierei limbilor, a încerca să-l faci pe Vergiliu să scrie românește poate părea o nebunie și un experiment hazardat. Numai că nu voința traducătorului decide, ci limba. Iar limba română, nu cea aparentă, nu cea facilă, dar aceea esențială, aceea încă latentă în stihia ei, permite. Rezultă o română mai dură, mai dificilă, mai neașteptată, mai plină de o stranie forță, dar română organică și esențială, a adevărului conținut în adâncurile ei. Desigur, nu o română facilă.”¹⁶

Dorința și obiectivul traducătorului de „a încerca spargerea barierei limbilor” pentru a păstra poetica vergiliană în versiunea română, care devine, astfel, în unele locuri, greu de urmărit, îl plasează într-o poziție contrară celei a lui Coșbuc, care își dorește să popularizeze opera lui Vergilius. Cele două versiuni se situează, prin urmare, la poli opuși: în timp ce Coșbuc realizează o traducere exoterică, cea a lui Ionel este ezoterică, accesibilă pe alocuri numai inițiaților. Nu întâmplător, ediția sa este una bilingvă, textul latin ce însoțește versiunea românească fiind necesar deoarece uneori aceasta din urmă devine clară numai printr-o confruntare cu textul latin. Pe de altă parte, tocmai această fidelitate față de versul vergilian face ca versiunea lui Ionel să fie foarte utilă celor care doresc să înțeleagă maniera de structurare și construire a textului latin și au nevoie de un intermediar, de ajutorul unei transpuneri românești. Transpunerea lui N. Ionel devine, astfel, un paradox, sau, după cum afirmă Dan Slușanschi, un *curiosum*¹⁷.

Alegerea traducătorului de a urma cât mai fidel în transpunerea sa poetica, forma textului sursă se poate constata încă de la lectura primelor versuri:

„Arme, bărbatul îl cânt, din troiane ce-nțiul hotare / Către Italia de soartă fu dus și-n lavinici venit-a / Tărmi, îndelung pe pământuri zvîrlit și pe mare, / Zeii voinđ, din vegheată a crudei Iunone minie, / 5. Multe-ndurînd și-n război pîn’ să-și nalțe cetatea / Și să-și aducă penaiții în Latium, de unde latinii / Sînt și strămoșii albanii și înalte zidurile Romei. / Muză, ce cauze spune-mi, ce zeu fu jignit sau ce oare / Îndurerînd pe regina de zei, să petreacă atîtea / 10. Pe credinciosul vestit și atîtea să-nfrunte amaruri, / Ea l-a împins: oare-atîț e-n cereștile inimi mînia?”¹⁸

Cea mai recentă traducere în hexametri a *Eneidei* este cea oferită de Dan Slușanschi, fiind publicată în anul 2000. În „Introducere”, traducătorul afirmă că limba română dispune de toate mijloacele lingvistice necesare pentru a-l putea reda pe Vergilius în toată sonoritatea sa, depărtându-se de concepția lui Nicolae Ionel și revenind la orientarea către cititor, care este invitat în încheiere să judece reușita efortului. Pentru a facilita pătrunderea în universul vergilian, versiunea este însoțită și de doi indici, unul de nume de persoane, altul de nume de locuri: „Principiul de redare în românește a rămas însă același: limba română nu trebuie să sufere silnecii, nu trebuie forțată sau învechită artificial, avuția ei de variante morfologice și de vocabular fiind,

¹⁶ Vergilius 1997: 9.

¹⁷ Vergilius 2000: 19: „Rezultatul a ajuns să fie, prin urmare, un *curiosum*: traducerea își urmează șirul sonor, bogat, cadențat – doar că sintaxa ei, imposibilă în românește, nu aduce nicidecum Cititorului un acces omenos, sau măcar viabil la elegantele versuri ale lui Vergiliu, atât de curgătoare în latinește.”

¹⁸ Vergilius 1997: 11.

de la sine, o comoară îndeajuns de întinsă pentru transpunerea lumii, tonului, textului epopeii latine.”¹⁹

Primele unsprezece versuri în versiunea lui Dan Slușanschi reflectă intenția acestuia de a se folosi în transpunerea sa de bogăția morfologică și lexicală a limbii române:

„Armele cînt și bărbatul ce primul din Troia venit-a / Soarta să-și afle-n Italia și pe Lavinice țarmuri, / Multzbuciumat, pe uscat și pe-a mării adîncuri, asemeni, / Sub a Cereștilor vrere și-urgie, prin ura Iunonei / 5. Crîncenă, neiertătoare, ducînd și-n război multă jale, / Pînă orașul durat-a și zeei în Lațiu-i aduse, / Neamul latin de-unde vine, și-Albanii, și-a Romei tari ziduri. / Muză, tu adu-mi aminte pricinile – care-a fost ciuda / Ce-o îndemna pe Regina din ceruri, făcînd ca urgia-i / 10. S-o prăvălească, de-avu să înfrunte noian de necazuri / Mîndrul, piosul bărbat?! Sunt Cereștii atîta de aprigi?!”²⁰

Primele unsprezece versuri ale Eneidei sunt printre cele mai cunoscute, recitate, recitite și traduse versuri latine în limba română, tocmai de aceea fiind selectate pentru analiza comparativă²¹, care, după cum am precizat deja, va observa atent traduceri examinându-le cu precădere din perspectivă semantică și morfo-sintactică, dar și stilistică.

1. *Arma virumque cano*,

Coșbuc – „lupte vă cînt și pe-oșteanul”

Murărașu – „arme vă cînt și pe-acel bărbat”

Ionel – „arme, bărbatul îl cînt”

Slusanschi – „armele cînt și bărbatul”

Conținutul epopeii este sintetizat de Vergilius prin cele două substantive coordonate *arma* și *virum*, subordonate verbului *cano*, primul rezumând, după cum se știe, ultimele șase cărți, iar cel de-al doilea primele șase cărți ale *Eneidei*. Coșbuc este cel mai departe de textul latin în ceea ce privește tălmăcirea celor două substantive, deoarece înlocuiește în română concretul *arma* prin mai abstractul „lupte”, renunțând la metonimia din poemul latin, și traduce *virum* prin „oștean”, mai limitat ca sferă decât *virum* („bărbat”), subliniind calitatea de războinic a lui Eneas. Prin această alegere se pierde însă legătura cu *Odiseea* homerică, al cărei prim cuvânt *ἄνδρα* este reluat în textul vergilian prin *virum* și la care poetul mantuan face trimitere evidentă prin plasarea acestui substantiv în poziție secundă în versul 1. În tălcuirea lui George Coșbuc accentul cade pe calitățile războinice ale lui Eneas, pe calitatea sa de erou (*heros*), *virum* devenind, astfel, o reluare a lui *arma*. În plus, traducătorul implică afectiv cititorii prin adăugarea pronumelui personal de persoana a II-a plural pe lângă verbul „a cînta”: „vă cînt”, care nu apare în versul latin. În transpunerea sa, Dumitru Murărașu introduce, subordonându-l lui „bărbat”, adjectivul pronominal demonstrativ „acel”, care nu este atestat în textul sursă, și îl urmează pe Coșbuc prin implicarea cititorilor în poemul epic („vă cînt”). Nicolae Ionel este singurul care păstrează topica latină, dar renunță la conjuncția copulativă enclitică *-que* („și”) care coordonează cele

¹⁹ Vergilius 2000: 19.

²⁰ Vergilius 2000: 21.

²¹ Pentru articole mai recente conținând analize comparative între traduceri românești ale altor pasaje vergiliene, a se vedea Pușcaș 2013 și Ceia 2017.

două complemente directe în latină, folosind aceleași substantive în română precum Murărașu: „arme” și „bărbat”. Dan Slușanschi este cel mai aproape sintactic și semantic de originalul latin prin formularea sa, „armele cînt și bărbatul”. Se poate, prin urmare, observa că soluțiile de traducere sunt distincte chiar și în transpunerea unei structuri foarte simple: diferențele pot fi de ordin lexical (Coșbuc față de ceilalți trei traducători), dar chiar și ultimele trei versiuni, care folosesc aceiași corespondenți în română pentru substantive și verb - „arme” (*arma*), „bărbat” (*virum*), „cînt” (*cano*) - diferă totuși între ele fie prin topică, fie prin adăugarea unor cuvinte care nu există în latină („acel”, „vă”) sau omiterea în română a unora din latină (conjuncția *-que*).

1. *Troiae qui primus ab oris*

2. *Italiam fato profugus Laviniaque venit*

3. *litora* -

Coșbuc – „ce-odată, din cîmpii troianici, / dus de meniri a sosit în pămîntul ital, la lavinii / cei de pe mal.”

Murărașu – „care-nțiul, de soartă / dus de pe-al Troiei liman, a venit pe-a Laviniului coastă-n / țara Italiei:”

Ionel – „din troiane ce-nțiul hotare / către Italia de soartă fu dus și-n lavinici venit-a / țărmi,”

Slușanschi – „ce primul din Troia venit-a / soarta să-și afle-n Italia și pe Lavinice țarmuri,”

Începând cu următoarele versuri, deosebiri între cele patru versiuni devin și mai evidente. Coșbuc, înlocuind adjectivul *primus* prin adverbul „odată”, renunță la ideea de întâietate, dar, instituind în mintea cititorilor o legătură cu acel „a fost odată” din basmele românești, creează o atmosferă de poveste, ce se menține de-a lungul întregii traduceri. Murărașu și Ionel preferă „întiul”, care păstrează sensul originalului, în timp ce Slușanschi este cel mai aproape de latină prin folosirea lui „primul”, care păstrează nu doar sensul, ci și forma cuvîntului latin prin legătura etimologică. În ceea ce privește redarea lui *Troiae ab oris*, se poate vedea că cei patru traducători preferă soluții diferite: Coșbuc „din cîmpii troianici”, Murărașu „de pe-al Troiei liman”, Ionel „din troiane hotare”, Slușanschi „din Troia”, Murărașu fiind cel mai aproape de textul latin și singurul care păstrează atributul substantival genitival al lui *ab oris* (*Troiae* - „al Troiei”), în timp ce Coșbuc și Ionel optează pentru un determinant adjectival, în două variante („troianici”, „troiane”). În ceea ce privește importantul concept de *fatum*, Coșbuc preferă să-l redea prin „meniri”, care provine din slavă de la verbul „a meni”, ce înseamnă „a prevesti, a prezice”²², fiind, astfel, mai aproape semantic de sensul etimologic al latinului *fatum*, care se leagă de verbul *for, fari* („a vorbi”). Ceilalți trei tîlmăcitori aleg substantivul „soartă”, care provine din latină (*sors*), însă este legat de verbul *sortior, iri*, „a trage la sorți”. *Profugus* este echivalat de primii trei traducători prin „dus”, în timp ce Dan Slușanschi modifică sensul acestui pasaj prin introducerea verbului „a afla” optînd pentru formula „venit-a soarta să-și afle-n Italia”, ce schimbă înțelesul sintagmei *profugus fato* („fugar din cauza destinului / exilat de destin”) și îl transformă pe Eneas din personaj mînat de soartă într-un erou activ. Pentru a exprima locul, mai exact punctul terminus pe lângă *venit*, Vergilius folosește două acuzative

²² <https://dexonline.ro/definitie/meni> (accesat 12 decembrie 2020).

sintetice *Italiam* și *litora* (determinat de adjectivul *Lavinia*), a căror echivalare în română este variată. Murărașu este singurul care folosește termenul de „coastă” pentru *litora*, în timp ce Ionel și Slușanschi folosesc „țărmi”, respectiv „țarmuri”, iar Coșbuc modifică relația sintactică transformând termenul subordonat *Lavinia* în termen regent („la lavinii cei de pe mal.”). În ceea ce privește topica și sintaxa, Nicolae Ionel, după cum era de așteptat, se menține cel mai aproape de textul vergilian, fiind singurul care păstrează exact enjambamentul din limba latină (primul cuvânt al versului 3 în versiunea sa fiind „țărmi”, o redare exactă a lui *litora*), în timp ce ceilalți traducători sau îl păstrează, însă transformându-l (Coșbuc, Murărașu), sau renunță la el (Slușanschi).

3. *multum ille et terris iactatus et alto*

4. *vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram,*

Coșbuc – „îl zvîrliră prin țări și pe-adîncuri întruna / zeii, cît timp a ținut mînia mîhnitei Iunone.”

Murărașu – „mult azvîrlit pe uscat și pe mare / zei oropsindu-l din ura de veghe a cruntei Iunone,”

Ionel – „îndelung pe pămînturi zvîrlit și pe mare / zeii voind, din vegheată a crudei Iunone mînie,”

Slușanschi – „multzbuciumat, pe uscat și pe-a mării adîncuri, asemeni / sub a Cereștilor vrere și-urgie, prin ura Iunonei / crîncenă, neiertătoare,”

Alto exprimă atât ideea de larg, cât și de adîncuri ale mării care se regăsește la Coșbuc în forma „pe-adîncuri”, dar și la Slușanschi („mării adîncuri”), în timp ce ceilalți doi optează pentru mai simplul „mare”. Se observă în acest pasaj influența lui Coșbuc asupra succesorilor săi, *iactatus*, tradus de poetul român prin „îl zvîrliră”, formă populară pentru „a azvîrli”, se regăsește apoi la Murărașu și Ionel. Dan Slușanschi se diferențiază de predecesorii săi și creează compusul poetic „multzbuciumat” pentru a traduce *multum iactatus*. Sintagma *vi superum* este tradusă simplificat (prin „zei”) de Coșbuc, în timp ce Murărașu și Ionel optează pentru transformarea substantivului *vi* în verbe diferite în versiunile lor („zei oropsindu-l”, „zeii voind”), iar Slușanschi, care redă *superum* prin „Cerești” (mai apropiat de sensul cuvântului latin), introduce substantivul „urgie”, care nu apare în textul latin („sub a Cereștilor vrere și-urgie”). În versul 4 este exprimat pentru prima dată motivul mîniei Iunonei, ce pune în mișcare evenimentele narate în epopee. Pentru a tălmăci *ira*, Coșbuc și Ionel folosesc termenul „mînie”, o alegere inspirată nu doar fiindcă este mai aproape de sensul cuvântului latin, ci, prin legătura etimologică cu latinescul *mania* și grecescul *μανία*²³, datorită înrudirii cu *μῆνις*²⁴, primul cuvânt din *Iliada*, conectând astfel în traducerea română cele două teme, mânia Iunonei din epopeea vergiliană și mânia lui Ahile din epopeea homerică. Ceilalți doi traducători, Murărașu și Slușanschi, optează pentru „ură”, care nu corespunde exact sensului substantivului latin. Structura textului sursă din segmentul *saevae memorem Iunonis ob iram* este complicat de tradus

²³ <https://dexonline.ro/definitie/manie> (accesat 12 decembrie 2020).

²⁴ The University of Texas at Austin. Linguistic Research Center. Indo-European Lexicon. Pokorny Etymon: 3. *men-* 'to think; **mind**, spiritual activity': <https://lrc.la.utexas.edu/lex/master/1282> (accesat 12 decembrie 2020).

din cauza figurilor de stil folosite, a combinației dintre hypallage (*saevae*, care este sintactic subordonat lui *Iunonis*, modifică semantic mai degrabă termenul *iram*, în timp ce *memorem*, care determină sintactic substantivul *iram*, o caracterizează de fapt pe *Iuno*) și synchysis. Coșbuc traduce *ira* prin „mînie” și *saeva* prin „măhnit”, folosit aici nu cu sensul de „întristat”, ci de „mânios” (un înțeles mai puțin frecvent pentru acest adjectiv), creând aliterția „mînia mîhnitei Iunone”. Traducătorul renunță însă la redarea adjectivului *memorem*, care-l determină pe *iram*, dispărând, astfel, synchysis (adjectiv 1 *saevae* – adjectiv 2 *memorem* – substantiv 1 *Iunonis* – substantiv 2 *iram*). Murărașu și Ionel prin soluțiilor lor, „din ura de veghe a cruntei Junone”, respectiv, „din vegheată a crudei Iunone mînie” încearcă să păstreze construcția complexă din latină. Respectând structura versului vergilian, singurul care reușește să păstreze synchysis în traducere este Nicolae Ionel, ceilalți autori schimbă topica sau renunță cu totul la unul dintre adjective (Coșbuc) sau îi schimbă termenul regent (Slușanschi – „prin ura Iunonei / crîncenă, neiertătoare”).

5. *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem*

6. *inferretque deos Latio;*

Coșbuc – „patimi și-n lupte-a-ndurat, în Latium pînă s-aducă / zeii troieni și temeiuri să-și pună cetății”

Murărașu – „multe-ndurînd și-n război, pînă cînd să-și clădească orașul / și să-și aducă în Lațiu penaii:”

Ionel – „multe-ndurînd și-n război pîn’ să-și nalțe cetatea / și să-și aducă penaii în Latium,”

Slușanschi – „ducînd și-n război multă jale, / pînă orașul durat-a și zeii în Lațiu-î aduse,”

Participiul *passus* este tradus de primii trei prin verbul „a îndura” (la indicativ perfect sau gerunziu), în timp ce Slușanschi se rupe de traducerea anterioară optînd pentru gerunziul verbului „a duce” („ducînd”), folosit cu sensul de „a suporta”. *Multa*, complementul direct al lui *passus*, este tradus prin „multe” de Murărașu și Ionel, în timp ce Slușanschi îl explicitează prin formula „multă jale”. Mai poetic, Coșbuc optează pentru „patimi”, care dublează ideea suferinței exprimată și prin prezența lui „a-ndurat” („patimi și-n lupte-a-ndurat”), creând în versiunea română o imagine mai plină de patetism decât cea originală. *Bello* este redat numai de Coșbuc prin „lupte”, fiind repetat substantivul folosit deja în versul 1 (prin care tradusese *arma*), pe când ceilalți optează pentru corespondentul mai potrivit „război”. Binomul *conderet urbem* este tradus diferit de fiecare: „temeiuri să-și pună cetății”, „să-și clădească orașul”, „să-și nalțe cetatea”, „orașul durat-a”. În ceea ce privește transpunerea lui *inferret deos Latio*, verbul este echivalat de toți traducătorii cu „a aduce”, în timp ce *deos*, zeii, sunt particularizați și clar identificați de Murărașu și Ionel prin „penaii”. La Coșbuc, în mod interesant, cele două acțiuni sunt inversate față de textul latin, aducerea zeilor fiind urmată de întemeierea Romei. După cum se poate observa, soluțiile oferite de Murărașu și Ionel sunt foarte asemănătoare și destul de apropiate de cea a lui Slușanschi, cea mai particulară fiind traducerea lui George Coșbuc.

6. *genus unde Latinum*

7. *Albanique patres atque altae moenia Romae.*

Coșbuc – „din care / neamul latin a purces, poporul albanic și Roma.”

Murărașu – „de unde-s latinii, / moșii albani și-ale marii Rome hotarnice ziduri.”

Ionel – „de unde latinii / sînt și strămoșii albani și înalte zidirile Romei.”

Slușanschi – „neamul latin de-unde vine, și-Albanii, și-a Romei tari ziduri.”

Sintagma *genus Latinum* este transpusă în două maniere, pe de o parte, prin „neamul latin” (la Coșbuc și Slușanschi), pe de altă parte, prin „latinii”, de către Murărașu și Ionel care renunță la substantivul *genus* și substantivează adjectivul. În timp ce expresia asemănătoare *patres Albani* cunoaște patru variante, devenind la Coșbuc „poporul albanic”, la Murărașu mai arhaicul „moșii albani”, la Ionel „strămoșii albani”, iar la Slușanschi, care renunță la redarea lui *genus*, prefăcându-se în mai simplul „albanii”. În versul 7 se întâlnește din nou figura de stil hypallage (*altae moenia Romae*), care este soluționată diferit: la Coșbuc fiind total simplificată prin „Roma”, spre deosebire de Dumitru Murărașu care optează pentru complexitate și folosește două epitețe (la Vergilius apare unul singur), adjectivul „mare” pe lângă Roma, respectiv, „hotarnice” pe lângă „ziduri” („marii Rome hotarnice ziduri”). Ionel renunță, în mod surprinzător, la hypallage prin formula „înalte zidirile Romei”, la fel precum face și Dan Slușanschi care alege „a Romei tari ziduri”, ambii subordonând adjectivul *altae* lui *moenia*, spre deosebire de textul vergilian, unde *altae* este subordonat lui *Romae*. Predicatul este neexprimat în textul latin, în versiunile românești însă prezența lui este simțită ca necesară de către traducători care preferă să folosească verbe diferite „a purcede” (Coșbuc), „a fi” (Murărașu, Ionel), „a veni” (Slușanschi).

8. *Musa, mihi causas memora, quo numine laeso*

9. *quidve dolens regina deum tot volvere casus*

10. *insignem pietate virum, tot adire labores*

11. *impulerit.*

Coșbuc – „Muză, vestește-mi temeiul, din care călcare-a poruncii / astfel de multe dureri s-aducă vrăjmașa regină / celui mai vrednic bărbat, amaruri atîtea gătindu-i?”

Murărașu – „Muză, să-mi spui ce pricină, care zeu a simțit vreo jignire / ce-ndurerînd-o, regina-ntră zeii a silit pe bărbatul / îndeosebi credincios să trăiască-ncercări și să-nfrunte / munci după munci.”

Ionel – „Muză, ce cauze spune-mi, ce zeu fu jignit sau ce oare / îndurerînd pe regina de zei, să petreacă atîtea / pe credinciosul vestit și atîtea să-nfrunte amaruri, / ea l-a împins:”

Slușanschi – „Muză, tu adu-mi aminte pricinile care-a fost ciuda / ce-o îndemna pe Regina din ceruri, făcînd ca urgia-i / s-o prăvălească, de-avu să înfrunte noian de necazuri / mîndrul, piosul bărbat?!”

Versul 8 se deschide cu invocația către Muză căreia poetul i se adresează direct prin *Musa, mihi causas memora*, vocativul în poziție inițială fiind păstrat de toți traducătorii. În tălmăcirea lui *mihi causas memora*, Coșbuc este cel mai poetic cu al său „vestește-mi temeiul” (de remarcat că același substantiv fusese folosit deja de traducător și la versul 5, dar cu alt sens, cel de „temelie, fundament”: „temeiuri să-și pună cetății”). Dan Slușanschi este singurul care păstrează sensul lui *memora*, prin „adu-mi aminte pricinile”, în timp ce Murărașu și Ionel preferă să folosească verbul „a

spune”, dar optând pentru moduri diferite (conjunctiv, respectiv, imperativ). Structura *quo numine laeso* creează dificultăți la transpunerea sa în română atât la nivel sintactic, cât și semantic. Fiind un ablativ absolut ce nu poate fi păstrat sintactic în limba română, fiecare traducător oferă o formulă de echivalare distinctă, după cum se va vedea mai jos. La nivel semantic, provocarea constă în alegerea sensului lui *numen*, deoarece substantivul latin poate fi înțeles fie referindu-se la Iuno, pentru a indica puterea (una dintre puterile) acestei zeițe, fie desemnând o altă zeitate jignită de Eneas și troieni. În ceea ce privește înțelesul lui *numen*, Coșbuc optează pentru interpretarea lui *numen* drept „poruncă”, mai aproape de sensul inițial al cuvântului: „din care călcare-a poruncii”, legându-l de Iuno. Murărașu îl traduce însă pe *numen* prin „zeu” („care zeu a simțit vreo jignire”), precum face și Ionel („ce zeu fu jignit”), cei doi fiind singurii care îl transpun în română și pe *quidve dolens* („ce-ndurerînd-o”, „ce oare îndurerînd”). Pentru a reda cele două participiale *quo numine laeso quidve dolens*, Dan Slușanschi optează pentru o formulare simplificată, „care-a fost ciuda”. În tălmăcirea lui *regina deum* Coșbuc introduce un epitet care nu apare în textul latin, dar care marchează dușmănia zeiței față de troieni, „vrăjmașa regină”, Murărașu fiind mai aproape de sintagma latină prin opțiunea pentru „regina-ntrze zei”, la fel ca și Ionel, „regina de zei”, în timp ce Slușanschi se depărtează de predecesorii săi folosind structura „regina din ceruri”. Calitatea definitorie a lui Eneas (*pietas*) apare aici menționată pentru prima dată în epopee, în sintagma *insignem pietate virum*, care este rezolvată diferit de traducători, toți optând însă pentru transformarea substantivului în adjectiv, ca și cum în textul latin nu ar apărea *pietas*, ci *pious*: Coșbuc „celui mai vrednic bărbat”, Murărașu „pe bărbatul îndeosebi credincios”, Ionel „pe credinciosul vestit”, Slușanschi „mîndrul, piosul bărbat”. Propoziția *regina deum tot volvere casus / insignem pietate virum, tot adire labores / impulerit* este redată în română extrem de diferențiat și uneori foarte diferit de structura textului latin: „astfel de multe dureri s-aducă vrăjmașa regină / celui mai vrednic bărbat, amaruri atîtea gătindu-i” (Coșbuc), „regina-ntrze zei a silit pe bărbatul / îndeosebi credincios să trăiască-ncercări și să-nfrunte / munci după munci” (Murărașu), „pe regina de zei, să petreacă atîtea / pe credinciosul vestit și atîtea să-nfrunte amaruri, / ea l-a împins” (Ionel), „pe Regina din ceruri, făcînd ca urgia-i / s-o prăvălească, de-avu să înfrunte noian de necazuri / mîndrul, piosul bărbat” (Slușanschi). Examinând structura *tot adire labores* se poate observa că prin al său „amaruri atîtea gătindu-i” Coșbuc îl influențează pe Nicolae Ionel, care păstrează însă topica latină și alege, pe urmele lui Murărașu, să-l redea pe *adire* prin „a înfrunta” („atîtea să-nfrunte amaruri”), în timp ce Murărașu preferă să folosească repetiția cuvântului „munci” pentru a marca iterația („să-nfrunte munci după munci”). O formulare cu totul diferită se regăsește la Slușanschi, „să înfrunte noian de necazuri”, care introduce substantivul „noian” pentru a exprima mulțimea încercărilor eroului.

11. *tantaene animis caelestibus irae?*

Coșbuc – „Patimi atîta de mari s-ascundă sub piepturi chiar zeii?”

Murărașu – „În cereștile inimi e-atîta mînie?”

Ionel – „oare atît e-n cereștile inimi mînia?”

Slușanschi – „Sunt Cereștii atît de aprigi?!”

Vergilius reia prin substantivul *irae* tema mâniei Iunonei, deja prezentă în versul 4 (*ob iram Iunonis*), dar o generalizează prin prezența lui *caelestibus*. *Irae* e diferit redat în română, prin „patimi” de Coșbuc (care îl subordonează verbului „s-ascundă”), respectiv, prin „mînie” de Murărașu și Ionel, versiunile acestora doi fiind, după cum se poate vedea, foarte apropiate între ele, dar și de textul latin. Dan Slușanschi optează pentru o expresie simplificată sintactic, mai depărtată de originalul latin prin „sunt Cereștii atît de aprigi?!”

Analizând comparativ cele patru versiuni românești în hexametri ale versurilor 1-11 din cartea I a *Eneidei* se pot ușor remarca deosebirile dintre ele în ceea ce privește lexicul, sintaxa și topica, varietatea formulărilor din limba țintă (română) fiind detectabilă chiar și în traducerea unor structuri foarte simple în limba sursă (latină). Pe de altă parte, se pot observa similarități între tălmăcirile lui Dumitru Murărașu și Nicolae Ionel, care se mențin și cel mai aproape de textul sursă, privilegiind fidelitatea față de formă, de construcția versului latin, în timp ce George Coșbuc și Dan Slușanschi oferă soluții originale, uneori mai depărtate de textul sursă, privilegiind redarea conținutului universului epic vergilian.

BIBLIOGRAFIE

FONTES

Vergilius Maro, Publius. 1938. *Eclogues. Georgics. Aeneid I-VI*. Volume I. With an English translation by H. Rushton Fairclough. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Vergilius Maro, Publius. 1980 [1896]. *Eneida*. Ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel. București: Editura Univers.

Vergilius Maro, Publius. 1956. *Eneida*. În românește de D. Murărașu, studiu introductiv și comentarii de H. Mihăescu. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Vergilius Maro, Publius. 1997. *Opere. Eneida*. Traducere de Nicolae Ionel. Iași: Institutul European.

Vergilius Maro, Publius. 2000. *Eneida*. Introducere, traducere în hexametri, bibliografie și indici de Dan Slușanschi. București: Paideia.

STUDIA

Buzași, Ion. 2017. „Prima traducere a Eneidei în limba română”, *Viața Românească*, 10/2017, <http://www.viataromaneasca.eu/revista/2017/10/prima-traducere-a-eneidei-in-limba-romana/>

(accesat 7 decembrie 2020).

Ceia, Vally. 2017. „G. I. Tohăneanu, stanțe traductive”. În *Studii de traductologie românească. I. Discurs traductiv, discurs metatraductiv. In honorem professoris Ileana Oancea*. Coordonatoare Georgiana Lungu-Badea și Nadia Obrocea, 88-99. Timișoara: Editura Universității de Vest. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V4215/pdf> (accesat 7 decembrie 2020).

Lascu, Nicolae. 1997. „Traduceri românești din Vergiliu (Încercare bibliografică și critică).” [I. Anuarul Institutului de Studii Clasice, 1928-1932: 11-37; II. Anuarului Institutului de Studii Clasice, 1933-1935: 34-70]. În Nicolae Lascu, *Pentru clasicism*, editat de Stella Petecel, 145-195. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Mavrodin, Irina. 1981. „Traducerea, o practico-teorie”. În Irina Mavrodin, *Modernii, precursori ai clasicilor*, 191-209. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Pușcaș, Diana-Carmen. 2013. „Particularități traductologice din limba latină în limba română”, *Quaestiones Romanicae. II. 1, 2. Lucrările Colocviului Internațional „Comunicare și cultură în România europeană”*, 169-178. Szeged: JatePress. <https://ciccre.uvt.ro/ro/quaestiones-romanicae/articole/particularitati-traductologice-din-limba-latina-limba-romana> (accesat 7 decembrie 2020).

Scridon, Gavril. 2003. *Viața lui George Coșbuc*. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română.

SITOGRAFIE

<https://dexonline.ro/definitie/meni> (accesat 12 decembrie 2020).

<https://dexonline.ro/definitie/manie> (accesat 12 decembrie 2020).

<https://lrc.la.utexas.edu/lex/master/1282> (accesat 12 decembrie 2020).

CRISES OF IDENTITY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF SHAKESPEARE AND PLAUTUS

Alexandra Jeler

Crises of Identity: A Comparative Analysis of Shakespeare and Plautus (Abstract)

The present paper is a comparative analysis of Shakespeare's *The Comedy of Errors* and the plays that inspired it, namely Plautus' *Menaechmi* and *Amphitryon*, focusing on the way in which the two authors explore identity as a theme. It ventures to demonstrate that, although Shakespeare adopts most of the more obvious elements, such as plot and characters, from *Menaechmi*, the most significant contribution to his play is provided by Plautus' *Amphitryon*, namely the preoccupation for the inner processes that occur when one is confronted with a crisis in their sense of identity. The paper starts by exploring the theoretical characteristics of New Greek Comedy and farce, and the way they are adopted, reinterpreted and humanized by the two authors. The central part of the paper focuses on an empirical analysis of quotations that illustrate aspects such as: what an identity means, how one loses it, the relationship between dream, madness and loss of selfhood, and, lastly, how identity changes in marriage. The result of this analysis offers a more in depth view on the direct impact that Plautus had on Shakespeare's play, which goes beyond the farcical structure and into the nature of what it means to be human.

Keywords: Shakespeare, Plautus, identity, farce, self, comedy.

The voice of a writer is always an echo and a reinterpretation of the writers who came before him. Such is the case of Shakespeare, whose voice was shaped by Ancient Greek and Latin literature. In this paper, I am going to examine the relationship between the plays of Shakespeare and Plautus, by drawing comparisons between *The Comedy of Errors*, *Amphitryon* and *Menaechmi*, and by focusing on the way each play illustrates the theme of lost identity. I am going to attempt to demonstrate that, although Shakespeare adopts most of the most obvious elements, such as plot and characters, from *Menaechmi*, the most significant contribution to his play is provided by Plautus' *Amphitryon*, namely the preoccupation for the inner processes that occur when one is confronted with a crisis in their sense of identity. More than a farcical comedy, *The Comedy of Errors* is a play about inner doubt and the loss and retrieval of one's self, elements which were already present in Plautus, although often overlooked by critics, who prefer to focus on similarities regarding conflict and structure.

Firstly, I am going to outline the underlying influences of Shakespeare's comedy, by focusing on the genre of New Greek Comedy and the way Plautus adopts and adapts it to his own style and audience, as well as on the characteristics of farce which Shakespeare embraces and humanizes. In the second part of the paper, I am going to analyse the way the theme of identity enfolds in the three aforementioned

plays, by referring to relevant quotations and emphasizing the similarities between the approaches of the two authors, as well as the ways in which Shakespeare strays from his model. I am going to use scholarship written by George Frederic Franko, R.L. Hunter, C.W. Marshall and David M. Christenson to better understand the form and role of Plautus' theatre, and works written by critics such as Robert S. Miola, H. A. Watt, Colin Burrow and Penny Gay to examine the influence that Plautus had on Shakespeare and particularly on the writing of *The Comedy of Errors*.

In order to understand Plautus, we must firstly understand how Latin literature functioned in its early days. Theatre was at the core of the development of Roman literature, and most of it was inspired by its Greek counterpart, which was initiated much earlier and served as a model for Latin adaptation. However, it is imperious to mention that this adaptation was not plagiarism, but a reinterpretation that stood on its own as a work of art¹. This, and the fact that in antiquity it was believed that originality meant to creatively rework material which was already existing² make the reinterpretation just as valuable as the model. Thus, half of Plautus' works that were preserved until today are reconstructions of Greek New Comedy. One major characteristic of this genre is that the focus rests on domestic life and conflicts revolve around love and money, which usually find resolution through restorations of identity and marriage³. As David Christenson writes, these plays, "despite some of their absurd premises, strive to sustain the illusion of presenting a picture of real (especially emotional) life"⁴. The fact that their plot is not original is less important than the way in which they portray both inner and outer life on stage and they explore contemporary themes.

Plautus embraced this genre, but he was, as Burrow calls him, a "hybrid 'ancient', who used Greek models from a century or so before to comment on Roman 'contemporary' life"⁵. A lot of his plays were *fabula palliata*, meaning "play in Greek costume", to which he added elements from Italian popular farce. Therefore, the cities, the dress and the names are Greek, thus placing the foolishness and the inappropriate, forbidden behaviour in a foreign society⁶, but the Roman elements are meant to nevertheless make the plays feel familiar⁷. Plautus' comedies are farcical, meaning they do not dwell too much on character development and characterization, but rather focus on plot flexibility and trickery⁸. A third characteristic of his plays is the use of *contaminatio*, meaning the combination of more than one previously written plays, merged into a new work⁹.

¹ George Frederic Franko, "Plautus and Roman New Comedy," in *Greek and Roman Comedy*, ed. Shwan O'Bryhim (Austin: University of Texas Press, 2001), 155.

² R.L. Hunter, *The New Comedy of Greece and Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 59.

³ Robert S. Miola, "Roman Comedy in Early Modern England," in *The Cambridge Companion to Roman Comedy*, ed. Martin T. Dinter (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 320.

⁴ Plautus, *Amphitruo*, 6.

⁵ Colin Burrow, *Shakespeare and Classical Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 134.

⁶ C. Burrow, *Shakespeare and Classical Antiquity*, 134.

⁷ R.L. Hunter, *The New Comedy*, 22.

⁸ Plautus, *Amphitruo*, 11.

⁹ Usua Martinez, "Classical Tradition in Elizabethan Theatre: The Influence of Latin Comedy on Shakespeare's *Comedy of Errors*" (PhD diss., Universidad del Pais Vasco, 2019), 18.

In the same way Latin literature turned to Greek literature for inspiration, the Renaissance turned to the classical models. It is clear Shakespeare received a classical education at school and had read Ovid, whom he used for *A Midsummer Night's Dream*, Plutarch, his inspiration for the Roman plays, as well as Terence and Plautus¹⁰. The study of these two comedy authors was central in the grammar-school curriculum, albeit with certain adaptations and comments meant to protect Christian students from the inappropriate themes the plays adopted, such as lust, avarice and deceit¹¹. Shakespeare not only studied the classical texts, but he learned to imitate the authors' processes and techniques and employ them in his own plays¹².

The Comedy of Errors, which premiered in 1594, is a close imitation of Plautus in terms of plot, characters and farcical elements, which Shakespeare enriches with a romance frame and a more humanistic approach. He preserves the ancient Greek space and time and borrows most of the action and character types from Plautus' *Menaechmi*, in which a man travels by sea to seek his lost twin. Once he unknowingly lands in the city his brother lives in, a multitude of confusions ensues as one of them is mistaken for the other. In addition to this, Shakespeare writes a *contaminatio*, by creating a twin brother for Antipholus' slave too, inspired by Plautus' *Amphitryon*, in which Zeus and Mercury become impersonating doubles of Amphitryon and his slave. Thus, he multiplies the number of comical situations he can create, but also stays true to his habit of constructing characters in harmonizing pairs¹³.

At the centre of *The Comedy of Errors* stands farce, constructed following the Plautine example. Farce, as R. B. Heilman describes it, is mainly physical, concerned not with thoughts, feelings or morality, but with fast-paced action, which is exercised upon characters, and not by them¹⁴. However, the play is really a mixture between the Plautine and the Elizabethan influences¹⁵, which creates three main alterations. Firstly, Shakespeare adds a romantic framework to the farcical comedy, by exploiting the dramatic theme of separated parents and the recognition of lost children, which, according to Eustace Tillyard, is inspired by a lost Greek romance by Apollonius of Tyre¹⁶. The father's arrival at Ephesus, his search for his sons, which is threatened by his execution, and the unexpected reunion with his wife enrich the farcical structure and its traditional ending¹⁷ and introduce more focus on feelings. Moreover, although Shakespeare's plot and humour are centred more around a series of comic disturbances than around the characters, still he built a greater contrast between the two brothers' temperaments than Plautus did¹⁸, which further humanizes the play. Antipholus of

¹⁰ C. Burrow, *Shakespeare and Classical Antiquity*, 1-21.

¹¹ R. S. Miola, "Roman Comedy", 312.

¹² C. Burrow, *Shakespeare and Classical Antiquity*, 144.

¹³ H.A. Watt, "Plautus and Shakespeare. Further Comments on 'Menaechmi' and 'The Comedy of Errors,'" *The Classical Journal* 20, No. 7 (Apr., 1925): 403.

¹⁴ R.B. Heilman, "Farce Transformed: Plautus, Shakespeare, and Unamuno," *Comparative Literature* 31, No. 2 (1979): 114-115.

¹⁵ H.A. Watt, "Plautus and Shakespeare", 402.

¹⁶ E.M.W. Tillyard, *Shakespeare's Early Comedies*, 47-48.

¹⁷ John Arthos, "Shakespeare's Transformation of Plautus." *Comparative Drama* 1, No. 4 (Winter 1967-68): 249-250.

¹⁸ E.M.W. Tillyard, *Shakespeare's Early Comedies*, 49.

Ephesus is more practical and physical, while his brother is more melancholy and more sentimental¹⁹. The play, unlike those of Plautus, is not meant to illustrate the most outrageous parts of human nature, each character being a fraction of “its aggressive, libidinal side”²⁰. Shakespeare builds them as more whole human beings and not parodic exaggerations of vice. As Barber writes, “his comedy dramatizes outrageousness, but usually it is presented as the product of special circumstances”²¹. Furthermore, Balthazar advises Antipholus of Ephesus towards patience and honour, against his violent farcical impulses, such as breaking the door of his own house, which adds even morality, an unexpected element, to farce²². Lastly, Shakespeare expands the roles of women by complicating the character of Adriana and providing through Luciana a pair for the other twin²³. The women are both preoccupied with the status of wife and husband and the social and individual transformation that one undergoes through marriage. Adriana even questions why it is only the husband that has business outside the home, while the wife has to bear his absence patiently: “Why should their liberty than ours be more?”²⁴ Such questions give rise to more elaborate ideas upon one’s nature, which is uncommon to farce, and culminates through one of the main themes of the play, namely that of identity.

This theme was first used in New Comedy, which exploited the comical situations that mistaken identities cause. But it was Plautus that introduced a new direction: the loss of human identity²⁵. This is a different matter altogether, as it explores problems such as what is in one’s identity, how can one lose it and what are the consequences of such a loss. In *Menaechmi*, Plautus only approaches identity from a farcical point of view. The *Menaechmi* never question who they are, not even when the whole world seems to point towards a change in identity. This conviction springs from a lack of concern for ideas and feelings beyond the comical situation. However, in *Amphitryon*, the author goes further by introducing doubt into the mind of his characters. Suddenly, master and slave seek reassurance of their own identity, which they do not perceive as certain anymore. Sosia begins by imitating the *Menaechmi*’s attitude when confronted with his double, stating with conviction: “I am Amphitryon’s Sosia, I am”, only to land, after several passages of more and more doubtful self-questioning, to the inquiry: “Where did I lose myself?”. Shakespeare notices this difference in Plautus and uses it. Despite basing most of the action on *Menaechmi*, he turns the twins into more complex human beings who wonder about themselves.

In *The Comedy of Errors* identities go through a crisis which crashes the carefully constructed certainties that one has about themselves and the place they occupy in the world. This crisis includes confusion, uncertainty and exclusion, and raises question in the heart of the characters who can no longer establish their own selfhoods. As Richard Henze puts it, one of the major themes of the play is “the finding

¹⁹ E.M.W. Tillyard, *Shakespeare’s Early Comedies*, 56.

²⁰ C.L. Barber, “Shakespearian Comedy in the Comedy of Errors,” *College English* 25, No. 7 (1964): 495.

²¹ C.L. Barber, “Shakespearian Comedy”, 495.

²² R.B. Heilman, “Farce Transformed”, 116.

²³ R. S. Miola, “Roman Comedy”, 317.

²⁴ Shakespeare, *The Comedy*, 2.1.10.

²⁵ Wolfgang Riehle, “Shakespeare’s Reception of Plautus Reconsidered,” in *Shakespeare and the Classics*, ed. Charles Martindale and A.B. Taylor (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 117.

of one's self by losing one's self"²⁶. In order for each twin to find his double and at the same time complete their own self, they have to go through a process of unnerving confusion. Antipholus of Ephesus is shunned by his own family, wandering through the city to find his place, while Antipholus of Syracuse is forced to adopt a new identity, so that his own becomes blurry. The very first of Antipholus of Syracuse's intention is to "go lose myself"²⁷, thus anticipating the ensuing action.

A significant passage for this theme is the metaphor of the drop of water, which Shakespeare finds in Plautus and reinterprets:

Sosia:

One drop of

milk is no more like another than that I is like me.²⁸

Messenio:

For I never did see two men more alike. No *drop of water*, no *drop of milk* is more like another, believe me, than he's like you, yes, and you like him, sir.²⁹

Antipholus of Syracuse:

I to the world am like a *drop of water*

That in the ocean seeks another drop,

Who, falling there to find his fellow forth,

Unseen, inquisitive, confounds himself:

So I, to find a mother and a brother,

In quest of them, unhappy, lose myself.³⁰

According to John Arthos, this metaphor is merely ironic in Plautus, meant to illustrate a strong physical resemblance, but becomes a representation of the ocean of mankind in Shakespeare³¹, who speaks about humanity as an indistinguishable medley of identities which intermingle. And indeed, in Plautus the drop has no underlying significance, other than being effective wordplay. But for Shakespeare, it has greater substance, being a testimony to the irresistible search for one another, which is in actuality the search for one's self. Antipholus, in order to find his brother, seems to have to sacrifice his own individuality, by becoming his twin and immersing himself in the ocean of society.

But in order to understand how one can lose one's identity, it is necessary first to understand what an identity is defined by. Both Plautus and Shakespeare have revealing lines in their plays regarding this matter:

²⁶ Richard Henze, "The Comedy of Errors: A Freely Binding Chain," *Shakespeare Quarterly* 22, No. 1 (1971): 35.

²⁷ Shakespeare, *The Comedy of Errors*, 1.2.30.

²⁸ Plautus, *Amphitryon*, act 1.

²⁹ Plautus, *Menaechmi*, act 5.

³⁰ Shakespeare, *The Comedy*, 1.2.199-204.

³¹ John Arthos, "Shakespeare's Transformation", 244.

Mercury:

And I say, considering I
have taken on his *looks* and *dress*, it is
appropriate for me to ape his *ways* and
general *conduct*, too.

(et enim vero quoniam *formam* cepi huius in med et *statum*,
deceat et *facta* moresque huius habere me similes item.)³²

Sosia:

For heaven's sake, where
did I lose myself? Where was I *transformed*?
Where did I drop my *shape*?

(ubi ego perii? ubi *immutatus* sum? ubi ego
formam perdidi?)³³

Dromio of Syracuse: I am *transformed*, master, am I not?

Antipholus of Syracuse: I think thou art in *mind*, and so am I.

Dromio of Syracuse: Nay, master, both in mind and in my *shape*.³⁴

For Plautus, identity is made up of *forma*, (meaning “form or appearance, as characteristic of a particular person”³⁵), *status* (physical state or condition³⁶), *factum* (deed, action³⁷) and *mores* (habitual conduct, character³⁸). When Mercury wants to become Sosia, these are the elements that he requires for the effectiveness of his transformation, which is, however, completed by a *signum*, meaning signet, as well as a sign by which one recognizes a person³⁹. It is truly this last component that convinces the protagonists that their identities had been stolen. The other element which seems to be more important than the others can be identified in the second quotation: Sosia associates the act of losing himself first of all with *forma*, which is most easily identifiable by others and by himself. If it is lost, one cannot be recognized anymore.

For Shakespeare, on the other hand, two elements take first stage: mind, which was not mentioned by Plautus, and shape. This points to a greater emphasis put on one's inner life as a mark of selfhood. It is also worth mentioning that both Dromio and

³² Plautus, *Amphitryon*, act 1.

³³ Plautus, *Amphitryon*, act 1.

³⁴ Shakespeare, *The Comedy*, 2.2.584-6.

³⁵ Oxford Latin Dictionary 1969, *forma* entry.

³⁶ Oxford Latin Dictionary 1969, *status* entry.

³⁷ Oxford Latin Dictionary 1969, *factum* entry.

³⁸ Oxford Latin Dictionary 1969, *mos* entry.

³⁹ Oxford Latin Dictionary 1969, *signum* entry.

Sosia talk about a transformation, not a total loss. When their identity falls, it is not a void that remains, but rather a transformation into something else which is still unknown, hence the repeated self-questioning.

Alongside appearance, name is also a crucial part of identity. Over the course of the play's action the characters seem to understand that name is not a reliable marker of identity, because it can refer to multiple people⁴⁰. The father describes the Antipholi as "the one so like the other, / As could not be distinguish'd but by names"⁴¹. However, when name no longer functions as a mark of differentiation, it seems their two individualities merge, forming solely one that they have to share between themselves, and the impossibility of doing so is the source of all conflict. Similarly, in *Amphitryon*, Mercury and Sosia fight over who among the both of them has the right to keep their identity, and consequently their name. Sosia, after enough proof, aware of the impossibility of two people having the same self, resigns: "This evidence settles me. I've got to find me a new name"⁴².

Desperate, the characters start to question their identity and seek confirmation from the outside world. Shakespeare illustrates how one's identity can only be maintained through its recognition by society, and this theme bore significant importance in an age where there was more and more emphasis placed on individualisation and singularity⁴³. This tendency is illustrated in the play through a greater reliance on identification coming from the outside world. While Plautus' Sosia repeatedly asks question to himself, seeking self-confirmation that he is indeed who he has always been, Dromio looks to his master for verification:

Sosia: (half to himself) See here, dash it, an't I Amphitryon's servant
Sosia? Didn't our ship arrive this night from Port Persicus, and I on it?
Didn't my own master send me here?⁴⁴

Dromio of Syracuse:
Do you know me, sir? am I Dromio? am I your man?
am I myself?⁴⁵

In Plautus, once identities become blurred, so do the lines between madness and sanity, namely *sanus* and *insanus*, and dream and wakefulness (*vigilens* and *somnis*). Shakespeare adopts all of these motifs and uses them in his play of errors:

Antipholus of Syracuse:
What, was I married to her *in my dream*?
Or sleep I now and think I hear all this?
What error drives our eyes and ears amiss?⁴⁶

⁴⁰ Laurie E. Maguire, *Studying Shakespeare: a guide to the plays* (Malden: Blackwell, 2004), 15.

⁴¹ Shakespeare, *The Comedy*, 1.1.53-4.

⁴² Plautus, *Amphitryon*, act 1.

⁴³ W. Riehle, "Shakespeare's Reception", 117.

⁴⁴ Plautus, *Amphitryon*, act 1

⁴⁵ Shakespeare, *The Comedy*, 3.2.53-4.

Antipholus of Syracuse:
 Am I in earth, in heaven, or in hell?
Sleeping or waking? mad or well-advised?
 Known unto these, and to myself disguised!⁴⁷

Sosia:
Crazy? You're putting your own complaint off on to me.
 (half to himself) See here, dash it,
 an't I Amphitryon's servant Sosia?
 Didn't our ship arrive this night from Port Persicus,
 and I on it? Didn't my own master send me here?
 An't I standing in front of our own house this
 minute? Haven't I got a lantern in my hand?
 An't I talking? *An't I awake?*⁴⁸

Unlike in *Menaechmi*, the characters in the other two plays wonder not only about others' sanity of mind, but also about their own. Madness is considered, in this case, to be responsible for forgetting one's own identity and plunging into self-delusion. Regarding this, a conflict between the inner and the outer worlds emerges: the only two explanations to all the confusion are either that one has become mad or they have stumbled upon a mad world. The same self-delusion can be caused by dreaming, which distorts reality and makes that which is an illusion seem real. If we consider the later play *A Midsummer Night's Dream*, we can see that in dreams identities are twisted and transformed. When Antipholus and Dromio are repeatedly asking whether they are awake, what they really mean to ask is whether they are themselves, but also whether the world they have stepped in is still real. Clearly, identity is necessarily interwoven with the outside reality and once one loses himself, he loses his connection with the world.

A final improvement that Shakespeare makes, in line with the humanization of farce, is the greater emphasis placed on marriage and the development, through Adriana, of a conception about the identity that one has inside this institution. Marriage becomes an incorporation of the two partners into one being and one unbreakable identity⁴⁹, and husband or wife is no longer complete without the other, nor can they be estranged one from the other without the consequence of losing a part of their selfhood:

Adriana:
 That thou art thus estranged from thyself?
 Thyself I call it, being strange to me,
 That, undividable, incorporate,

---

⁴⁶ Shakespeare, *The Comedy*, 2.2.181-183.

⁴⁷ Shakespeare, *The Comedy*, 2.2.177-179.

⁴⁸ Plautus, *Amphitryon*, act 1.

⁴⁹ C. Burrow, *Shakespeare and Classical Antiquity*, 151.

Am better than thy dear self's better part.
Ah, do not tear away thyself from me!⁵⁰

The same point of view is expressed by Antipholus of Syracuse when he is trying to seduce Liliانا, whom, as soon as he falls in love with her, he considers to be part of his very self. Love and marriage make one identity mix with another as two drops of water mix in humanity's ocean:

Antipholus of Syracuse:

No;
It is thyself, mine own self's better part,
Mine eye's clear eye, my dear heart's dearer heart.⁵¹

Thusly, in this paper I have examined what Shakespeare and Plautus understand by the term of identity and how they illustrate its layers and the repercussions of its loss on the individual, all within the structure of a comedy. I have demonstrated that although the main inspiration for Shakespeare's plot is the play *Menaechmi*, he delves further than the farcical aspects permit and writes a humanized interpretation, under the more profound influence of Plautus' *Amphitryon*. After all, it seems that over thousands of years literature is concerned with the same subjects, which have been revisited and reinterpreted in every age, ever since ancient times and up to this day. Still, Shakespeare's and Plautus' illustrations of crises of identity will remain forever indispensable.

---

⁵⁰ Shakespeare, *The Comedy*, 2.2.118-122.

⁵¹ Shakespeare, *The Comedy*, 3.2.60-2.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

Plautus. *Amphitruo*. Edited by David M. Christenson. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Plautus. *Menaechmi*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Shakespeare, William. *The Comedy of Errors*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

SECONDARY LITERATURE

Arthos, John. "Shakespeare's Transformation of Plautus." *Comparative Drama* 1, No. 4 (Winter 1967-68): 239-253.

Barber, C.L. "Shakespearian Comedy in the Comedy of Errors." *College English* 25, No. 7 (1964): 493-497.

Burrow, Colin. *Shakespeare and Classical Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Franko, George Frederic. "Plautus and Roman New Comedy." In *Greek and Roman Comedy*, edited by Shwan O'Bryhim, 147-241. Austin: University of Texas Press, 2001.

Gay, Penny. *The Cambridge Introduction to Shakespeare's Comedies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Heilman, R.B. "Farce Transformed: Plautus, Shakespeare, and Unamuno." *Comparative Literature* 31, No. 2 (1979): 113-123.

Henze, Richard. "The Comedy of Errors: A Freely Binding Chain." *Shakespeare Quarterly* 22, No. 1 (1971): 35-41.

Hunter, R.L. *The New Comedy of Greece and Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Maguire, Laurie E. *Studying Shakespeare: a guide to the plays*. Malden: Blackwell, 2004.

Marshall, C.W. *The Stagecraft and Performance of Roman Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Martinez, Usua. "Classical Tradition in Elizabethan Theatre: The Influence of Latin Comedy on Shakespeare's Comedy of Errors." PhD diss., Universidad del Pais Vasco, 2019.

Miola, Robert S. "Roman Comedy in Early Modern England." In *The Cambridge Companion to Roman Comedy*, edited by Martin T. Dinter, 312-325. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Riehle, Wolfgang. "Shakespeare's reception of Plautus reconsidered." In *Shakespeare and the Classics*, edited by Charles Martindale and A.B. Taylor, 109-122. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Tillyard, E.M.W. *Shakespeare's Early Comedies*. London: The Athlone Press, 2001.

Watt, H.A. "Plautus and Shakespeare. Further Comments on 'Menaechmi' and 'The Comedy of Errors.'" *The Classical Journal* 20, No. 7 (Apr., 1925): 401-407.

**JEAN PÉPIN, MYTHE ET ALLÉGORIE. LES ORIGINES GRECQUES
ET LES CONTESTATIONS JUDÉO-CHRÉTIENNES, 1976² [1958].
NOTE DE LECTURA***

Dan-Alexandru Ilieș

Jean Pépin, *Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes*, 1976² [1958]. Notes de lecture (Résumé)

Le texte qui suit résume l'introduction et les onze premiers chapitres de l'ouvrage fondamental de Jean Pépin, *Mythe et allégorie. Les origines grecques et les contestations judéo-chrétiennes*. Il s'agit de retracer les étapes fondamentales de la naissance et de l'utilisation de la méthode allégorique dans le monde de la Méditerranée préchrétienne. Aux références très riches de l'auteur, la présente étude ajoute quelques renvois aux écrits de spécialité parus principalement après la publication du livre, quelques références à la philosophie de l'Islam (vers la fin de l'étude) où des auteurs arabophones traitent ou utilisent la méthode allégorique, ainsi que quelques remarques en guise de conclusion. Notre démarche se propose d'aider l'étudiant débutant à s'introduire dans la lecture d'un ouvrage difficile, qui reste une référence obligatoire pour tout chercheur voulant se familiariser avec le vaste problème de l'allégorie.

Mots clés: mythe, allegorie, Antiquité classique, monde hellénistique.

Prolog

Textul care urmează se vrea un rezumat al primei părți a capodoperei lui Jean Pépin, reprezentând o prezentare concisă a introducerii și a primelor unsprezece capitole (pp. 33-175). Mai întâi (și de cele mai multe ori) am urmat, fără pretenție de originalitate, extrasele din operele discutate de autor, în măsura în care acestea mi-au fost accesibile în contextul, extrem de „restrictiv”, al „cercetării” românești. Am încercat, oriunde a fost posibil, să trimit la ediții de referință și la traduceri de calitate în limbile europene. Având în vedere mulțimea trimiterilor, am făcut o selecție a pasajelor care mi s-au părut mai semnificative, așa cum va putea constata oricine va consulta cartea lui Pépin. Într-un al doilea timp, am operat pe alocuri o „aducere la zi” a referințelor, menționând câteva studii de specialitate, apărute în general după publicarea cărții. Mi-am permis de asemenea să adaug (mai ales spre final) câteva referințe la operele filosofilor Islamului care tratează problemele dezbătute de Pépin. În sfârșit, pornind de la interpretările moderne ale mitului (expuse de autor în vasta introducere a cărții sale, pe care am prezentat-o în mod sumar), am încercat să formulez și câteva întrebări și probleme care ar putea să constituie puncte de pornire pentru o

---

* Jean Pépin, *Mythe et allegorie. Les origines grecques et les contestations judeo-chretiennes*, Paris, Etudes Augustiniennes, 1976² (nouvelle édition revue et augmentée) [Paris, Aubier-Montaigne, 1958].

continuare a discuției despre alegorie. Acestea fiind spuse, precizez că acest rezumat parțial al primei părți, ce se adresează în special studentului din primii ani, nu poate să înlocuiască lectura unei cărți de referință pentru orice clasicist.

Lucrarea lui Jean Pépin (1924-2005) se înscrie în seria marilor cărți de istorie a ideilor. Autorul își propune să descrie evoluția unei anumite interpretări a mitologiei, pornind de la primii filosofi (presocraticii) și terminând cu scriitorii creștini ai secolelor 4 și 5. Dată fiind compartimentarea extremă a sectoarelor cunoașterii în universitatea contemporană, o astfel de istorie ar fi extrem de greu (dacă nu chiar imposibil) de scris în zilele noastre. Idee ce se regăsește și în încheierea lucrării, unde sunt enumerate riscurile ce amenință un astfel de studiu. Mulțimea autorilor citați, bibliografie imensă, imposibil de parcurs în totalitate, perioada lungă pe care o acoperă, toate acestea expun cartea criticilor nenumăraților „specialiști de sector”. Pe de altă parte, J. Pépin insistă asupra necesității unor viziuni de ansamblu, singurele ce pot furniza o istorie intelectuală autentică, făcând posibilă înțelegerea unui proces istoric, a unei totalități, acolo unde altfel nu ar exista decât o serie de secvențe discontinue. Avem deci de-a face cu o abordare *genetică* și *comparativă*. Cartea poartă amprenta „frumosului stil francez”, informația istorică acompaniindu-se de interpretare filosofică și de un stil elegant. Ea „se scaldă” în atmosfera intelectuală a lumii europene de după cel de-al Doilea Război Mondial, preocupată de o căutare angoasată a sensului, aparținând probabil ultimei perioade în care Europa mai putea spera (și mai voia) să asume o interogare radicală a ansamblului culturii sale.

Tema tratată de J. Pépin reiese încă din titlul lucrării sale. Este vorba de a reda istoria interpretării miturilor în lumea filosofiei grecești și romane, mai apoi evreiești și creștine. Ea descrie apariția interpretării alegorice a mitului, edificată mai ales în cadrul gândirii elenistice. Interpretare care a suscitat deja nenumărate discuții în școlile filosofice post-aristotelice, cunoscând atât adepți entuziaști, cât și critici intransigenți. Această manieră de abordare a mitului intră într-o fază decisivă odată cu apariția creștinismului. Creștinilor nu le este străină interpretarea alegorică. Însă noul alegorism se fondează pornind, nu de la o cosmologie, ci de la o concepție tipologic-istorică, prin intermediul căreia autorii neo-testamentari încearcă să explice legătura între Vechiul și Noul Testament. Interpretarea alegorică a scriitorilor creștini provoacă o disoluție a alegoriei grecești, creștinii fiind în general ostili acesteia din urmă. Autorul își propune să cerceteze mai ales critica abordării alegorizante a mitului de către creștini, și nu numai istoria apariției și dezvoltării ei în lumea precreștină. Cu toate acestea, prima parte descrie evoluția alegorismului grec, de la inventarea lui, până în momentul când acesta pătrunde în mediul iudaismului elenistic. De această parte ne vom ocupa în cele ce urmează.

§ 1. Cele trei teorii moderne despre mit. Interpretarea mitologiei la Schelling (Introducere, pp. 33-81)

Înainte de a intra însă în substanța propriu-zisă a cărții, merită să ne oprim puțin asupra introducerii sale. Și în acest caz, suscită admirație rigoarea metodologică

și exactitudinea cu care autorul introduce problema tratată, explicând în prealabil fundalul istoric ce subîntinde temele abordate în cartea sa. Inutil să spunem cât de necesară și de fecundă se dovedește a fi o bună „punere în context” a subiectului, lucru care din nefericire lipsește în multe dintre abordările contemporane, ce se dovedesc a nu fi adeseori decât niște înșiruiți de idei din care nu reies deloc coerența sau actualitatea istorică a ideilor discutate.

Prima abordare: mitul ca pură plăsmuire. Introducerea constă într-o discuție despre raportarea modernității la mit. Luând ca fir călăuzitor filosofia ultimului Schelling (= Friedrich Wilhelm Joseph [von] Schelling, 1775-1854), și mai exact, cele două mari ansambluri sistematice care alcătuiesc *Introducerea în filozofie mitologiei*¹, autorul distinge trei posibile interpretări ale mitului. Prima constă în *respingerea totală* a acestui. Mitul ca sistem religios nu este nimic altceva decât o multitudine de superstiții, fiind bazat pe o înțelegere preștiințifică a fenomenelor naturii. Cel mai ilustru reprezentant al acestei tendințe este Bernard le Bouyer [le Bovier] de Fontenelle (1657-1757) cu a sa *Origine des fables* (1687), urmat de autori precum Auguste Comte (1798-1857) (*Cours de philosophie positive*), sau de marele istoric al Antichității, Fustel de Coulanges (1830-1889)². Cum bine observă autorul, această atitudine extremă se înrudește cu lectura pe care o aplică Baruch Spinoza (1632-1677) scrierilor biblice, fiind în fond o expresie a Iluminismului în varianta sa radicală³. Iluminismul radical consideră ansamblul comportamentelor religioase prin prisma raționalității de tip științific, ce are rolul de a le „demasca”, și de a le dezvălui drept ceea ce sunt, adică niște simple superstiții.

Tot acestei prime abordări a mitului îi aparține interpretarea acestuia ca plagiat al revelației evreiești. Spre deosebire de concepția menționată mai sus, este vorba de această dată de perspectiva unor apologeți ai creștinismului, precum Grotius (1583-1645) sau Vossius (1577-1649) (pp. 36-37). În sfârșit, în cadrul acestei prime maniere de concepere a mitului apare ideea existenței unui monoteism primar, ce s-ar fi degradat în politeism. Această poziție este asumată de gânditori precum David Hume (1711-1776) sau Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), iar mai apoi Jean-Jacques

¹ Editată de fiul cadet al filosofului, Karl Friedrich August (Fritz) în 1856. A se vedea *Einleitung in die Philosophie der Mythologie* [= *Einleitung*], în *Sämtliche Werke*, [XI], Stuttgart și Augsburg, J. G. Cotta. Traducerea franceză a lui S. Jankélévitch (2 vol., Paris, 1954), pe care o folosește Pépín, a fost între timp depășită de excelenta lucrare colectivă, de care m-am folosit pentru a clarifica textul german, deloc ușor de înțeles. A se vedea *Introduction à la philosophie de la mythologie*, trad. de GDR Schellingiana (CNRS), coordonată de Jean-François Courtine et de Jean François Marquet cu participarea lui Gérard Bensussan, Rémi Brague, Marc de Launay, Marie-Christine Challiol, Jacques Colette, Pascal David, Alexandre J.-L. Delamarre, Yves-Jean Harder, Elisabeth Kessler, Alain Pernet, Gallimard, 1998. Traducerea engleză realizată de Sydney Grew cuprinde doar *Introducerea istorico-critică* (prelegerile I-X): *Historico-Critical Introduction to the Philosophy of Mythology*, Albany (N.Y.), SUNY, 1989. Enumerarea celor trei abordări ale mitului se găsește în *Einleitung*, IX, p. 214.

² A se vedea în acest sens extrasul despre apariția ideii de divinitate din *La cité antique* (1864), III, cap. 2, Paris, Hachette, 1866², p. 149.

³ Autorul trimite la *Tractatus Theologico-Politicus*, cap. V, ed. J. Van Vloten și J. P. N. Land, Haga, M. Nijhoff, II, pp. 11-22; trad. rom. de I. Firu, *Tratatul teologico-politic*, București, 1960, Ed. științifică, pp. 80-93, mai ales p.19/ trad. rom. p. 90.

Rousseau (1712-1778)⁴, sau de „reacționarul” Joseph de Maistre (1753-1821)⁵. Din perspectiva unei abordări mai degrabă lingvistice, adevărul mitologiei s-ar fi pierdut datorită unei folosiri eronate a limbajului, ce ar fi dus la o degradare a științei în poezie. Această ipoteză este adoptată de către Wilhelm von Humboldt (1767-1835) (pp. 37-40). În sfârșit, mitologia nu ar fi decât o simplă invenție poetică, fără nici o pretenție științifică, cum afirma deja Herodot (p. 41)⁶.

A doua abordare: mitul și alegoria. Conform celei de-a doua interpretări a mitului, acesta ar avea o structură binară, conținând un sens aparent și un sens ascuns. El reprezintă o criptogramă ce disimulează un fond doctrinar bogat, necesitând atât o metodă de expunere din partea celui care-l compune, cât și o metodă de interpretare din partea celui care îl descifrează⁷. Această ipoteză referitoare la mit a fost introdusă în epoca romantismului german de către Georg Friedrich Creuzer (1771-1858) prin lucrarea sa, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen* (1810). Schelling însuși pare a fi pe alocuri partizanul acestei teorii (pp. 45-49)⁸. Este vorba de ipoteza ce ne va interesa în mod deosebit în cele ce urmează, aceea a *mitului ca alegorie*. Alegoria mitică poate avea un conținut de natură istorică, fizică, morală, metafizică, psihologică sau religioasă. Ca exemplu modern al interpretării mitului ca alegorie este amintită teoria psihanalitică a lui Sigmund Freud (1856-1939): conform acestuia, diferiții eroi mitici nu ar fi decât niște exemplificări figurate ale unor procese psihologice⁹. În aceeași tendință interpretativă ar intra, până la un punct, și abordarea jungiană. Ambele nu ar fi decât niște reluări moderne ale alegorezei psihologice. Într-un context teologic, se pot menționa și tentativele de exegeză scripturală ale lui Rudolf Bultmann (1884-1976), marele „demitizator” al Bibliei (pp. 49-56).

A treia abordare: mitul și „tautegoria”. Conform celei de-a treia ipoteze, mitul conține un adevăr intrinsec, fiind o creație „autosuficientă”. Mitul nu este o reprezentare naivă despre lume, un plagiat, o degradare a unui monoteism original, sau o simplă scorneală poetică (ipoteza 1). Dar el nu este nici o reprezentare figurată a unui

⁴ Care îi atribuie cauze strict politice. A se vedea *Du contrat social*, cartea IV, cap. 8 („De la Religion civile”): „De cela seul qu'on mettoit Dieu à la tête de chaque société politique, il s'ensuivit qu'il y eut autant de Dieux que de peuples [...] Ainsi des divisions nationales résulta le polythéisme.” (ediția din Leipzig, 1796, pp. 293-4).

⁵ *Les soirées de Saint-Petersbourg*, 2ème entretien, în JOSEPH DE MAISTRE, *ŒUVRES*, ed. Pierre Glaudes, Paris, Robert Laffont, 2007, p. 494; 11ème entretien, p. 766: „Alors toute la science changera de face: l'esprit, longtemps détrôné et oublié, reprendra sa place. Il sera démontré que les traditions antiques sont toutes vraies; que le paganisme entier n'est qu'un système de vérités corrompues et déplacées; qu'il suffit de les nettoyer pour ainsi dire et de les remettre à leur place pour les voir briller de tous leurs rayons.”

⁶ *Istoriei*, II, 53, București, Teora, 1998, text grec cu trad. rom. de Felicia Ștef, pp. 74-75. A se vedea Marcel DETIENNE, *Inventarea mitologiei* (1981), trad. rom. de Robert Adam și Dan Stanciu, București, Symposion, 1997, pp. 102-108.

⁷ Pentru a nu confunda cele două demersuri, PÉPIN avansează ideea ca primul să fie denumit *alegorie*, iar al doilea *alegoreză*. A se vedea, la finele volumului, „L'allégorie et les allégories”, pp. 487-8, care propune introducerea în limba franceză a distincției din limba germană între *Allegorie* și *Allegorese*.

⁸ Ca exemplu, PÉPIN trimite la *Einleitung*, XI, pp. 255-256; XXIII, p. 545.

⁹ Se face referire (pp. 51-52), la debutul faimosului studiu despre Moise și monoteism (despre nașterea eroului). A se vedea *Moise și religia monoteistă*, I, trad. rom. de Daniela Ștefănescu, în S. FREUD, *Opere esențiale*, vol. IX (*Studii despre societate și religie*), București, Editura „Trei”, 2010, pp. 553-556.

adevăr ascuns, ce ar trebui scos la iveală prin intermediul alegorezei (ipoteza 2). Folosind o sintagmă pe care Schelling o împrumută de la poetul britanic (plagiator!, a se vedea *Einleitung*, n. 1, p. 196) Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), mitul ar trebui considerat nu ca o *alegorie*, ci ca o *tautegorie*¹⁰:

„Deoarece conștiința nici nu alege, nici nu inventează, atât reprezentările însele, cât și expresia lor, tot așa mitologia apare *ca atare*, și nu are nici un alt sens decât cel în care se exprimă. Ca urmare a necesității cu care se produce conținutul reprezentărilor mitologia are, de la început, o semnificație *reală* și de asemenea *doctrinară*; de asemenea, ca urmare a necesității cu care se naște forma, aceasta îi este întrutotul proprie, adică totul în ea trebuie înțeles așa cum ea îl exprimă, și nu ca și cum altceva ar fi gândit, și altceva spus. Mitologia nu este *alegorică*; ea este *tautegorică*.”

Ca exemplu, la Hesiod, entități precum Haos, Eter, Erebe sau Nyx, nu sunt reprezentările figurate ale unor concepte ce ar releva de o filozofie anterioară compunerii poemului. Ele reprezintă, dimpotrivă, o mito-filozofie suficientă sieși, neavând nevoie de nici un principiu exterior ei pentru a fi înțeleasă¹¹. Prin urmare, mitul este o specie literară *adevărată în sine*.

În ultimele pagini ale introducerii sale, Pépin enumeră autorii moderni care ar fi urmat intuițiile lui Schelling. Sunt menționați Lucien Lévy Bruhl (1857-1939) (pp. 62-65), sau Karl Jaspers (1883-1969) (pp. 72-73). Interesantă este mai ales introducerea lui Carl Gustav Jung (1875-1961) în rândul „schellingienilor” moderni, și mai ales discuția noțiunii jungiene de simbol (pp. 67-72). Conform gândirii lui Jung, spre deosebire de alegorie, ce transpune un lucru cunoscut într-o expresie figurată, simbolul exprimă necunoscutul ca atare, fără a trimite dincolo de el însuși. În timp ce alegoria reprezintă disimularea a ceva ce poate fi cunoscut în sine (iar travestirea înlăturată), simbolul este singura apariție posibilă a ceva ce rămâne în sine incognoscibil. Dacă pentru Freud mitul nu este decât un *semn* ce trimite spre un inconștient posibil de perceput, pentru Jung relația între arhetip și imagine arhaică este cu totul diferită. Arhetipul rămâne o necunoscută, unica lui „epifanie psihologică” fiind imaginea arhaică. Ca atare, el relevă de inconștient, care nu poate deveni obiect al cunoașterii umane, deoarece nu poate exista ceva de tipul unei „reprezentări inconștiente”.

*

Revenind în finalul introducerii (pp. 73-81) la problema mitului în Antichitate, autorul dezvăluie obiectivul lucrării sale. Având în vedere că cele trei posibile interpretări ale mitului, așa cum le concepe Schelling, au fost prefigurate de gânditori

¹⁰ *Einleitung*, VIII, pp. 195-196, traducerea noastră.

¹¹ F. W. J. SCHELLING, *Einleitung*, II, pp. 43-46; X, p. 233, împotriva lui Euhemerus: „Ein umgekehrter Euhemerismus ist die richtige Ansicht...”. Despre semnificația unora dintre aceste personaje mitologice, și pentru alte ocurențe în literatura arhaică, a se vedea, pentru o primă informare, Pierre Grimal, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine* (1951), Paris, P.U.F., 2002¹⁵, s.v. „Chaos”, 88b; „Éther”, 143b; „Nyx”, 320b.

ai Antichității, cartea își propune să scrie un fel de preistorie a *Filosofiei mitologiei*. Fără a intra în enumerările acestei ultime părți, vom trece direct la prezentarea efectivă a teoriilor despre mit în lumea antică, de la începuturi până la apariția creștinismului. Vom insista mai ales asupra perioadei post-platoniciene, când diferitele teorii despre mit ajung la o formă matură, provocând nenumărate polemici în climatul intelectual al Mediteranei precreștine.

§ 2. Interpretarea alegorică în Mediterana precreștină

Istoria interpretării mitului cuprinde mai multe etape, pe care vom încerca să le parcurgem sumar în rândurile ce urmează. Să remarcăm doar că termenul ἀλληγορία s-a impus relativ târziu în limba greacă, Plutarh fiind printre primii care înregistrează această tranziție conceptuală. La început, concepției alegorice (a ceva care se exprimă prin altceva), îi era rezervat termenul ὑπόνοια (pp. 85-92).

A) Prima reacție anti-mitologică. Presocraticii și Platon (cap. II-V, pp. 93-121)

Mitul a intrat într-un declin odată cu apariția filosofiei. Filosofii, și în general toți exponenții gândirii științifice, abordează mitul cu o anumită rezervă, dacă nu chiar cu ostilitate. În același timp însă se prefigurează și primele interpretări alegorice ale acestuia. Platon reprezintă unul dintre momentele cruciale din istoria raportărilor posibile la mit: în aparență ostil acestuia, el folosește în mod repetat discursul mitic în dialogurile sale.

Xenofan și Heraclit, critici ai mitului. Istoricii. Primele reacții împotriva lui Hesiod și Homer apar deja din secolul VI î.e.n. Poeții-mitologi sunt acuzați de impietate, deoarece ar fi oferit o imagine imorală despre zei. Critica poeziei este făcută posibilă de apariția scriiturii, care duce la fixarea versiunilor definitive ale miturilor. Acestea nu se mai dezvoltă în cadrul unei performanțe orale, devenind texte. Odată cu trecerea timpului și cu evoluția societății, miturile devin șocante pentru grecii „civilizați”. Prin urmare, poetul își pierde prestigiul, devenind, dintr-un vehicul de „apariție” a divinului, un personaj suspect, „negustor de aparențe” (Luc Brisson). Între primii critici ai mitului, să îi amintim pe Heraclit din Efes (*fl.* ~500 î.e.n.), dar mai ales pe Xenofan din Colofon (~570-475 î.e.n.). Dacă primul are o atitudine mai degrabă ironică față de Homer și Hesiod, Xenofan îi acuză în mod deschis pe poeții-mitologi de impietate. Aceștia le-ar fi atribuit zeilor trăsături umane, nedemne de niște ființe divine¹². Să menționăm de asemenea, pentru a-l completa pe J. Pépín, că o critică a

¹² Pentru presocratici, se va consulta: Herman Diels și Walther Kranz (ed.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 1952⁶ [=DK] (pentru numerotarea fragmentelor); tr. rom. în Ion Banu et al. (ed.), *Filosofia greacă până la Platon*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979-1984 (4. vol.). A se vedea HERACLIT, DK, fg. B40/tr. rom, I, 2, p. 355; B42/I, 2, p. 356; B57/I, 2, p. 357 (despre Hesiod și Homer); XENOFAN, DK, fg. B11/I, 2, p. 196 și B12/I, 2, p. 296 (despre cei doi poeți) dar și B 15/I, 2, p. 197 și B16/I, 2, p.197 (despre reprezentări antropomorfice ale zeilor). Mai recent, a se vedea M. DETIENNE, *Inventarea*

mitului marchează și începuturile disciplinei istorice. Atât la „părintele istoriei”, Herodot (~ 490-429 î.e.n), cât și la întemeietorul istoriei politice, Tucidide (~ 460-394 î.e.n.), știința istorică se fondează în răspăr cu lipsa de criterii a tradiției mito-poetice: nu orice este povestit despre trecut este și adevărat¹³. Dar acesta este un detaliu ce depășește cadrul cărții discutate de noi, deoarece nu implică nici o discuție a legăturii dintre mit și alegorie.

Primele abordări alegorice ale mitului. În aceeași epocă apar și primele încercări de alegoreză aplicate textelor mitologice. Stilul obscur și folosirea simbolurilor la un Heraclit sau Pitagora au pregătit terenul interpretării alegorice a lui Homer. Theagenes din Rhegion (sec. VI î.e.n.) ar fi inventat alegoreza fizică, dar și pe cea morală; într-o scolie la *Iliada* XX, 67, acesta ar fi considerat că lupta dintre zei ar fi fost de fapt o transpunere figurată a interacțiunii dintre elementele cosmosului. Mai apoi, Anaxagora (~ 500-427 î.e.n.) ar fi insistat asupra alegorezei de tip psihologic. Conform discipolilor acestuia din urmă, Zeus ar reprezenta inteligența, Atena abilitatea, etc. Democrit (n. ~ 460 î.e.n.) ar fi considerat și el că poemele lui Homer sunt niște alegorii fizice, Zeus reprezentând de pildă aerul. Antisthenes cinicul, contemporan cu Platon, ar fi introdus ideea că Homer ar fi vorbit pe alocuri în conformitate cu opinia, pe alocuri conform adevărului (τὰ μὲν δόξη, τὰ δὲ ἀλήθεια)¹⁴; acesta din urmă ar fi oferit el însuși o interpretare a poemelor homerice mergând în sensul alegorezei de tip moral¹⁵. Încă din sec. VI î.e.n. interpretarea alegorică a lui Homer devine o practică curentă în lumea greacă (pp. 93-111).

Platon și critica mitului. Mitul lui Er. În acest context intervine critica mitului de către Platon. Vom insista pe scurt asupra acuzelor din *Republica*, ce îl au ca obiect pe Homer. Acestea apar în două locuri din dialog, și anume în cartea I, înainte de intervenția lui Thrasymachus, și în cartea a X-a, înaintea prezentării mitului lui Er.

mitologiei, pp. 130-135; Luc BRISSON, *Introduction à la philosophie du mythe. I- Sauver les mythes*, Paris, Vrin, 1996, pp. 13-19.

¹³ HERODOT, *Istorie* II, 23, pp. 44-45 (trad. rom.); II, 45, pp. 66-67 (trad. rom.); TUCIDIDE, *Războiul peloponesiac*, mai ales I, 20-22, text grec editat și tradus de Jacqueline de Romilly, *La Guerre du Peloponnèse*, vol. I, Paris, Les Belles Lettres, 1953, pp. 12-15. Exemplele sunt amplu discutate de M. DÉTIENNE, *ibid.*, pp. 103-128.

¹⁴ DION CHRISOSTOM despre ANTISTENE, vol. IV, *Discursul* 53, 4, text grec și traducere engleză de H. Lamb Crosby, Cambridge, Mass. și Londra, Harvard University Press și William Heinemann Ltd, col. „The Loeb Classical Library”, 1946, pp. 360-361.

¹⁵ THEAGENES DIN RHEGION, *DK*, fg. 1/I, 2, p. 623; METRODOROS DIN LAMPSAKOS, *DK*, fg. 6/I, 2, p. 625 (discipolii lui Anaxagora); PLATON, *Ion*, 530 c-d, trad. rom. de Dan Slușanschi și Petru Creția, în PLATON, *Opere*, II, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 135 (despre tradiția interpretării lui Homer; este menționat Metrodor, discipol al lui Anaxagora, adept al alegorezei fizice); pentru DEMOCRIT, *DK*, fg. 30/II, 1, p. 504. Pentru Antisthenes, a se vedea Hans von Arnim (ed.), *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Leipzig, 1905 [=SVF], vol. I, fg. 274, text grec [von Arnim] și traducere italiană, de Roberto Radice, *Stoici Antichi. Tutti i frammenti raccolti da Hans von Arnim* (2002), Milano, Bompiani, 2018², col. „Il pensiero Occidentale”, p. 122-3 (text grec și trad. it.) sau *Frammentele stocilor vechi*, text grec [von Arnim] și trad. rom de Filotheia Bogoiu și Cristian Bejan, vol. 1, București, Humanitas, 2016, pp. 278-279 (text grec și trad. rom.). În sfârșit, XENOFON, *Banchetul*, III, 5-6, text grec cu trad. engl. de O. J. Todd, Cambridge, Mass. și Londra, Harvard University Press, col. „The Loeb Classical Library”, 1923, pp. 560-561.

Ele respectă riguroasa compoziție „în arcuri de boltă” a dialogului¹⁶. În esență, acuza lui Platon vizează neconcordanța imaginilor vehiculate de poezie în raport cu adevărul lucrurilor. Imaginea poetică se îndepărtează de realitate, nefiind decât imitația unei imitații¹⁷:

„Așadar – am spus eu – după aceasta, trebuie cercetată și tragedia, dar și părintele ei, Homer, de vreme ce îi auzim pe unii spunând că aceștia, poeții, cunosc toate meseriile, tot ceea ce privește virtuțile și viciile omenești, precum și tot ce e în legătură cu zeii. Căci este necesar ca poetul destoinic, dacă e vorba să pună frumos în poezie subiectul cu care are de-a face, să-și întocmească poemul în cunoaștere de cauză, ori altminterea, nu va putea să-l întocmească. Trebuie deci cercetat dacă acești oameni – lăudătorii poezilor – întâlnindu-i pe imitatori, au fost înșelați, și dacă, privindu-le operele nu-și dau seama că vin în al treilea rând, pornind de la ceea ce este și că sunt lesne de alcătuit pentru cel ce nu cunoaște adevărul-devreme ce el produce iluzii și nu realități.”

Oferind simulacre de cunoaștere, poezia agită partea irațională a sufletului, care ar trebui să fie condusă de facultatea intelectuală. Fiindcă justiția nu poate consta decât în armonizarea reciprocă a părților sufletului, poezia nu poate să ajute la instituirea unei comunități politice întemeiate pe justiție. Refuzul platonician al mitului pornește mai ales de la importanța politică a acestuia în modelarea prin educație (*paideia*) a comunității.

Dar atunci cum se explică faptul că Platon recurge, nu o dată, la mituri, și mai ales în părțile cele mai dense din punct de vedere filosofic ale dialogurilor sale¹⁸? Răspunsul lui Pépin pornește de la ideea, tipic greacă, a poeziei ca imitație. Homer nu este respins deoarece este poet, ci deoarece poezia lui nu reprezintă expresia figurată a cunoașterii intelectuale. Pe de altă parte, mitul ca alegorie a ideilor filosofice este perfect legitim, mai ales dacă prin el sunt vehiculate niște subiecte dificil de conceput. Mitul bine compus este chiar preferabil din punct de vedere politic, deoarece captează afectul cititorului într-un mod mai eficient decât un discurs strict argumentativ (pp. 112-121)¹⁹.

De fapt, folosirea miturilor la Platon s-a dovedit a crea foarte multe probleme exegetice. Nu este niciodată clar cât trebuie să „credem” din ceea ce ne transmite Platon, până unde trebuie să interpretăm „mitul” platonician, dacă trebuie sau nu să îl confruntăm cu discursul argumentativ pentru a vedea cât adevăr filosofic conține, și așa mai departe. Pentru a nu da decât un singur exemplu, putem menționa mitul

¹⁶ *Republica*, I, 331e- 336a; X, 595a-608d, text grec [ed. Burnet] și trad. rom. de Andrei Cornea, *Republica* (1986), 2 vol., București, Teora, 1998², respectiv pp. 108-25 și 310-351; Georges LEROUX „Introduction”, în *La République*, trad. fr. și introducere, Paris, Flammarion, 2002, pp. 27-42 (despre structura lucrării).

¹⁷ *Republica*, X, 598b7-599a3; trad. rom. pp. 320-323.

¹⁸ A se vedea, printre altele, *Timaios*, 21e-26d (Atlantida); *Republica* 514a-517a (peștera); *Republica* 614d-621d (mitul eshatologic; mitul lui Er Pamfilianul), *Phaidros*, 274c-275b (mitul lui Theut), *Republica*, III, 414 d-e, *Legile*, II, 664a (mitul „autohtoniei”) etc. A se vedea Luc BRISSON și Jean-François PRADEAU, *Le vocabulaire de Platon*, Paris, Ellipses, 1998, s.v. „Mythe”, pp. 35-37.

¹⁹ Pentru un rezumat destul de sumar, a se vedea L. BRISSON, *Introduction à la philosophie du mythe*, pp. 27-44.

eshatologic din finalul *Republicii*. Acesta conține o descriere a destinul sufletelor după moarte, povestită de un războinic, Er Pamfilianul, mort pe câmpul de luptă și revenit miraculos la viață. Încă din antichitate, el a produs interpretări ample, cea mai importantă fiind cea a lui Proclus (412-485), care îi consacră cea mai mare parte din comentariul său la *Republica*. Cicero (106-43 î.e.n.) face din mitul lui Er modelul pentru faimosul vis al lui Scipio („*somnium Scipionis*”) în tratatul său *De Re Publica*. Ambii autori consideră mitul de o importanță decisivă pentru înțelegerea gândirii lui Platon. Dimpotrivă, marele filosof arabofon andaluz Averroes din Cordoba („*Comentatorul*”) (1128-1196), refuză să comenteze acest mit, considerându-l ca o digresiune poetică fără nici o importanță pentru înțelegerea dialogului²⁰. Aceeași varietate de opinii se regăsește în exegeza contemporană. Dacă o parte din interpreți insistă asupra calității inferioare din punct de vedere filosofic a expunerii mitice, alții interpretează mitul fără prea multă nervozitate, neîncercând să găsească o coerență acolo unde nici nu trebuie căutată vreuna. În timp ce unii interpretează „mitul” lui Er într-o manieră strict politică, alții îl consideră drept o formulare metafizică majoră a ideilor ultime ale lui Platon, etc.²¹ Departe de a fi simplificat discuția despre semnificația mitului și legitimitatea folosirii lui alegorice, demersurile lui Platon par a fi complicat la nesfârșit problema.

B) Aristotel. Alegoreza stoică și critica acesteia (cap. V-VII, pp. 121-145)

Deși nu utilizează scriitura mitologică, Stagiritul se dovedește a fi un „prieten” al mitului. El redeschide calea spre o înțelegere alegorică a mitului, care ar reprezenta sub formă figurată o înțelepciune ancestrală. Școala stoică reprezintă cea mai dezvoltată tentativă de recuperare a mitului prin alegoreză, fiind criticată, atât de școala epicureică, cât și de către noua Academie.

Aristotel: mitul ca relicvă a unei înțelepciuni imemoriale. Deși mai clar în exprimare și mai puțin influențat de discursul mitic decât maestrul său, Aristotel se dovedește a fi un prieten al acestuia. Vestita afirmație pe care o găsim la începutul *Metafizicii* sale, conform căreia „iubitorul de mituri este, într-un anumit fel, un filosof”

²⁰ PROCLUS, *Comentariul la „Republica”*, traducere și note de A. J. Festugière, Paris, Vrin, 1970, tomul III (= dizertațiile XV-XVII la *Rep.* X), p. 39-316 (dizertația XVI); CICERO, *De re publica*, VI, 9-26, text latin și traducere it. de Francesca Nenci, Milan, RCS Libri, 2008, col. „BUR clasici greci e latini”, 2008, pp. 554-581 („*somnium Scipionis*”); AVERROES, *Comentariul la „Republica”*, III, *in fine*, ed. versiunii ebraice și traducere de Erwin I. J. Rosenthal, *Averroes' Commentary on Plato's „Republic”*, Cambridge University Press, 1964; trad. engl. de Ralph Lerner, *Averroes on Plato's „Republic”*, Ithaca și Londra, Cornell University Press, 1974.

²¹ Fără a putea intra în detalii, trimitem la: Giorgio AGAMBEN, „Il mito di Er”, *L'uso dei corpi. Homo sacer*, IV, 2, Vicenza, Neri Pozza, 2014, pp. 315-331; Julia ANNAS, *An Introduction to Plato's „Republic”*, Oxford, Clarendon Press, 1981, pp. 344-354; Seth BENARDETE, *Socrates' Second Sailing. On Plato's „Republic”*, Chicago și Londra, University of Chicago Press, 1989, pp. 225-229; Stephen HALLIWELL, „The Life-and-Death Journey of the Soul”, G. R. Ferrari (ed.), *The Cambridge Companion to Plato's „Republic”*, Cambridge University Press, 2007, pp. 445-473; Werner JAEGER, *Paideia*, vol. II- *In Search of the Divine Center*, trad. engleză de Gilbert Highet, Oxford, Blackwell, 1947, pp. 358-370; Stanley ROSEN, *Plato's „Republic”. A Study*, New Haven și Londra, Yale University Press, 2005, pp. 377-388.

(ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστίν), este completată de o altă observație, extrem de interesantă, din cartea *Lambda* a aceleiași opere²²:

„De la străbunii din cele mai vechi vremuri a ajuns până la urmași, într-o formă mitică, tradiția că corpurile cerești sunt divinități și că divinitatea îmbrățișează întreaga natură. Adaosurile făcute mai târziu, în chip de poveste, la acest sâmbure al tradiției urmăreau să impresioneze gloata în interesul ordinii legale și a binelui obștesc. Așa s-a ajuns să li se atribuie chipuri omenești sau să fie înfățișați ca asemănători cu fel de fel de animale. Dacă însă dăm la o parte toate aceste adaosuri și reținem doar sâmburele de la început, anume că primele substanțe sunt divinități, ne vom încredința că aici e vorba de o revelație divină. De vreme ce, după toate probabilitățile, diversele domenii ale artei și ale filosofiei au fost descoperite și duse, de mai multe ori, la gradul de dezvoltare posibil în diferitele epoci, pentru ca după aceea să piară din nou, de bună seamă că și păreriile acelor vechi străbuni sunt ca niște vestigii venerabile ce s-au păstrat până în zilele noastre. Așa că această tradiție a părinților noștri străbuni poate fi primită și înțeleasă numai în aceste condiții.”

Stagiritul consideră mitologia ca fiind o relicvă a unei vechi înțelepciuni, care ne-ar fi ajuns într-o formă imperfectă, sub forma unei alegorii destinate multitudinii de non-filosofi. Lumea fiind eternă, ansamblul științelor ar fi ajuns la perfecțiune iar apoi s-ar fi pierdut din nou de un număr infinit de ori, datorită unor catastrofe; mitologia pare să fie singura mărturie a acelor timpuri imemorale și a nivelului lor de cunoaștere²³. Alte referințe la operele mito-poetice ale grecilor apar în scrierile Filosofului, dezvăluind o simpatie atât pentru alegoreza fizică, cât și pentru cea moral-psihologică (pp. 121-124)²⁴. Acestea se pot explica prin concepțiile lui Aristotel despre creația culturală a lumii grecești. Tot la fel cum în *Poetica* sa el încearcă să abordeze filosofic teatrul tragic, în fragmentele consacrate mitologiei el se face mai degrabă apărătorul alegorezei ca încercare de înțelegere a mitului. Poziție ideologică ce ar putea proveni și din caracterul său, mai conservator din punct de vedere politic decât cel al maestrului său. Aristotel acceptă faptul că știința politică se fondează pe o experiență comunitară, în care opiniile pre-filosofice ale cetății trebuie să fie luate în considerare.

²² *Metafizica*, A, 1074b, trad. rom. Ștefan Bezdechi. București, editura IRI, 1996, p. 485.

²³ *Metafizica*, A, 2, 982 b 11-19; A, 8, 1074b, 1-14. În ce privește acest ultim extract, a se vedea comentariul lui AVERROES, *Marele Comentariu la „Metafizica”* (*Tafsīr mā ba'da l-ṭabī'a*) ed. Maurice Bouyges, s.j., Beirut, 1938-52, vol III, pp. 1687-1690 (arabă). Despre contextul cultural, a se vedea W. JAEGER, *Aristotle. Fundamentals of the History of his Development*, trad. engl. de Richard Robinson, traducere corectată și text adăugit de autor, Oxford, Clarendon Press, 1948², pp. 137-138.

²⁴ Printre extrasele citate de PÉPIN: *De gen. Anim.*, I, 2, 716a 13-17, *De la génération des animaux*, text grec editat și traducere franceză de Pierre Louis, Paris, Les Belles Lettres, 1961, pp. 3-4, exegează la HESIOD, *Theog.*, 116 sq.- nunta lui Uranus cu Gaia; *Meteorologia*, I, 9, 347a 6-8 [*non vidi*], despre Ocean, exegează la HOMER, *Il.*, XIV, 201, 246, 302; XXIII, 205; *Od.* XI, 13, 639; XIII, 1, HESIOD, *Theog.*, 133 sq., 337 sq.; *De animalium motione*, IV, 699 b 32- 700 a 6, *Movement of Animals*, text grec și traducere engleză de E. S. Forster, Londra-Cambridge, Mass., William Heinemann și Harvard University Press, 1937, col. „Loeb Classical Library” pp. 452-453 – Zeus ca alegorie a Primului Motor, comentariu la *Il.*, VIII, 18-27; *Politica*, 1269b 27-31, *Les Politiques*, trad. fr. de Pierre Pellegrin, Paris, Flammarion, 1993², p. 181, despre Ares și Afrodita *apud Od.*, VIII, 266 sq.; *Ibid.*, 1341 b 2-8, pp. 539-540 (trad.fr.), Atena și flautul.

Având în vedere caracterul aproximativ al înțelepciunii practice, aceasta nu poate să fondeze în manieră platoniciană (*i.e.* metafizică) o cetate ideală. Analiza politică va porni întotdeauna de la tipurile de regimuri existente. În mod analog, filosofia va încerca să își aproprieze pe cât posibil, formele de înțelepciune populară și pre-filosofică (în cazul nostru, mitologia).

Alegorismul stoic. Exemplul lui Aristotel ne-a arătat că pasiunea pentru mit și voința de a-l integra pe acesta din urmă marii culturi au rezistat criticii făcute de către filosofi. Stoicii au fost principalii apărători ai mitului, căruia i-au aplicat interpretarea alegorică. Deoarece filosofia stoică ne-a parvenit doar sub formă de fragmente, una dintre acela mai bune surse de informare este reprezentată de Cicero²⁵ și de lucrarea acestuia despre natura zeilor (*De natura deorum*) (compusă *ca.* 45-44 î.e.n.). Opera ciceroniană reprezintă un dialog între trei personaje, la care ar fi luat parte și autorul (~76 î.e.n.): Cotta, reprezentantul Neo-academiei platoniciene, Velleius, care este epicureu, și Balbus, partizan al stoicismului²⁶. Una dintre afirmațiile acestuia din urmă prezintă o exemplară aplicare a alegorezei de tip stoic: interpretarea episodului castrării lui Caelus/Uranus de către fiul său Saturn/Cronos. Primul ar fi eterul, iar castrarea sa reprezintă simbolic faptul că acesta nu are nevoie de vreun organ de reproducere pentru a da naștere lucrurilor. Saturn/Cronos este interpretat pornind de la asimilarea lui Κρόνος la χρόνος, fiind deci o simbolizare a timpului, așa cum o arată și numele lui latin, Saturn, ce ar deriva din expresia *saturetur annis* („cel saturat de ani”). Cronos își înghite copii, deoarece timpul devorează ființa lucrurilor. Faptul că el este înlănțuit de Jupiter/Zeus reprezintă o exprimare figurată a faptului că lumina celestă constrânge timpul la o scurgere regulată²⁷. Explicații analoge, îmbinând alegoria cu etimologiile, sunt oferite pentru Iunon/Hera, Neptun/Poseidon, etc. Conform lui Balbus, ar fi vorba despre un singur zeu, care penetrează totalitatea elementelor naturii. Lui trebuie de fapt să i se aducă un cult intelectual. Trecerea de la reprezentarea exterioară a miturilor la adevărata lor semnificație reprezintă trecerea de la *superstitio* la *religio*²⁸.

Gânditorii stoici dezvoltă interpretarea alegorică a mitului. Astfel, Zenon din Citium (335-263 î.e.n.), reia ideea lui Antisthene, conform căreia Homer s-ar fi exprimat când în acord cu opinia non-filosofilor, când în conformitate cu adevărul. Acesta se folosește de etimologie pentru a practica o alegoreză fizică a mitului. Așa face și succesorul său, Cleanthe din Assos (331-232), cum o demonstrează o interpretare fizicistă a numelui lui Apollo, ce folosește și ea etimologia²⁹. Sau Chrisippos din Soli (280-207 î.e.n) în interpretările pe care le oferă numelor Apollo sau Zeus, ori în interesanta exegeză a *Teogoniei* lui Hesiod, unde sunt menționate Moirele

²⁵ Pentru detalii despre viața și cariera lui Cicero, a se vedea Pierre GRIMAL, *Cicéron*, Paris, Fayard, 1986, ce contestă multe „clișee biografice”.

²⁶ O descriere a lucrării și a surselor ei, se găsește în L. BRISSON, *Introduction...*, pp. 61-79.

²⁷ CICERO, *De natura deorum*, II, 24-26, text latin și traducere engleză de H. Rackman, Cambridge, Mass. și Londra, Harvard University Press și William Heinemann Ltd., col. „The Loeb Classical Library”, 1967, pp. 184-187.

²⁸ *De natura deorum*, II, 28, pp. 192-193: „Non enim philosophi solum verum etiam maiores nostri superstitionem a religione separaverunt.” (192, 70-2).

²⁹ A se vedea trimiterile lui MACROBIU, *The Saturnalia*, I, 17, 8, și I, 18, 14, traducere, cu introducere și note de Percival Vaughan Davies, New York și Londra, Columbia University Press, 1969, pp. 115 și 130.

(pp. 125-131)³⁰. Toate aceste exegeze, ce utilizează în mod amplu „etimologia”, tind spre o interpretare cosmologică a mitului. Diferenții zei și relațiile dintre ei, nu ar fi decât niște exprimări figurate ale naturii și ale fenomenelor sale. Religiozitatea stoică reia formele arhaice ale mitului pentru a le integra „Marelui Templu al Naturii”³¹. Mitul este salvat de către cosmologie; vechii poeții nu ar fi decât niște filosofi deghizați.

Critica alegorismului stoic. Epicureii și Noua Academie. Alegoreza stoică a mitului a fost criticată atât de către epicurei, cât și de către platonicienii noii Academii. Ea este prezentă în discursul lui Velleius din *De natura deorum*, care denunță aceste „reverii ale stoicilor” (*Stoicorum somniorum*)³². Ceea ce făcea deja Epicur (341-270 î.e.n.), când protesta vehement, nu atât împotriva religiozității populare, cât împotriva asocierii acesteia la noțiunea adevărată de divinitate, caracteristică filosofiei³³.

Alegorismul stoic este criticat și de către platonicieni, așa cum o arată invectivele lui Cotta din aceeași *De natura deorum*. După cum remarcă Pépin, dacă epicureii le reproșau stoicilor de a fi introdus filosofia într-o religiozitate populară, platonicienii secolelor III-II î.e.n. le reproșează acestora faptul de a fi încercat să salveze ceea ce era de nesalvat, adică o religie plină de contradicții și incoerențe, destinată dispariției. Critica vizează incoerențele logice ce apar în povestirile mitice, numărul mare de zei și lipsa de sistem pe care le presupun aceste scrieri, pure ficțiuni ale imaginației. De ce atâta efort de alegorizare, și de ce atâta utilizare a etimologiilor, pentru niște scorneli ale imaginației populare³⁴? O critică asemănătoare se găsește și la Sextus Empiricus (finele sec. II î.e.n.), care duce raționamentul stoicilor la extrem, sfârșind în satiră: dacă e să divinizăm, precum stoicii, tot ceea ce ne este util, vom ajunge oare să considerăm drept zei turmele de animale sau oalele noastre³⁵? Același refuz, ce alunecă în pastişă și satiră, se găsește la Lucian din Samosata (~ 120-180). Conform acestuia din urmă, care parodiază excesul de interpretare al stoicilor, în *Od. IX*, 5-6 și 8-10, Homer ar fi făcut un elogiu al parazitului, care ar ilustra forma supremă de viață și de perfecțiune omenească³⁶ ! (pp. 132-145)

³⁰ *SVF*, I, fg. 274/ pp. 122-123 (tr. it); pp. 278-279 (trad. rom); II, fg. 1086/ pp. 912-913 (tr. it) (despre Zenon); MACROBIU, *Saturnalii*, I, 17, 31, pp. 119-120 (Apollo Λοξίας); I, 17, 36, p. 120 (Apollo Lycianul) (despre Cleanthe); I, 17, 7, p. 115 (*alfa* din numele lui Apollo este un *alfa* privativ - ἀπολλων, care arată că soarele e doar unul, și nu multiplu, οὐχὶ πολλοί = ἄπολλοι) (despre Chrisippos); *SVF*, II, fg. 1062/ pp. 900-901 (tr. it.) (Chrisippos, despre numele lui Zeus); *SVF*, II, fg. 914, pp. 806-807 (tr. it.) exegează la *Theog.*, 217 și 901 sq. (Chrisippos despre Moire).

³¹ CICERO, *De re publica*, VI, „...deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis...” (pp. 562-563) cu Rémi BRAGUE, *Image vagabonde. Essai sur l'imaginaire baudelairien*, Chatou, les éditions de la Transparence, 2008, p. 34, despre începutul faimosului sonet *Correspondances*: „La Nature est un temple où des vivants piliers...”.

³² *De natura deorum*, I, 15, pp. 42-43.

³³ *Scrisoare către Meneceus*, în DIOGENE LAERTIUS, *Vitae philosophorum*, x, 123-4; *Lives of Eminent Philosophers*, text grec și trad. engl. de R. D. Hicks, Londra și New York, William Hienemann și G.P. Putnam's Sons, 1925, col. „The Loeb Classical Library” pp. 648-651.

³⁴ A se vedea, *De natura deorum*, III, 16, 42, pp. 324-326; III, 22, 55-23, 60, pp. 338-345; III, 24, 62-63, pp. 244-247 etc.

³⁵ *Adversus mathematicos*, IX, 39-41 [*non vidi*].

³⁶ *Parazitul*, X, text grec și trad. engl. de A. M. Harmon, *Lucian. In Eight Volumes*, vol III, Londra și New York, W. Heinemann și G. P. Putnam's Sons, 1931, co. „The Loeb Classical Library”, pp. 256-259.

C) Antichitatea târzie și posteritatea alegorismului stoic (cap. VIII-XI, pp. 146-214).

Odată cu primele secole ale erei noastre, cultura Imperiului roman începe să se schimbe. Nașterea creștinismului, și apoi răspândirea lui în bazinul Mediteranei marchează un lent declin al civilizației greco-romane. Cu toate acestea, moștenirea Antichității clasice și elenistice persistă.

Alegoreza realistă și alegoreza extremă. Interpretarea alegorică continuă cele două mari tendințe, prezente deja în stoicismul clasic. Există pe de-o parte o tendință moderată, conform căreia marele Homer ar fi fost un savant care ar fi transmis alegoric o cunoaștere de natură științifică. Există însă și o tendință radicală, care constă în a-l imagina pe poet drept un metafizician versat, a cărui alegorie ar fi extrem de complicată, conținând arcele naturii și ale psihismului uman (alegoria fizică și morală). Scrierile lui ar cere niște metode exegetice extrem de complexe.

Probabil că unul dintre fondatorii alegorezei moderate a fost Euhemerius (~316-260). Acesta ar fi susținut că totalitatea zeilor Panteonului ar fi fost la origine ființe umane, divinizate ca recompensă pentru serviciile pe care le-ar fi adus societății. În acest caz, miturile devin un fel de manuale de proto-istorie, care povestesc, într-o manieră defectuoasă, geneza și evoluția societăților arhaice. Avem aici de-a face cu o utilizare minimalistă a alegorezei. Miturile nu necesită o interpretare elaborată³⁷.

Această abordare a avut partizanii ei, dacă e să-i amintim pe Palaephatos (sec II î.e.n.), sau Diodor din Sicilia (*fl.* ~ 60-30 î.e.n.). Tot în această tradiție trebuie inclus și marele istoric și geograf Strabon (64 î.e.n.- 24 e.n.). Sunt de menționat extrasele din prima carte a *Geograficelor*, unde Homer este considerat inventatorul geografiei experimentale și un mare istoric, care s-ar fi exprimat prin intermediul alegoriei, cu scopul de a instrui³⁸, dar și pentru a înfrumuseța discursul științific, făcându-l mai agreabil cititorului. Savantul se acompaniază de artist, istoricul de scriitor³⁹ (pp.147-152).

În ce privește alegorismul extrem, îl putem aminti pe Crates din Milet (sec III î.e.n.), probabil cel mai radical dintre alegoriștii stoici, așa cum o arată de exemplu exegezele sale la *Il.*, XI, 32-7, sau I, 589-93. Un alt adept al alegorezei extreme a fost Apolodor (sec II e.n.), care nu ezită să practice etimologia în maniera unor Cleanthe sau Chrisippos⁴⁰. Îi putem de asemenea aminti pe Cornutus (sec I î.e.n.) și pseudo-Heraclit (sec I î.e.n.), cu care alegorismul stoic a cunoscut apogeul, dar care marchează și începutul declinului acestuia. (pp. 152-167; mai ales pp. 159-167, despre pseudo-Heraclit – conține exegeze homerice deosebit de interesante). *Gramatici* din Alexandria au continuat tradiția sceptică, care se împotriva modalităților stoice de

³⁷ Nu am putut consulta vol. V Din *Biblioteca istorică* a lui DIODOR DIN SICILIA, unde se găsește un rezumat al doctrinelor lui Euhemerius. A se vedea CICERO, *De natura deorum*, I, 42, pp. 114-115.

³⁸ STRABON, *Geographica*, I, 2, 7, text grec și traducere engleză, bazată pe versiunea neterminată a lui John Robert Sitlington Sterrett, în opt volume, Londra și New York, William Hinemann și G. P. Putnam's Sons, col. „The Loeb Classical Library”, 1917, pp. 66-67.

³⁹ *Geographica*, I, 1, 2, pp. 4-5; I, 2, 9, pp. 70-75 unde este citată *Od.*, VI, 232, XXIII, 159.

⁴⁰ MACROBIU, *The Saturnalia*, I, 17, 19, p. 117.

interpretare a mitului (Eratostene sau Aristarh). Poeții latini, precum Lucrețiu sau Horațiu, au folosit-o mai ales în varianta ei morală (pp. 168-175).

Plutarh și Plotin. Nu ne vom putea ocupa în detaliu de tradiția interpretării alegorice din timpul epocii imperiale. Să amintim doar atitudinea ambiguă față de mit a unui Plutarh (46-125). El atribuie exprimarea alegorică oracolelor pythice, care cu timpul ar fi renunțat însă la aceasta, precum ar fi făcut la rândul lor istoricii și filosofii. Conform lui Pépin, astfel de considerații s-ar datora unei poziționări critice față de stoicism, și față de atitudinea favorabilă a stoicilor în raport cu exprimarea alegorică⁴¹. Pe de altă parte, același Plutarh admite și practică alegoreza, și chiar interpretări extreme de tip cosmologic⁴².

Plotin (205-270), autor extrem de important, a cărui filozofie își va pune amprenta asupra sistemelor filosofice până la sfârșitul Evului Mediu, va utiliza în mai multe locuri din opera sa alegoreza filosofică a miturilor. În acest sens trebuie amintit un tratat consacrat în întregime mitului lui Eros⁴³. Aici, Plotin reia concepția lui Platon despre existența a două Afrodite⁴⁴, una pământească (fiica lui Zeus), atașată iubirii senzuale, alta cerească (fiica lui Uranus sau Cronos), imaterială, ce dă naștere iubirii intelectuale. Aceasta din urmă este o emanație a Intellectului-Cronos, nefiind generată pe cale trupească. „Prima Afrodită” constituie de fapt o prezentare alegorică a Sufletului universal, din care emană la rândul său un Eros universal⁴⁵. Sufletele individuale, care de fapt sunt conținute în Sufletul lumii („a doua Afrodită”) ca într-o „uni-totalitate”, au fiecare Eros-ul său, ce constă într-o dorință de reunificare cu iubirea generatoare. Această concepție (a existenței unui *eros* immanent universului) va persista de-a lungul Antichității târzii și a întregului Ev Mediu, regăsindu-se, în lumea Islamului, la un filosof tardiv precum Avicenna (970-1037)⁴⁶. Tot printre autorii păgâni importanți care s-au ocupat de mit îi putem aminti pe împăratul Iulian, restauratorul păgânismului în Imperiu (331-363), sau pe Macrobiu (*fl.* finele sec IV- începutul sec V e.n.), autorul *Saturnaliilor* sau al importantului *Comentariu al visului lui Scipio* (despre lucrarea lui Cicero și mitul lui Er).

⁴¹ *De Pythiae oraculis*, 24 406E = *Moralia* V, text grec și trad. engleză de Frank Cole Babbitt, Cambridge, Mass.-Londra, Harvard University Press, col. „The Loeb Classical Library”, 1936, pp. 328-329; 25, 406F-407B = *Moralia*, V, pp. 328-331; 30, 409 C-D = *Moralia*, V, 342-345.

⁴² Pentru un unic exemplu, a se vedea *De Iside et Osiride*, 57-58, 374B-375A = *Moralia*, V, pp. 136-141.

⁴³ Mai exact *Eneade*, III, 5, ed. P. Henry și H. R. Schwyzler (*editio maior*) cu traducere italiană de Giuseppe Faggin, *Enneadi* (1992), Milano, Rusconi, 1999⁵, pp. 412-431.

⁴⁴ Care la rândul său le preia, una de la HOMER, *Il.*, V, 370. *sq.* (Afrodita, fiica lui Zeus și Dione), cealaltă de la HESIOD, *Theog.* 188-207. Pentru mai multe referințe, P. GRIMAL, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, s.v. „Aphrodite”, 39b-40b.

⁴⁵ *Eneade*, III, 5, 2, pp. 416-419 și *Banchetul*, 180, d7-8, trad. rom. de Petru Creția, Humanitas, 1995, p. 87. A se vedea *Eneade*, III, 5, 8, p. pp. 426-427, despre Afrodita ca emanație din Zeus – Intellect, prin Poros-logos.

⁴⁶ *Eneade*, III, 5, 3-7, pp. 418-427. A se vedea scurtul text al lui AVICENNA, *Traité de l'amour (Risāla fī l-'išq)*, ed. M. A. F. Mehren, *Traité mystique d'Abou Alī al-Hosain b. Abdallāh b. Sīnā*, 3e fascicule, Leyde, 1894, pp. 1-27; trad. engleză de Emil L. Fackenheim, *A Treatise on Love* (1945), reluat în *Abu 'Alī Ibn Sīnā. Texts and Studies*, II, Frankfurt-pe-Main, 1999, pp. 317-334.

D) Supliment. Alegoria la evrei (Filon) și creștini (Partea II, cap. I-II, pp. 215-242; Partea III, pp. 247-474)

Alături de filosofii păgâni neoplatonicieni (școlile din Atena și Alexandria) asistăm la apariția iudaismului elenistic, avându-l ca principal reprezentant pe Filon din Alexandria (~ 20 î.e.n. - 45 e.n). Autorii creștini vor lua și ei contact cu filosofia Antichității. Provocările alegorismului școlilor de filozofie elenistice vor intra în discuțiile creștinilor. Asta mai ales deoarece noua religie, și mai ales scrierile Sf. Pavel, propun o nouă metodă alegorică, și anume alegoria *tipologică* sau *figurală*. Nu vom putea parcurge această ultimă fază a istoriei alegoriei și mitului pe care o discută J. Pépin. Rândurile ce urmează reprezintă doar câteva cuvinte de încheiere.

Filon din Alexandria. Alegoria greacă a influențat și iudaismul, mai ales cel alexandrin. Iudaismul palestinian a urmat o tendință mai conservatoare, refuzând alegoreza elenistică (pp. 217-230). În cadrul iudaismului alexandrin, Filon din Alexandria este probabil întemeietorul unei filosofii a religiei, și cel mai interesant exponent al alegorismului evreiesc de natură elenistică. La acesta, filosofia ajută la clarificarea scrierilor religioase. Aici nu mai este vorba despre textele mitologice, ci despre o exegeză biblică de tip filosofic. Cu toate acestea, scrierile lui Filon dezvăluie o bună cunoaștere a mitologiei grecești, adeseori folosită în paralel cu Biblia ebraică⁴⁷ (pp. 231-241).

Noul Testament. Atitudinea gânditorilor creștini față de alegoria greacă. Diferitele atitudini față de mit, dar mai ales cele „conflictuale” se întemeiază în ultimă instanță pe o problemă de fond, legată de apariția unui nou tip de alegorie, ce apare odată cu scrierile neo-testamentare. Așa cum am putut constata, alegoria greacă se constituie pe principiul co-existenței a două sensuri ale textului interpretat: 1) un sens exterior, care nu are decât un rol pedagogic, și în care se exprimă în formă figurată o învățătură ce nu poate fi înțeleasă decât odată cu descifrarea 2) unui sens ascuns, ce reprezintă adevărata semnificație a scrierii interpretate. Conținutul ascuns relevă (mai ales în cazul alegoriei fizice) de o doctrină a-temporală, de esență cosmologică, reflectând structurile eterne ale naturii. Alegoria creștină se constituie tot conform unei structuri binare, care pune în joc două niveluri de înțelegere. Dar acestea se structurează conform unei dispoziții temporale, *tipologice* sau *figurale*⁴⁸. Sensul prim e

⁴⁷ Fără a putea intra în detalii, urmându-l pe Pépin, trimit la: *De Abrahamo, Philo*, vol. VI (1935), text original și trad. engleză de F. H. Colson, Harvard University Press și William Heinemann Ltd, col. „The Loeb Classical Library”, 1984⁵, pp. 62-63 (despre sensurile Scripturii); *ibid*, pp. 52-53 (Sara și Avraam); *Quaest. In Genesin*, suppl. I, traducere din versiunea armeană a originalului grec de Ralph Marcus, Cambridge, Mass. și Londra, Harvard University Press și William Heinemann Ltd, col. „The Loeb Classical Library”, 1953, pp. 60-61, exegeză la Gen. VI, 4; *ibid*, pp. 270-274 exegeză la Gen. XVIII, 2; *ibid*, p. 181 exegeză la Gen. XV, 9 (sirenele); *Quaest. In Exodum*, suppl. II, 102, traducere din versiunea armeană a originalului grec de Ralph Marcus, Cambridge, Mass. și Londra, Harvard University Press și William Heinemann Ltd, col. „The Loeb Classical Library”, 1953, pp. 149-150, exegeză la Ex., XXVII, 3 etc.

⁴⁸ Concepție magistral ilustrată de lucrările marelui critic literar Erich AUERBACH, la care nu am avut din nefericire acces decât prin intermediul traducerilor. A se vedea mai ales *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală* (1946), traducere românească de Ion Negoitescu, Editura pentru Literatură Universală, 1967. În traducere franceză: *Figura. La loi juive et la promesse chrétienne*, trad. de Diane

cel vetero- testamentar, ce prezintă în mod figurat evenimentele din istoria dinaintea Întrupării. Sensul secund este cel neo-testamentar, în care se împlinește ceea ce nu era decât prefigurat în cel Vechi. Astfel, Adam este *figura* (i.e. prefigurarea) lui Cristos, precum Melchisedec. La fel, legea evreiască este prefigurarea noii legi creștine, tot precum vechiul Israel este prefigurarea noului Israel creștin, etc. Alegoreza creștină este una esențialmente istorică, funcționând pe principiul dezvoltării progresive: ceea ce este anterior conține în sine germenii a ceea ce nu va putea fi înțeles decât mai târziu. Ceea ce este posterior se înțelege ca o împlinire a ceea ce fusese profețit. Această nouă structură alegorică diferă de cea greacă. Pornind de aici, se pot înțelege diferitele atitudini față de alegoria greacă pe care le descrie a treia parte a cărții lui Pépin.

*

Deși discutarea acestei a treia părți nu constituie obiectul prezentului studiu, îmi voi permite să o rezum foarte rapid, sperând ca într-o zi să îi pot consacra o discuție mai amplă. Aceasta are ca temă raportul teologilor creștini la alegoria de tip grec. Cele patru posibile raportări ale creștinilor la alegorie ar fi reprezentate de (pp. 260-261): 1) indiferența față de aceasta 2) utilizarea ei serenă și neconflictuală 3) refuzul total al acesteia și 4) refuzul alegorezei păgâne, simultan cu aplicarea unui hermeneutici biblice de multe ori influențată de tradiția alegorică a Antichității păgâne. Din prima categorie ar face parte autori precum Hipolit din Roma, care urmează fidel alegoreza tipologică a Sfântului Pavel, ca în exemplul exegezei la Daniel XIII, 1-64 (pp. 262-264). Există de asemenea și o abordare binevoitoare a mitului. Ea este reprezentată de Clement din Alexandria (ca. 150-215) care operează o integrare a lumii păgâne în universul teologic creștin. Lumea păgână este concepută într-o ordine providențială, ca etapă prealabilă a celei creștine. Interesantă este mai ales integrarea de către Clement a alegorismului grec, și ideea existenței unei tradiții esoterice creștine, parte de altfel a unei tradiții esoterice universale (pp. 165-175)⁴⁹.

Cea mai amplă discuție le este dedicată autorilor din ultimele două categorii. Autorul ia în discuție raportarea polemică a unor apologeți creștini față de teologia tripartită, așa cum aceasta este expusă de către Varro (116 - 27 î.e.n). Concepția unei teologii ce ar avea trei subdiviziuni, mitică, fizică și civilă, este discutată în detaliu de către Pépin, care îi atribuie o origine stoică (pp. 276-307)⁵⁰. Autorii creștini resping teologia tripartită. Una dintre cauzele ostilității ar putea fi constituită de solidaritatea dintre aceasta și alegoreză. Elemente ale teologiei tradiționale sunt explicate ca alegorii cosmologice, cum ar fi cazul cu dubla interpretare a semnificației lui Saturn sau a altor zeițăți, cât și a cultului statuilor din temple (pp. 323-357). Pépin descrie în detaliu

---

Meur, Paris, Macula, 2003; *Écrits sur Dante*, trad. de Diane Meur, Paris, Macula, 1999. Țin să menționez traducerile franceze datorită calității excepționale din punct de vedere editorial.

⁴⁹ Despre existența unui esoterism doctrinar la Clement, a se vedea Guy G. STROUMSA, *Hidden Wisdom, Esoteric Traditions and the Roots of Christian Mysticism*, Leiden-Boston, Brill, 1996, pp. 111-117.

⁵⁰ O mărturie importantă ar fi constituită de remarcile critice ale lui Cota la adresa epicureilor (pp. 300-302). A se vedea *De natura deorum*, I, 27, pp. 72-75, care ar face aluzie la teologia politică și la cea mitică; I, 29-30, pp. 76-83; *De re publica*, I, 36, pp. 320-323 (despre teologia tripartită). A se vedea și discursul lui Balbus, *De natura deorum*, II, 24-28, discutat de Pépin pp. 304-305.

polemicile cu partizanii teologiei tripartite ale unor teologi precum Tertulian sau Augustin (pp. 365-392). Există și o serie de autori care resping alegorismul păgân, fără a încerca să opereze o lectură alegorică a Bibliei. Această raportare apare în scrierile pseudo-clementine sau la Arnobiu (sec. IV). Autorii din acest grup consideră metoda drept inefficientă, dar și imorală, datorită faptului că faptele atribuite zeilor de către mitologi (care constituie învelișul exterior al mesajului alegoric) sunt scandaloase. Cauza ultimă a încercării de a salva mitul prin alegorie ar fi constituită de evidența dureroasă a imoralității miturilor lor, care îi face pe păgâni să inventeze o semnificație ascunsă a acestora. Concluzia euhemeristă la care ajung scriitorii din acest grup este aceea că miturile ar fi de fapt niște evenimente istorice, ulterior divinizate (pp. 393-445). În finalul cărții sunt abordați autorii creștini care, cu toate că resping alegorismul păgân, practică totuși alegoreza biblică. Interesantă în acest sens este polemica Celsus – Origen – Porfir. Autorul creștin⁵¹ respinge legitimitatea alegorezei textelor păgâne, aplicând-o în același timp Scripturii. Răspunsul lui Porfir reprezintă o replică „în oglindă” dată lui Origen: exegeza alegorică nu se poate aplica decât textelor păgâne, și nu celor creștine. Ultimul capitol descrie o altă polemică în jurul aceluiași subiect, cea dintre împăratul Iulian și Grigore de Nazianz (329-390), care atacă concepțiile acestuia imediat după moartea sa (pp. 446-474).

§ 3. Concluzii pe marginea cărții

Am ajuns astfel la sfârșitul discuției primei părți a lucrării lui Jean Pépin. Pornind de la textul autorului, am încercat să punem în evidență felul în care a fost abordată filosofic tradiția mitică greco-romană. Încercarea de a „salva mitul” coincide cu alegorizarea acestuia. Gânditorii antici creează ficțiunea unor criptograme alegorice. Miturile nu trebuie citite ca atare, deoarece ele ascund un adevăr profund, accesibil doar unei lecturi filosofice, capabilă să sesizeze nivelul ascuns al acestor alegorii. Pentru a repeta cele scrise de Schelling, salvarea mitului are loc prin trecerea sa din categoria tautogoriei în cea a alegoriei (a se vedea *supra*, Introducerea). Adoptarea sau respingerea sa de către filosofi antici a fost expusă pe scurt în rândurile de mai sus. În încheiere, voi formula câteva idei care ar putea duce mai departe perspectiva lui Pépin, contribuind la o dezvoltare a temei tratate de acesta.

1) Expunerea se oprește la epoca primilor autori creștini, odată cu care, conform lui Pépin, se epuizează toate raportările posibile la mit, viitorul rezumându-se la reluarea acestor linii fundamentale de interpretare (Concluzie, pp. 475-476). Ea pare să fi fost completată de o a doua mare lucrare, ce prezintă istoria tradiției alegorice de la Filon din Alexandria la Dante⁵². Nu pot decât să sper că o lărgire de perspectivă va cuprinde și „fiicele ne-latine” ale filosofiei grecești, adică filosofii Islamului, și pe intelectualii, creștini, evrei sau musulmani, care au participat la cultura filosofică a Islamului. Transmiterea textelor filosofice grecești în lumea musulmană începe să fie

⁵¹ Pentru o expunere rapidă a esoterismului la Origen, a se vedea G. STROUMSA, *Hidden Wisdom*, pp. 117-131.

⁵² *La Tradition de l'allégorie de Philon d'Alexandrie à Dante*, Paris, Études augustinienes, 1987 [non vid].

un domeniu de studiu frecventat de către clasiști⁵³, în ciuda extremei dificultăți pe care le întâmpină orice cercetător în domeniu: puținătatea manuscriselor, lipsa edițiilor critice, dificultatea limbilor studiate sau insuficienta cunoaștere istorică. Perspectiva unei integrări a filosofiilor Islamului în cultura Mediteranei⁵⁴ nu poate decât să îmbogățească perspectiva noastră în fața unei cunoașteri tot mai compartimentate, incapabilă să sesizeze procesele istorice de profunzime. Istoria interpretării alegorice se va îmbogăți simțitor, având în vedere abundența alegorezei la scriitorii Islamului⁵⁵, care o aplică în general textelor religioase⁵⁶. Se poate astfel observa o analogie structurală în ce privește tehnicile și rezultatele interpretării, chiar dacă „obiectul” căruia le sunt aplicate diferă⁵⁷.

2) Alegorismul grec prezintă o structură duală, edificată pe cuplul sens exterior/sens profund. Pentru majoritatea cercetătorilor, sensul exterior al alegoriei nu reprezintă decât un simplu înveliș figurat, de care cititorul inițiat se poate dispensa odată ce a pătruns sensul profund al acesteia. Există totuși și o anumită *realitate* a acestui sens, deoarece el este o *image* a altceva. Poate că alegoria are ca structură psihologică ultimă o perspectivă de tip platonician. Sensul exterior ar fi atunci analog lumii devenirii: deși la un nivel ontologic inferior, el oglindește totuși lumea intelectului. Cum o spune foarte frumos Maimonide (1138-1204), probabil cel mai important gânditor al iudaismului de natură elenistică, într-o celebră interpretare a unui extras din Proverbe XXV, 11, alegoria bine făcută este asemenea unui măr de aur într-un suport de argint⁵⁸. Dacă argintul este sensul exterior, iar aurul sensul ascuns al alegoriei, există totuși ceva în strălucirea argintului care atrage privirea către aurul din interior. Sensul exterior lasă să transpară, printr-o relație de asemănare, sensul interior, purtând în el o anumită asemănare cu acesta. De aceea el este în același timp o *aparență* de adevăr dar și o *apariție* a adevărului ascuns. Aceste probleme au fost tratate de mine în altă parte⁵⁹.

⁵³ Pentru introduceri rapide în subiect, trimitem la Matthias PERKAMS, „Die Übersetzung philosophischer Texte aus dem Griechischen ins Arabische und ihr geistesgeschichtlicher Hintergrund“, in Heidrun Eichner, Matthias Perkams and Christian Schäfer (ed.), *Islamische Philosophie im Mittelalter. Ein Handbuch*, Darmstadt, WBG, 2013; Cristina D'ANCONA, „Le traduzioni di opere greche e la formazione del corpus filosofico arabo“, in Cristina D'Ancona (éd.), *Storia della filosofia nell'islam medievale*, I, Torino, Einaudi, 2005, pp. 180-252.

⁵⁴ Ca exemple, Philippe VALLAT, *Farabi et l'école d'Alexandrie*, Vrin, Paris, 2004; Ilsetraut HADOT, *Le néoplatonicien Simplicius à la lumière des recherches contemporaines. Un bilan critique. Avec deux contributions de Philippe Vallat*, Sankt Augustin, Academia, 2014; Sarah STROUMSA, *Maimonides in his World. Portrait of a Mediterranean Thinker*, Princeton University Press, 2009.

⁵⁵ Care consideră utilizare alegoriei într-un context politic. Pentru o prezentare a teoriei simbolurilor, a se vedea FARABI (~872-950), mai ales *Cartea regimului politic* (*Kitāb al-siyāsa l-madaniyya*), ed. Fawzi M. Najjar, Beyrouth, 1993², p. 85, la care se adaugă textul lui MAIMONIDE citat *infra*.

⁵⁶ Ca unic exemplu de scriere ce utilizează masiv alegoreza, a se vedea [Ps.?]- AVICENNA, *Despre profeții...* (*Fī ṭibāt al-nubuwwāt...*) ed. Michael Marmura și trad. fr. De Jean-Baptiste Brenet, Paris, Vrin, 2018.

⁵⁷ Pentru o bună expunere a etapelor alegorezei, a se vedea „L'allégorie et les allégories”, în finalul cărții lui PEPIN (pp. 487-501).

⁵⁸ A se vedea *Le guide des égarés*, Introducere generală, trad. fr. de Salomon Munk (1856-1866), Paris, G-P Maisonneuve et Larose, 1981, pp. 18-19; originalul iudeo-arab în *Dalālat al-hā'irīn*, ed. I. Yoel, Ierusalim, Junovitch, 1931, pp. 7-8.

⁵⁹ *Sur le chemin du palais. Réflexions autour de deux chapitres du « Guide des égarés » de Maimonide*, Paris, Cerf, 2016, pp. 107-120.

3) În ce privește abordarea lui Pépin, ar trebui să facem câteva observații în ce privește apariția tehnicii alegorice. Dacă ar fi să asumăm rolul istoricului-medic, și să oferim „diagnostice culturale”, vom spune că orice utilizare masivă a alegoriei reprezintă simptomul unei crize a tradiției. În cazurile discutate de noi, alegoria apare în momentul în care mitul încetează să mai fie o „realitate trăită”, fără însă ca el să poată fi pur și simplu eliminat din mentalitatea păgână. Ca urmare a pierderii substanței sale interne, mitul trebuie alegorizat, pentru a putea să fie păstrat în cadrul culturii greco-romane. Alegorismul creează un *altundeva* al tradiției căreia i se aplică, deoarece tradiția ca atare devine disfuncțională, iar menținerea ei în viață nu se poate face decât cu prețul schimbării centrului ei de semnificație.

4) Pornind de aici, o ultimă observație se impune. Aceasta privește *actualitatea* mitului. Schelling încerca să recupereze mitul în aspectul său „tautegoric”, în realitatea lui istorică, așa cum îl trăise și experimentase lumea păgână. Însă chiar și pentru el, lumea mitului „profeța” propria sa ruină, anunțând apariția creștinismului⁶⁰. Orice încercare de recuperare *integrală* a lumii miturilor greco-romane pare astfel sortită eșecului. Lumea mitului nu mai poate fi *trăită* în nici un fel de către noi. Mitul devine în mod inevitabil obiect al istoriei ideilor, antropologiei sau etnologiei. Aceste abordări disciplinare pot eventual să ne creeze o anumită nostalgie față de o lume definitiv pierdută, dar imposibil de readus la viață. Se prea poate astfel ca tradiția alegorică a păgânismului să fi reprezentat primul pas către declinul ireversibil al lumii mitului.

---

⁶⁰ *Einleitung*, XI, pp. 256-257; XXIII, p. 545, comentate de PÉPIN, p. 48.

ISBN 978-606-37-1899-1

Orma

ISSN 1841 – 6330